

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturho-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 48/X

Jesenice, 31. julija 1980

JOŠT ROLC

IZ SUŽENJSTVA V SVOBODO

OB 35-LETNICI OSVOBODITVE

MIHA KLINAR

Zapel bi rad

*Zapel bi rad ti pesem kot nekoč
ob jutranjem koncertu drobnih ptic,
a v jutro smrt reži se iz vrstic
z oglasnih desk, ki jih je slekla noč.*

*Vrstica za vrstico se vrsti
kot v dolgem črnem žalostnem pogrebu.
Vrst petdeset... A glej na modrem nebu
še sanja sonce z žarki nežnimi.*

*Rad v sanje bi se vrnil kot domov,
v zavetje nežnih stihov in lepote,
a čas me je postavil v svet grozot,
ubijanja, nasilja in grobot.*

*Zato ne morem ti kot nekdanj peti
in svojih stihov s sanjami odeti.*

(1942)

Še lani

*Še lani, draga, so dlani mi tvoje
lahko odgnale vsako bol s srca.
A zdaj, odkar ukovan naš svet v temo je,
ne moreš, draga, sneti mi gorja.*

*Kakor pod valji me drobi življenje,
da krušim in drobim se v sivi prah.
Čeprav še v srcu nosim hrepenenje,
med kamni kamen zmlet bom na cestah.*

*Granitni kamen pal bom času z ramen
in ne dragulj, ki bil bi ti v okras:
za cestni kamen me izbral je čas.*

*Med kamni delček bom na novi cesti,
vodeči iz trpljenja v svet preleste,
kjer družil bo ljudi ljubezni plamen.*

(1942)

Zadnje slovo

IZ POSMRTNIC VIKTORJU
GREGORAČU

*Večer je bil, ko sva se poslovila
in nisva vedela, zakaj bridko
tako bilo je najino slovo,
čeprav sva le o delu govorila.*

*Kdo slutil bi, da bo pošastna sila
zgrabila tebe z rabeljsko roko
in vse, kar v tebi je nastajalo,
bo s puškami zločinskimi ubila.*

*O še te vidim, ko po zmrzli cesti
s koraki naglimi si šel domov
in s tabo sanje, misli in načrti:*

*podobe, nenapisane povesti
o času, ki bo zrasel iz grobov
in dvignil se v življenje preko smrti.*

(Konec januarja 1942)

Čas vojne, ki mu danes po 35 letih vrtamo v dno, ni bil dramatičen samo po svoji krvavi obsežnosti, uničevanju in nesmislu. Zanj so značilne tudi neštete človeške drame, komaj dojemljivi zlomi in veličastni vzponi. Pota usode so naše ljudi vodila v gozdove, zapore, taborišča in žal tudi v prepade izdajstva. Tisoči in tisoči so ostali neznani in pozabljeni. Nikoli se niso vrnili. Ostali so na bojiščih ali pa so jih pogoltnili krematoriji. Doživetja preživelih z leti tonejo v pozabo, kopnijo v vrtincu razvoja in marsikdo vpraša, ali je zastarela resnica sploh še resnica. Le tistim, ki so jo preživeli, se je vsesala v meso in kri. Postala je del njihovega življenja in nosili jo bodo v sebi do konca — do groba.

Mednje sodi tudi 58-letni Franc Fajfar iz Bodešča, vasice pri Bledu. Na pogled živahen in zgovoren možak, ki dan na dan hiti v službo, le redko najde čas za takšen pogovor. Opravila okrog hiše in na polju vzamejo ves prosti čas. Ni samotar, še zdaleč ne, toda delo mu ne pušča časa za postopanje. Le ob nedeljah včasih pride na Bled, stopi med znance. Ob kozarčku se pomenijo o tem in onem, toliko, da se ve, da je možak, ki noče delati napotja v ženini kuhinji. Ima petčlansko družino.

Obotavljal se je, preden je spregovoril o sebi, češ kaj bi pogreval, saj je že davno za nami. Slednjič se je omehčal. Ko pa so mu misli zdrsele v preteklost, se je razvnel, spominjajoč se najmanjših podrobnosti od prvih dni okupacije do srečne vrnitve iz taborišča smrti. Kot bi vzel v roke dnevnik in listal, listal... Skoraj kot bi bral pretresljivo zgodbo izpod peresa večjega pisatelja.

Bilo mu je osemnajst let, ko je propadla stara Jugoslavija. Poraz in kapitulacija kraljeve vojske sta ga kot vse njegove vrstnike močno prizadela in razočarala. Pusti aprilski dnevi, ki so s svojo deževno sivino prinesli tako nenadne spremembe v njegovo življenje, so se mu neizbrisno vtisnili v spomin kot težka bolezen, iz katere se je komaj izvlekel. Učil se je ključavničarske obrti pri mojstru Vahtarju na Zgoši pri Begunjah. Že tretje leto je pešal vsak dan od doma do Zgoše in se po celodnevem delu zvečer utrujen vračal. Kljubovalno je vztrajal, garal in se trudil, da bi postal dober rokodelec, kajti tedaj dela ni bilo lahko dobiti, zlasti ga ni bilo za revnejše kmečke fante. Po zgledu starejšega brata Ivana, ki se je izučil za mehanika, je vedel, da si bo moral služiti kruh le v delavnici ali tovarni, saj zemlje ni bilo pri hiši.

Vse se je zgodilo nenadoma. Komaj so časopisi objavili mobilizacijo in na cvetno nedeljo z debelimi mastnimi črkami napisano vest o bombardiranju Beograda, že se je vojaštvo z Bohinjske Bele jelo premikati proti Ljubljani. Na ljudi je legla tesnoba mora. Nihče ni točno vedel, kaj se dogaja, toda vsem je bilo jasno, da se kraljevina

podira. Fantje iz Bodešča, Koritnega in Ribnega so se zbirali kot zarotniki in modrovali o nastalem položaju. V Ribnem, kjer je bil sedež občine, so se lepega dne pojavili tuji vojaki v zelenih uniformah. Bili so Italijani, ki so zasedli Bled z okolico. Sprva je fante njihova prisotnost zanimala bolj kot posebnost, ki si jo je vredno ogledati. Pogled na klepetave in do zob oborožene tujce, ki so oblastno postopali po vasi in ihtavo delali red med radovedneži, se je kmalu spremenil v prezir in sovraštvo. Nekateri fantje so posmehovaje komentirali kvaliteto italijanske vojske, čeprav je bilo vzdušje vse prej kot primerno za kaj takega. France tistih nekaj dni ni šel na delo. Pridružil se je skupini, ki je prvi dan po odhodu vojske vdrla v radovljiško skladišče orožja, kar je bila tedaj dokaj tvegana akcija. Skrivaj in hitro so pobrali orožje ter se po skritih stezah ob Savi vrnili v Bodešče. Vzel je štiri puške, nekaj tromblonov in več tisoč vžigalnikov za dinamit. Z bratom sta vse skrila na dno posušenega vodnjaka blizu hiše. Ker pa je bilo nevarno, da pride do eksplozije, še bolj pa, da okupatorji naredijo preiskavo, so že prvo noč z Arhovim Francem, ki je bil Ivanov prijatelj, naložili »koreto« ter vse orožje odpeljali naprej v gmajno, od koder ga je stric Koselj v dogovoru s fanti odpeljal z vozom v svoje svisli na Talež.

S samoumevno zavestjo, da bo orožje kadarkoli prišlo prav, so se bodeški fantje shajali in strogo tajno preudarjali, kako bi ga najbolj koristno uporabili. V tok dogodka je posegla nova okupatorska oblast: Nemci, ki so zamenjali Italijane. Med prvimi ukrepi je bil ukaz, da mora prebivalstvo nemudoma oddati najbližji nemški oblasti vse orožje, strelivo in vojaško opremo ter da bo vsak, ki odredbe ne bo upošteval, ustreljen. France, ki je z bratom Ivanom in Arhovim Francem skrival orožje, se je na srečo kmalu povezal s Francem Torkarjem s Koritnega, ki je kot prvi aktivist ilegalno prihajal v vas. Povedal mu je za skrito orožje. Ilegalcu se je mladi France zdel dovolj sposoben tudi za nove naloge. Tako je začel France zbirati sanitetni material in druge potrebščine za porajajoče se partizansko gibanje na Jelovici.

Ko se je položaj vsaj delno normaliziral, se je spet vrnil k delu na Zgošo. Nemci, ki so prišli v Begunje, so iz graščine izgnali redovnice ter samostan preuredili v jetnišnico. Begunjska graščina je tako postala ena izmed zloglasnih nacističnih mučilnic na Slovenskem — France je delal v jetnišnici pri popravilu instalacijskih naprav v kopalnicah in bil nehoti priča žalostnim prizorom, ko so Nemci prignali prve zapornike. Nekateri so v bežnem pomenku povedali, od kod so, nihče pa ni vedel, zakaj je zaprt. Bili so preplašeni.

(Nadaljevanje na 2. strani)

Kdaj pa kdaj je Franc izkoristil priložnost, ko ni bilo v bližini paznika, da je spregovoril nekaj besed s posamezniki. Zaupali so mu in ga prosili za drobne usluge. Prenašal je pisma in včasih prinesel komu kaj hrane iz trgovine. Rad je ustregel, če je le mogel. Največ jih je bilo sprva iz okolice Kamnika in Domžal. Nekateri so mu določili za pomoč pri delu. Ker ga gestapovski stražar ni pregledoval, mu je uspelo prenesti marsikateri list — sporočilo svojcem jetnikov.

Oktober 1941 je bil izučen, zapustil je mojstra in se zaposlil v kurilnici na jesenški železniški postaji. Okupatorske oblasti so bile čedalje strožje, začele so se aretacije in izseljevanje. Vedno bolj so se širili glasovi, da se v gozdovih zbirajo partizani, ki se bore proti Nemcem. V kurilnici so poostri nadzor nad delavci, ki so nejevoljno izvrševali ukaze nemških predelavcev in se, če so le mogli, pogovarjali o položaju. Posebne delovne vneme seveda ni bilo. Delali so brez volje in počasi. Nemški vrinjenec, gestapovski agent, jih je pozorno motril in prisluškoval. Vsi so vedeli zanj in se ga izogibali. Ni mogel poročati svojim delodajalcem, da sabotirajo in namerno lenarijo. Nemška uprava je menila, da je najbolje, če jih čimprej loči in odstrani. Ukrep je bil hitro izveden. Že po nekaj dneh so bili premeščeni v razne kraje na Koroško. Fajfar je bil skupaj z Radnikom z Bohinjske Bele prestavljen v Beljak. Čeprav v tujem mestu, kjer je imel nazivem dosti privržencev in nedeljivo oblast tako nad prebivalci kot nad delavci, so se vseeno tudi tu našli nezadovoljneži, ki se s položajem niso strinjali. Na delovnem mestu je France ugotovil, da je med samimi Slovenci.

Od šestdesetih, ki so delali v železniški bazi, sta bila le dva Avstrijca in en Ukrajinec. Francetu in drugim niti na misel ni prišlo, da bi podvomili o prijateljstvu in iskrenosti novih znancev. Še manj pa, da jih tudi tu neprestano zasleduje gestapovski agent. Med delavci je bil neki Tone Jašev — zdaj živi v Leobnu — ki so ga France in drugi imeli za dobrega prijatelja. Bil je Slovenec, rad je veliko govoril in celo spodbujal k sitnarjenju. Nihče ni vedel, da je to le izzivanje in da tako počne po nalogu gestapa.

France je večkrat, kadar se mu je ponudila prilika, pobegnil iz barake in odšel ilegalno domov. Tam se je sestajal s Torkarjem in drugimi domačimi aktivisti. Novice o širjenju partizanstva in doseženih uspehih je sicer zaupno, a ves navdušen pripovedoval kolegom v kurilnici.

Nekega jutra so bile beljaške ulice polne listkov z antinacističnimi gesli. Gestapo je planil. Listki so bili delo naših delavcev. Glavni organizator akcije je bil neki Vidmar iz Kamnika, ki se je pravočasno izognil aretaciji in pobegnil k partizanom.

Plamen upora se je širil po Gorenjski. Vse več fantov in mož je dan za dnem odhajalo v gozdove. Mladostna vnema je tudi Franceta priganjala, da bi se jim pridružil. V dogovoru s terencem in aktivistom Torkarjem s Koritnega je bilo sklenjeno, naj začasno ostane doma, ker ima tako dovolj ugodne možnosti, da lahko veliko pomaga. Orožje, strelivo in sanitetni material je oddal terencem. Obdržal je le puško z nekaj naboji, da bi bila pri roki, ko napoči pravi trenutek. Razumljivo je, da je Jašev odigral svojo vlogo. Ovadil je vse sumljive slovenske delavce, med njimi tudi Fajfarja. Tega se Fajfar spomni, kot bi se zgodilo danes.

Dne 14. avgusta 1942 je bil v kurilnici. Ves zatopljen v svoje delo na lokomotivi niti opazil ni, da ga s tal opazuje predelavec Sinko. Fajfar, takoj se javi gospodu inženirju Vidcu! mu je ukazal in odšel iz kurilnice.

Obratovodja Vidic, čeprav slovenskega rodu, je bil zagrizen nemškutar in nacist. France je slutil, da bo nekaj narobe. Vendar se je tolažil s tem, da mu ne morejo ničesar dokazati, razen njegovih pobegov domov. Obotavljajoče je zlezel z lokomotive, obrisal od olja mastne roke in stopil proti kurilniški pisarni. Komaj je odprl vrata, je nekdo zavpil: »Roke kvišku!« Dva širokopleča gestapovca sta ga obstopila z naperjenima pištolama. Pretipala sta ga po celem telesu, iščoč orožje ali propagandni material. France tedaj še ni dobro znal nemško, toda iz govorjenja gestapovcev je ugotovil, da ga imajo za bandita in komunisto.

»Sedi!« se je zadržal gestapovec in ga trdo potisnil na stol. Vtaknil si je pištolo za pas in odsekano dejal: »Aretiran si!« Fajfar je nepremično obsedel in s pogledom sledil gestapovcema, ki sta korakala po pisarni in pogledovala skozi okno, kot bi nekaj čakala. Nenadoma je pozvonil telefon. Po kratkem pogovoru, ki je dal slutiti, da se nanaša na aretiranca, se je pred vrati ustavil črn policijski avtomobil.

Agenti sta Fajfarja vzela medse in ga zrinila v avto. Odpeljali so se v stanovanjsko barako. Eden je sunkovito premetel posteljo in omaro, drugi je stražil. France je moral delovno obleko hitro zamenjati za svojo. Medtem je vstopil njegov prijatelj Franc Ravnik-Doktor. Gestapovec ga je zgrabil za roko in ga skupaj s Fajfarjem vklenil v lisice. Tako so ju gnali na policijo, kjer so ju brez pojasnila pahnili v celico. Tam je bil že zaprt neki Ukrajinec. Ležal je na tleh, prostodušno, kot da se ga nič na tem svetu ne tiče.

Ne Ravnik ne Fajfar nista mogla zaspiti. Nemirno sta se prekladala po trdem ležišču, vstajala in se sprehajala po ozki celici ter skušala uganiti vzrok aretacije. Nista vedela, da ju je ovadil Jašev.

Ravnik se je kljub resnemu položaju začel šaliti. »Če drži, kar pravijo naši ljudje, da je petek slab začetek — sva midva, dragi France, nadrsala.« Bil je petek.

Francetu ni bilo do šale. Čedalje bolj ga je skrbelo, kaj bi Nemci mogli izvedeti. »Kaj, če naju zaslišijo zaradi odhodov domov? Lahko nama očitajo, da prinašava novice o gorenjskih partizanih — če je kdo kaj izblebetal...« je ugalil sam zase.

Sele v ponedeljek navsezgodaj ju je poklical policaj, naj gresta z njim. V prazni sivi sobi je za mizo sedel šef zaporov — suhljat gestapovec z jetičnim obrazom. Z zlobnimi, tankimi očmi je meril jetnika od nog do glave. Poleg njega je ponižno stal policaj Lovšin. Gestapovec si je nekaj zapisal v svoj blok in po kratkem premoru začel mirno govoriti. Lovšin je prevajal, vestno, kolikor je znal. Oba sta bila opozorjena, da morata govoriti resnico, ker sicer bo kazen ostra. Začelo se je zasliševanje. Prvi je bil na vrsti Fajfar.

»Po pravici povej, kolikokrat si brez dovoljenja odšel domov?« je hotel vedeti zasliševalec. Lovšin pa je prevajal.

»Gospod šef, saj ne vem, zakaj bi bilo v eni sami državi, Nemčiji, potrebno posebno dovoljenje... Saj nihče ni rekel, da se ne sme...« se je sprenevedal Fajfar, da bi gestapovca preliščil.

»Ali si tudi ti slišal za nekakšne bandite ali partizane tam pri vas na Gorenjskem?«

»O njih govore vsi, čeprav jih še nikoli nisem videl.«

»Kaj si prinašal od doma? Točno naštej!«

»Sveže perilo, včasih kakšen košček suhega mesa ali kaj drugega za hrano.«

»Nič drugega?«

»Nič!« je odločno potrdil Fajfar in nedolžno zrl v zasliševalca, ki so mu potlačili živci.

»Kaj kvasiš neumnosti? Menda ne misliš, da imaš pred teboj osnovnošolca, ki se bo pustil plahiti? Opozarjam te — govori resnico!«

MIHA KLINAR

Talka

(REZKI DRAGARJEVI, KI JE UMRLA S PREZIROM DO SOVRAŽNIKOV SLOVENSKEGA LJUDSTVA MED TALCI NA LANCOVEM)

*Ne vežite, morilci, mi oči!
Da konca naj lepoto zemlje zrem.
Planine, polja, hoste in vasi
pobožam naj z očmi prej, ko umrem.*

*Morilci, vidite svobodo host!
Vsa naša zemlja jim hiti v objem.
Naj moja kri bo seme za prostost!
S krujo življenju rdečo pot odprem.*

*Če moramo umreti ob koleh,
naj kakor seme pade naša kri
na plodno prst src in vzkli v ljudeh.*

*Ne veži z ruto, rabelj, mi oči,
prezir do smrti mi gori v očeh
in ta prezir te, rabelj, umori.*

(»Kronike« 1942)

Vlak z jetniki

*V večer turobni se prelil je mrak.
Le tu in tam se lučka zasvetlika,
boječe v čas krvavi zamežika;
na tirih je obstal jetniški vlak.*

*Samo za hip in že je ob kolea
udarjala zloveščo pesem smrti.
S teboj obstal ob progi sem potrj
in žalosten kot na jesen drevesa.*

*Srce mi je preplavila grenčica
in ko je vlak v daljavi onemel,
v dlani sem tvoje skril drhteča lica.*

*Nemoč spreminjala v obup je srd —
kot da z jetniki bi se vozil v smrt,
v nemočnem sem obupu rablje klet.*

(Beljak, jeseni 1942)

Žara s pepelom*

**V SOŽALJE ŽENI POKOJ-
NEGA JOŽETA ROZMANA,
UMRLEGA V KONCENTRA-
CIJSKEM TABORIŠČU V
NEMČIJI**

*Pred meseci so Nemci te odgnali
in vse noči sem sama prejkala
od takrat, ko cvetovi so pogнали,
do zdaj, ko bukke so kakor vešala.*

*Solze začrtale so gube v lica,
saj prebedela v solzah vse noči sem
in tisočkrat se vsaka mi vrstica
je vrezala v srce iz tvojih pisem.*

*Zaman te dni na pismo sem čakala
in žalostna molila pred razpelom
molitev zate v veri iz srca,
naj božja moč bi zla te varovala —*

*pa so poslali žaro mi s pepelom,
s pepelom tvojim... Kot da ni boga.*

(1942)

Julij 1942

Goré vasi. V njih žive plamenice
kot v Neronovih časih so prižgane.
O dan za dnevom krvavijo rane
iz prsi naše zemlje-mučenice.

Srce drobi se v grozi v te vrstice,
kakor da nanj ognjena smrt preži.
Kot da stojim že sam pred puškami,
poslednja groza širi mi zenice.

Ti dnevi so strahota vseh strahot
in vendar ne zamre v nas kljubovanje,
čeprav nas smrt zalezuje povsod.

O, dokler še krvi smo valovanje
in dokler še smo tak podtalnih vod,
je v nas še moč za boj in maščevanje.

Balada

V hoste odšel
je mlinarjev sin.

Ob potoku pogorišče
sta hiša in mlin.

A še včeraj, še včeraj
mlin je mlel,
čez staro kolo
je potok pel.

Zdaj mlina ni več
in mlinarja ni.
le veter skozi slepa
okna ihti
in melje pepel.

(1944)

Kajn

**PRIJATELJU TONČKU ČO-
PU, KI SO GA TIK PRED
SVOJIM POBEGOM LETA
1945 ZAKLALI BELOGAR-
DISTI NA TURJAKU**

To noč se je misel splazila
skozi rešetke.
To noč sem v mislih pri vas doma
poslednjikrat.
Jutri bom moral umreti.

Mrzla in temna je celica smrti.
Le misel lahko iz nje prode.
Vsa težka pod strop se dvigne,
se splazi skozi rešetke
in za reščkami krila razpne.

Misel poslednja slovo je:
Mati, poslednji pozdrav
rad bi v daljave poslal,
dotaknil se tvojih rok,
tako, joj, tako kot nekdanj,
ko bil sem še majhen otrok
in veroval v angele, raj,
veroval, da je bog.

Vem, ti še veruješ vanj,
a jaz sem v trpljenju spoznal,
o vse preveč sem spoznal
in zdaj
od vseh svetopisemskih zgodb
ostal je le
Kajn.

(Kostanjevica na Krasu
avgusta 1945)

**V ZBIRKAH NEOBJAVLJENE
PESMI IZ OBDOBJA
1941 - 1954**

»Gospod šef, res nisem nikoli prinesel
ničesar razen hrane in obleke.«

»Molči, lažnivi pes banditski!« je zagr-
mel. »Kaj pa listki, komunistični, proti-
nemška propaganda! Kaj pa je tole?« Po-
nudil mu je listek, »SMRT NEMSKEMU
NACIZMU...« Kdo pa je to posejal po
beljaških ulicah, a?»

France je bil prepričan, da so bili prav ti
listki povod za aretacijo.

»Nič ne vem o kakšnih listih,« se je
odločno uprl zasliševalcu, kije vztrajal, da
mora povedati, od kod so in kdo jih je
napisal. »Ubogi Vidmar, če ga dobe,« je
pomislil in togotno ponavljal, da o tej stva-
ri nima pojma.

Tedaj je bilo gestapovcu vsega dovolj.
Skočil je s stolakot ris in se pognal priti
Fajfarju s kosom papirja. Bila je pismena
ovadba, ki jo je podpisal Jasavec. Med
drugim je opazil tudi svoje ime in priimek.

»Kaj pa to?« je kričal gestapovec in
mahal s papirjem pred njim. »Ali sploh veš,
da je dokaz, ki te lahko pripelje pred puško
brez tvojega priznanja?« Penil se je od besa
in sploh ni čakal, da bo tolmač prevajal. Z
drobnimi koščenimi pestmi je tolkel po
mizi in se drl, da bi prestrašil Franceta, ki
kljub mladosti in neizkušenosti ni niti za
hip popustil. Po vsej sili je hotel izvedeti
imena vseh, ki so hodili domov in ki naj
bi z njim vred pisali in trosili listke.

France se je izmikal, omenil ni niti
enega imena. Bil je pripravljen na vse, tudi
na najhujše.

Ker po treh urah zaslišanja in številnih
klofutah ni spraval iz Francetovih ust
ustreznega odgovora, se je gestapovec
utrujen sesedel na stol in zasoplo diktiral
zapisnik mladi uradnici v uniformi. Kaj je
bilo v njem napisanega, France ni vedel.
Prepričan je bil le, da mu ne kaže dobro,
kajti gestapovec mu je zabičal, naj še
enkrat dobro premisli, ker bo spet zaslišan.

Stražar ga je odgnal nazaj v celico.
Ravniku, ki je nestrpnost čakal, je podrobno
povedal, kako je bilo. Opozoril ga je, kako
naj govori, da njune izjave ne bodo različ-
ne. Oh dveh popoldne so spet zarožljali
ključi. Stražar je prišel po Ravnika. Toda
ta se je vrnil že po dobri uri. Tudi njega so
spravevali o odhajanju domov, ker je
večkrat ušel iz Beljaka na Bohinjsko Belo,
povedal ni nobenih podrobnosti in nobenih
imen, ki so zanimale gestapovca.

V Beljaku sta ostala še cel mesec, ne da
bi se zgodilo kaj posebnega. Nato so ju
odpeljali v Celovec v tamkajšnje zapore. V
celici je bilo še dvanajst zapornikov. Težko
je opisati vse občutke, ki so se ju lotevali v
teh zaporih, ker so vsak dan odhajali in
prihajali novi zaporniki. Večino nesrečne-
žev so odvedli v koncentracijska taborišča,
o katerih nihče ni točno vedel, kakšna in
kje so.

Po enem tednu, ko so bili na jutranjem
sprehodu na jetniškem dvorišču, je k Fran-
cetu in Ravniku pristopil visok, škilast
gestapovec in jima velel, naj mu sledita.
Prignat ju je v prazno celico in ju začel
zasliševati. Po petih minutah je Ravnika
poslal na hodnik in nadaljeval samo s
Francetom. Ker ta ni povedal nič novega,
je gestapovec začel rjuti kot žival. Od vsega
je razumel le »lump« in »bandit«, ker je ti
besedi nenehno ponavljal.

Ravnik je izginil. Franceta se je polastil
čuden občutek in podvomil je o prijateljevi
trdnosti. Spraševal se je, zakaj so ju ločili
in kaj počenjajo z njim. Najbrž so gesta-
povci hoteli omajati Francetovo zaupanje
do Ravnika in ustvariti duševno napetost,
da bi ga tako prisilili k popuščanju. Take in
podobne misli so mu rojile v možganih,
medtem ko je gestapovec kar naprej kričal.
Ko je uvidel, da samo izgublja čas, ga je
napodil iz celice. Na dolgem hodniku je
presenečen naletel na prijatelja, ki ga je
žalostno pogledal.

»Bodi pozdravljen, Fajfar, odpuščen
sem,« je zašepetal, da ga stražar ne bi

mogel slišati. »Doma povej,« je še utegnil
naročiti France in pod stražarjevim nad-
zorstvom odšel v drugo nadstropje.

V Celovcu je France ostal le še en
teden. Ti dnevi so bili polni negotovosti in
strogega gestapovskega režima. Gestapovec
Muki, majhen, plečat tip z nepogrešljivim
pasjim bičem v roki, je bil trepet jetnikov.
Vsako jutro je prihajal v celico, vpil in
mahal z bičem, kot bi se otepal nadležnih
muh. Večkrat je vdrl v celico tudi sredi
noči v spremstvu oboroženega stražarja in
preštel zapornike, ki jim je prej velel, naj
vstanejo in se postavijo v vrsto.

9. oktobra 1942 ob petih zjutraj, še v
trdi temi, je zarožljalo v vratih. Paznik s
stražarjem je z lista prebral šest imen, med
drugimi tudi ime Franca Fajfarja.

Poklicani so nemo stopili naprej, paznik
pa jih je v parih vklenil v jeklene lisice. Vse
je z grozo prešinila misel na smrt. Že so se
videli med talci pred naperjenimi puškami
ali pa za hodečimi žicami taborišča smrti.
odkoder se dotlej še nihče ni vrnil.

Umazani, zmečkani in strgani so morali
kot razbojniki s paznikom v zgradbo za kri-
minalce. Vseh šest so najprej fotografirali,
jim vzeli prstne odtise — kot kriminalcem.
Brez zajtrka so jih nato vklenjene prignali
po celovških ulicah na železniško postajo.
Na peronu je že stal vlak s posebnim va-
gonom, kamor so vstopili jetniki s sprem-
stvom: dva gestapovca v civilnih oblekah
sta bila z njimi. Vlak je zasopihal in se
kmalu ustavil v Beljaku. Šestorici se je
pridružil še nov zapornik — Stane Lenič iz
Ljubljane, ki so ga prignali iz beljaških za-
porov.

Jetniki so molče sedeli in se ukvarjali
vsak s svojimi mislimi na težko prihodnost,
ki jim je namenjena. Pogovor je bil strogo
prepovedan. Nihče ni mogel slutiti, kam se
peljejo.

France je žalostno pogledoval skozi
okno v bežečo pokrajino. Vlak je neusmi-
ljeno brzel nad ozkimi dolinami, skozi
številne predore proti severu. Zdaj je
že vedel, da so namenjeni v Nemčijo, kjer
jih v najboljšem primeru čaka eno izmed
koncentracijskih taborišč, o katerih je
slišal od zapornikov že v Celovcu. Prepri-
čan je bil, da je to njegov konec, kajti od
tam ni vrnitve.

Po celem dnevu napornega potovanja
se je okrog osmih zvečer, že v trdem mraku,
vlak ustavil v Münchnu. Izstopili so in v
dvoredih odšli pred postajno poslopje, kjer
jih je čakal velik črn avto — policijska
marica. Odbrzeli so po zatemnjenem mestu
in se čez dobre pol ure ustavili. Z grozo v
očeh so zagledali glavni vhod v taborišče
Dachau. Ob vhodu pri stražarju je stal
esesovec, ki je od spremljevalca novih jet-
nikov prevzel dokumente. Ko so jim sneli
lisice, je prišel ponje človek v zebisti
taboriščni obleki — kapo, surov nemški kri-
minalce. Kot da ima pred seboj govedo, jih
je nadrl in pognal v nizko betonsko stavbo,
kjer je bila taboriščna kopalnica. V 50 m
dolgi in 20 m široki betonski hali so bile na
stropu vodovodne cevi s prhami, ob steni
pa grobo izdelane lesene klopi. Kapo je
nekaj zakričal in nekdo od jetnikov je
prevedel, naj »prekleta golazen umazana
počaka do jutra v kopalnici«. O kakšni
hrani niti črnil ni, čeprav cel dan niso
dobili niti grizljaja. Ugasil je luč, dobro za-
klenil vrata in odšel.

Do onemoglosti utrjeni in lačni jetniki
so se zvalili na klopi, kot bi jim bilo vseeno,
kaj bo z njimi. V temno kopalnico je
skozi majhna zamrežena okna pod stropom
v enakomernih presledkih svetil reflektor.

France ni mogel zaspati. Že ob petih
zjutraj ga je iz dremavice zdrnilo
množično govorjenje, kot bi prihajalo s
seminja. Stopil je k oknu. Tisočglava mno-
žica taboriščnikov v zebistih oblekah se
je na velikem dvorišču zbirala v vrste.
Ostra nemška povelja in psovke so

(Nadaljevanje na 4. strani)

priganjale ljudi, ki so se pokorno in nezainteresirano pomikali na zborna mesto — »apelplatz«.

Taboriščniki so se zvrstili kot vojaki, iz vsake barake posebej. Kapoji in esesovci so jih preštevali in klicali po številkah. Ko je bilo to opravljeno, so poročali esesovci »raportfirerju«. Vsaka baraka je imela svojega esesovca, ta pa za vsako sobo starešino, ki je bil tudi jetnik-kapo. Posamezne skupine so se nato odpravile na določeno delo.

V kopalnico je prišel kapo. Novince je takoj ostrigel, nato so se skopali in oddali razcapane obleke. Z velikega kupa jim je nato razdelil taboriščne zebraste cape, ki so strahovito smrdle. Kde ve, koliko ljudi jih je že nosilo in koliko jih je umrlo v njih. Dobili so tudi lesene cikle. Hudo neprijetno jim je bilo, ko so se v novih capah postavili v vrsto. V hladnem jutru so drgetali od mraza.

Dobili so vsak svojo številko in rdeč trikotnik. Fajfarjeva je bila 37256. Na jetniških bluzah so opazili različne trikotnike. Šele kasneje so zvedeli, kaj pomenijo. Politični kaznjenci so imeli rdeč trikotnik obrnjen navzdol, vojaški obrnjenega navzgor. Židje šesterokrako zvezdo, Cigani so dobili črne trikotnike in kriminalci zelene. Skoraj vsak kapo je bil zaznamovan z zelenim, kar je pomenilo — obsojen na dosmrtno ječo.

Tri tedne so nove jetnike izolirali v karantenskem bloku — baraki št. 15, ki je stala poleg barak za kaznjence, ki so že skušali pobegniti. France je med njimi opazil nekatere, ki so na prsih nosili tablo z napisom »Spet sem tukaj!«. Pogled na ponižanega človeka je bil mučen, toda sedaj so se navadili v taborišču še hujših prizorov. Vsakega pobeglega ali nediscipliniranega jetnika je čakala kazenska četa. Vsem, ki so prišli vanjo, je trda predla.

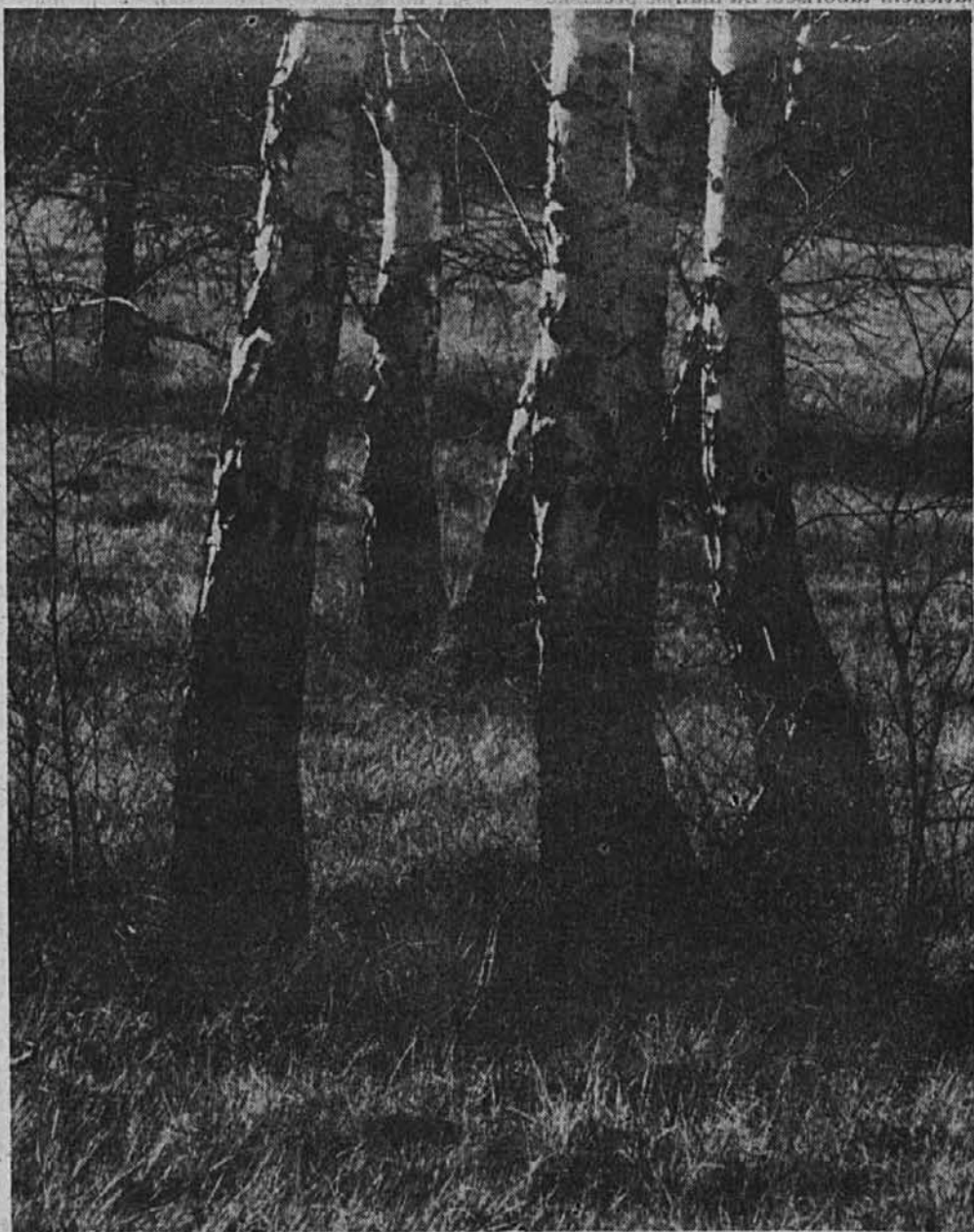
V karantenskem bloku so kapoji in esesovci učili novince taboriščnega reda, pravil, vojaških činov itd.

Jetnike je na delo razporejal poseben urad, tako imenovan »arbeitsamt«.

Delovne skupine so delale cel dan, od šestih zjutraj do šestih zvečer, razen ob nedeljah, ko jim je bilo dovoljeno, da lahko pišejo pisma, če so seveda po razporedu bili na vrsti. Življenje taboriščnikov je bilo odvisno od razporeda raznih kapojev in esesovskih starešin. Kapo si je lahko marsikaj privoščil, nemalokrat celo smrt jetnika, če ga je vzel na piko. Lahko ga je nemilostno pretepal, sramoval in poniževal, ne da bi komu odgovarjal. Franc je bil priča takemu početju, ko je nekega večera v hodniku barake sobni starešina zbrčal na tla 67-letnega Mariborčana in ga toliko časa stiskal z nogami za vrat, da je izdihnil. Med kapoji je bilo veliko nemških homoseksualcev, ki so si za svoje perverzne potrebe izbirali mlade jetnike, največkrat mladoletne Poljake in Ruse. Če so se drznili upirati, so to plačali tudi z življenjem.

Jetniki so naglo pešali, ne le zaradi napornega suženjskega dela, marveč in predvsem zaradi izredno slabe prehrane. Zjutraj so dobili grenko črno kavo, ki je bila prej podobna umazani vodi kot kavi. Opoldanski obrok se skoraj nikoli ni spreminjal — juha iz rdečega zelja in gnile kolerabe. Večerja je bila enaka obedu, le da so zvečer dobili kruh za naslednji dan. Vsako omizje (8 jetnikov) je prejelo prizmasto štručko, ki so jo med seboj delili sami. Za delitev so si omislili svojevrstno tehniko iz dveh paličic in sukanca, s katero so do miligrama natančno razdelili vsakemu enak del te sive snovi — kruha. V taborišču so poleg lakote in mraza zadajale velike preglavice tudi uši in stenicice.

Mladi Franc si je pri svojih 74 kg teže, ko je prišel v taborišče, težko mogel za-

Franci Sluga: Breze I

misliti, da bo v nekaj mesecih shujšal za več kot 20 kg.

Najprej je delal v skupini skupaj z dvanajstimi sojetniki pri izkopu jarkov za polaganje kablov, nato pa pri gradnji velikih garaž. Ne glede na vreme, dež, sneg in mraz je moral vihteti kramp in lopato in če je le malo zastal, ga je že oplazil kapo s palico ali s tem, kar mu je bilo pri roki. Vsakega, ki je na delu omagal, so najprej pretepli. Če to ni pomagalo, ali se je od slabosti zgrudil, zanj ni bilo več rešitve.

Dne 11. novembra 1943 je iznenada prišel ukaz iz komande taborišča, da je med drugim odrejen za transport tudi Franc. Zgodaj zjutraj se je na dvorišču zbralo kakih 400 jetnikov. Večina je imela — kot on — kovinarski poklic. Po dolgotrajnih formalnostih so premražene jetnike zvrstili v kolono in jih gnali na železniško postajo. Zgnetli so jih v živinske vagone in vlak je krenil na sever. Po dolgih štirih dneh prevažanja, kdo ve, po katerih progah in krajih, so se 14. novembra zvečer ustavili nekje blizu Berlina. Transport je prispel v taborišče Sachsenhausen. Ob pogledu na to ogromno taborišče so se jetnikov začele polasčati še hujše skrbi. Vsi so bili prepričani, da bo zdaj z njimi konec.

Vso noč so morali stati pred ogromno taboriščno kopalnico, drgetali so na mrazu in čakali, da so prišli na vrsto za kopanje, parjenje in preoblačenje v druga, nič manj umazana in strgana jetniška oblačila, kot so jih imeli na sebi še iz Dachaua. Vsi so dobili nove številke. Tokrat si je Franc prišil taboriščno številko 52144.

Vsa nadaljnja procedura je potekala natančno tako kot ob prihodu v Dachau pred dobrim letom: najprej tritedenska karantena, učenje taboriščnega reda, eksecir in končno razpored po delovnih skupinah. Franc ni ostal v matičnem taborišču, temveč je bil kot ključavničar odrejen v Oranienburg, kjer je bila podružnica Sachsenhausna. Tu je dobil razpored za delo v tovarni letal Heinkelwerke. Vsi delavci v tej tovarni, razen predelavcev in mojstrov, so bili jetniki. Tovarna je bila sredi taborišča, med barakami, zavarovana z močnimi žičnimi ograjami, v katerih je bil električni tok. Imela je 9 proizvodnih hal. Franc je bil razporejen v četrto halo, kjer so izdelovali letalska krila. V vsaki hali je delalo najmanj tisoč jetnikov, ki so jih poleg oboroženih esesovcev nadzorovali nemški civilni mojstri in šefi. Skrbeli so, da je proizvodnja nemoteno in hitro potekala. Da bi vse prisilne delavce vsaj malo stimulirali, so najboljšim dodeljevali za nagrado raznobarvne kupone, s katerimi so si lahko nabavili v taboriščni kantini kakšno malenkost, na primer: pismo, korenje, repo, zelje in podobno. Kljub temu s tem niso dosti pospešili produktivnosti.

Vsak najmanjši prekršek jetnikov, ki so ga ugotovili nemški mojstri in šefi, so starešine skrbno zapisovale in poročale komandi matičnega taborišča v Sachsenhausenu oziroma odgovornemu esesovski mu oficirju, ki je bil nekakšen sodnik za prekrške. Ta je odredil vrsto in višino kazni, ki jo je kršilec moral ob nedeljah, potem ko je dobil pismeni poziv, prestat v

matičnem taborišču. Za manjše prekrške — pogovarjanje na delovnem mestu, izmikanje disciplinskih predpisov, manjše tatvine hrane in podobno — je bila najpogostejša kazen 25 udarcev po zadnjici. Za tovrstno kazen je jetnik moral v matično taborišče, kjer so imeli v ta namen posebne prostore in priprave, s katerimi so ravnali poklicni kriminalci — rablji. Nesrečniki, ki jim je bila določena poniževalna kazen 25 udarcev, so bili pripeljani ob nedeljah dopoldne v prostor, kjer je bila posebej za to izdelana miza z vdolbinami za roke in noge. Žrtev je morala leči na mizo na trebuh, vtakniti ude v vdolbino, nakar so jo z močnimi pasovi pritrdili. Močan rabelj je s palico udrihal po zadnjici in štel. Ko je končal, je potegnil hlače z zadnjice in po ranah presojal, ali je norma izpolnjena ali pa jo je treba povečati, kar se je največkrat tudi zgodilo. Po opravljeni turturi je žrtev hladila zbičani del telesa v mrzli vodi, da bi zaradi oteklina in poškodb naslednji dan ne izostala z dela.

Francja je prvič doletela takšna kazen po nekem alarmu, ker se je med bombardiranjem skrila v odprtino letalskega krila in po znaku za prekinitev alarma zaspala. Drugič pa je bil enako kaznovan, ker je iz kuhinje izmaknil nekaj krompirjev.

Taborišče Sachsenhausen je bilo po svoji obseznosti, vključno s podružnicami, eno največjih in za jetnike najtežjih, v katerem je vladal najstrožji taboriščni red. Istočasno je bilo namenjeno za šolanje in pridobivanje ustreznih kvalifikacij esesovskemu taboriščnemu osebju, ki se je s tamkajšnjo prakso usposabljal za svoje krvoločne naloge v drugih koncentracijskih taboriščih širom po rajhu. Kader za taboriščno službo — od stražarjev, starešin, do poveljnikov in rabljev — je bil izbran iz pripadnikov enot SS, pretežno kriminalcev in ljudi z najgršimi lastnostmi, med katerimi so bili tudi izdajalci raznih narodnosti — celo Slovenci. O tem se je Franc moral na žalost sam prepričati, kar ga je zelo mučno prizadelo.

Nekega nedeljskega popoldneva, ko je s svojimi tremi tovariši Slovenci pobiral smeti na dvorišču poleg žice, jih je med glasnim pogovarjanjem nenadoma poklical esesovec, ki je bil na stražarskem stolpu v neposredni bližini. Urno so pritekli pred stolp, obstali mirno, v vojaški drži in, kakor je bilo predpisano, sneli kape.

»Od kod ste doma?« je nenadejano vprašal v čisti slovenščini stražar, kar je Franc in tovariši presenetilo in malce vzradostilo, saj so prvič slišali esesovca, ki govori slovensko. Vsi hkrati so povedali, od kod so, še vedno stoječ mirno in pokorno, kot je predpisano v taboriščnih pravilih. Bili so sami Gorenjci, s katerimi se je Franc največkrat družil.

»Od kod ste pa vi?« je Francetu samo od sebe ušlo, kot bi za hip pozabil, da ima pred seboj esesovca.

»Iz Skofje Loke,« je odgovoril odsekano in ne preveč ljubeznivo.

»Kako pa se pišete?« se je spet Franc že malo opogumljen zaletel, kakor da bi želel pridobiti novega znanca.

»To pa zate ni važno!« ga je osorno zavrnil in se zravnaval, zavedajoč se svojega položaja stražarja in verjetno tudi posledic, če bi izdal svoje ime.

Jetniki so takoj vedeli, da imajo pred sabo izdajalca, s katerim niso hoteli imeti nobenega opravka, zato so se obrnili in brez besed izginili. Iz izkušnje so vedeli, da ni dobro hoditi preblizu takšnim in podobnim tipom. Nekoč je stražar poklical jetnika in mu skozi žično ograjo dal steklenico, da mu prinese vode. Nesrečnik je ubogal, napolnil steklenico na bližnji pipi in stekel nazaj. Ko se je dotaknil žice, da bi podal steklenico stražarju, ga je ubil električni tok.

Takšnih in podobnih tragedij je bilo nešteto. Ljudje v zebastih oblekah iz za bodečih ograj niso bili več ljudje, marveč

resnično samo številke. Usoda se je marsikdaj poigrala celo s tistimi, ki so bili sami privrženci in vneti zagovorniki Hitlerjevega novega reda. V Sachsenhausenu so izginili tudi vsi tisti, ki so preveč vedeli o vseh podrobnostih industrijskega uničevanja in onesposabljanja ljudi. Franc se spominja skupine esesovskih prostovoljcev, tridesetih Hrvatov, ki so ob izvrševanju svojih dolžnosti na zasedenem francoskem ozemlju zboleli. Kot rekonvalescenti so bili premešeni v Vršac, od tam pa v Sachsenhausen kot navadna delovna sila v tovarni. Ker so se upirali, sklicujoč se na svojo privrženost ustaški ideji in Hitlerju, so jih slednjič oblekli v zebrastrske obleke. Nekateri med njimi niso mogli prenesti razočaranja. Sodili so si sami ali pa so doživeli isto usodo, kot tisti, ki so omagali. Vse do zadnjega je požrlo taborišče. Ista usoda je doletela osebe v krematorijih in mučilnicah. Tako so nacisti poskrbeli, da ni bilo prič njihovega zločinskega početja.

Jetniki iz Slovenije so se kmalu spoznali med seboj. Do poznanstev je prišlo ob prostih nedeljah, ko so se lahko srečali na dvorišču. Sprva nezaupljivi drug do drugega so sčasoma lahko ocenili, kaj kdo misli in če ni provokator. Že ob prihodu v taborišče je Franc imel srečo, da je v sprejemni pisarni, kjer so vpisovali nove jetnike, naletel na domačina iz Kranja, nekega Logarja, ki je bil pisar in je dobro poznal taboriščne razmere. Opozoril ga je, naj se izogiba mariborskih nemškutarjev Rudija Hartza in Avgusta Mohorja, ki sta prispela v taborišče zaradi kriminala, kljub temu pa nosita rdeči trikotnik kot politična krivca. Bila sta starešini barake in zelo dobro zapisana pri komandi taborišča. Imela sta celo več besede kot marsikateri esesovec in prenekateri jetnik je umrl zaradi njiju. Stalno sta bila Slovencem za petami, jih navajala na provokatorska vprašanja o partizanih, Rusih itd. V nasprotju z drugimi kapoji in starešinami sta bila oba dobro rejena. Ker so ju jetniki kmalu spregledali, so se ju stalno izogibali.

Po velikih porazih nemških zavojevalcev na ruski fronti decembra 1943 se je položaj jetnikov toliko omilil, da so že lahko v določenih presledkih prejemali od doma pakete z živili. Do takrat ne Jugoslovani, ne druge slovanske narodnosti, ne Židje niso bili deležni posredovanja Rdečega križa, kot npr. jetniki zahodnoevropskih držav.

Skupina devetih Slovencev, v kateri je bil tudi Franc — spoznali so se ob nedeljskih srečanjih — se je trdno povezala in izbrala za svojega vodjo najstarejšega, Staneta Tratnika iz Podgrada pri Celju. Ta mož je bil izredno razgledan, razsoden in pošten. Verjetno je imel tudi sam ilegalno povezavo s kakšno odporniško skupino ali posameznikom, za kar iz razumljivih vzrokov nihče v skupini ni vedel. Ob vsakem sestanku je poročal o položaju na frontah in dogodkih v domovini in v svetu, bodril in spodbujal tovariše, če se jih je polasčalo malodušje in se dogovarjal o nalogah, ki jih čakajo. Dogovarjali so se o načinu medsebojne pomoči s hrano in zdravili, če bi kdo omagal. Vsak paket, ki ga je prejel kdo iz skupine, je bil kolektivna last. Prevzel ga je Tratnik in vsebino razdeljeval vsakemu enako ali pa tistim, ki so bili najpotrebnejši, da so lahko vzdržali. Izdelali so tudi načrt za pobeg iz taborišča, ki naj bi ga uresničili ob bombardiranju. Zaradi splošne zmede in velikih žrtev v Oranienburgu in v taborišču se načrt ni posrečil, ker je bila skupina preveč razbita. Posamezni pobegi pa so bili že vnaprej obsojeni na neuspeh. Zato so sklenili, da bodo vztrajali do prve priložnosti in potem skupaj ušli. Tratnik jim je svetoval, kako naj sabotirajo na delovnem mestu. V proizvodnih halah so, če so le mogli, poškodovali ta ali oni del pri stroju, površno ali napačno izdelovali posamezne dele letal in namesto tega iz kosov aluminija, pleksi

stekla in drugega materiala izdelovali razne uporabne predmete: cigaretnike, nože, okvirčke, vžigalnice in podobno. Te izdelke so nato skrivaj menjavali z jetniki drugih narodnosti, zlasti Francozi, za hrano, sol in tobak. Tobak in sol sta imela enako vrednost. Vse reči so menjavali po mericah: količini vsebine enega cigaretnega papirja. Za tri cigarete tobaka si dobil obrok kruha. Ta menjava je bila ustaljena praksa med jetniki, ki je marsikaterega strastnega kadilca stala življenje, ker je svoj kruh raje menjal za tobak ter zato omagal in od lakote umrl.

Dober mesec pred osvoboditvijo je uspelo enemu izmed članov skupine Stanetu Radeju, da je dobil razpored za delo v kopalnici, kjer so delali nemški kaznjenci. Tam se je seznanil z nekim Hansom, ki je bil velik nasprotnik nacizma in zaupnik nemške ilegalne odporniške organizacije. Imel je celo radijski sprejemnik, s katerim je redno sprejemal poročila z bojišč. Radej je vsak dan prinašal novice o približevanju Rdeče armade in drugih pomembnih dogodkih, ki jih je prejemal od Hansa.

Skupina si je omislila nov načrt in si razdelila naloge, ki bi jih opravili v primeru osvoboditve taborišča. Osnovna misel je bila, da se prebijejo proti domu skupaj, bodisi z vlakom ali drugim prevoznim sredstvom, v skrajnem primeru tudi peš. Bili so prepričani, da ta srečni dan ni več daleč. Vseh se je jela polasčati nervoza in neučakana želja, da bi končno lahko svobodno zadihali in se vrnili domov. Toda esesovci kljub neizglednemu položaju in očitnemu porazu rajha niso niti malo popuščali. Nasprotno. Med jetniki se je raznesla grozljiva novica, da nameravajo nacisti pobiti vse jetnike, še preden bo Rdeča armada prodrla do taborišča. Marsikdo je vzel to grožnjo tako resno, da je obupal.

Znano je, da so v tem taborišču nacisti v posebnih, močno zastraženih barakah izdelovali tudi denar, predvsem so ponarejevali tujo valuto (dolarje, funte, in švicarske franke). Jetniki, strokovnjaki, niso imeli nobenega stika z drugimi jetniki in so živeli v strogo tajnih okoliščinah, vendar so tudi nje ob koncu vojne pobili. Ogromno denarja in drugih vrednostnih predmetov so nacisti potem potopili v jezerih severne Nemčije.

21. aprila 1945 je sredi noči zavladal med prebujenimi jetniki splošen preplah. Esesovci in kapoji so kričali po barakah in podili preplašene nesrečnike na zborna mesta, kjer so se v največji naglici formirale kolone za evakuacijo.

Vsak je lahko vzel le dve odeji z ležišča, na dvorišču pa je dobil še kilogramsko štruco kruha in košček margarine. Ob strahovitem hobnenju topov bližajoče se Rdeče armade so se v pospešenem maršu pomikale dolge kolone več kot 30.000 glave množice jetnikov in celotnega osebja taborišča proti zahodu. Panika je zajela tudi dotlej hladnokrvne in mogočne esesovce, ki so hodili kot stražarji in priganjali vse bolj omagajoče taboriščnike. Nihče od njih ni vedel, kam gredo in kako dolgo bodo hodili. Jasnó je bilo vsem le to, da morajo čimprej iz nevarnega območja, ki ga bodo prejkoslej dosegle sovjetske čete.

Kmalu so bile vse ceste in poti polne beguncev, ki so se v splošnem neredu začeli mešati s kolonami jetnikov. Civilno prebivalstvo je vleklo s seboj razna vozila, do vrha naložena z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami in hrano. Med tovarnjaki, osebnimi avtomobili in konjskimi vpregami so se motovili vojaki, ženske, otroci in jetniki, toda esesovci jih niso spustili z oči. Zganjali so jih v svoje kolone, jih pretepali in suvali do onemoglosti. Kljub kritičnemu stanju niso niti za hip popustili v svoji surovosti. Marsi-

katerega jetnika, ki je zaostal ali pa krenil iz kolone na njivo, da bi pobral kakšen pozabljen krompir, zelje ali repo, so takoj pokosili z rafali iz brzostrelk. Mnoge so raztrgali besni policijski psi. Popotnic je hitro zmanjkalo. Nekateri so ves kruh in margarino pojedli že prvi dan, drugi, ki so bili dovolj preračunljivi, so jo skrivaj hranili dva ali celo tri dni.

Franc je bil stalno v skupini devetih Slovencev in svojega najboljšega prijatelja, s katerim je bil ves čas v taborišču — Ukrajince Simona Buvaka. Ta se niti za hip ni ločil od njega. Skupaj sta delila vsak grizljaj in si na vsem dolgem pohodu pomagala. Ker je Franc kmalu opešal, ga je Simon podpiral in dobesedno vlekel naprej.

Štiri dni so skoraj brez prestanka hodili po neizmernih gornjenemških prostranstvih skozi brezpotne gozdove in polja, omagovali in umirali.

Tudi tisti, ki so jih vodili, so že izgubili orientacijo. Sploh se ni vedelo, kdo usmerja pohod. Tako se je že drugega dne zgodilo, da so hodili cel dan in pozno v noč in spet prišli na isto mesto, od koder so bili krenili.

Po štirih dneh se je v koloni raznesla novica, da so obkoljeni s prednjimi ameriški četami. Esesovci so jih pognali v ogromen gozd, kjer so kakor mrtvi popadali na vlažna tla pod košatimi drevesi. Nihče ni vedel, niti razmišljal, kaj bo z njimi, kje jih čaka smrt ali svoboda. Do smrti onemogla in sestradana množica jetnikov, tesno obkoljena s stražarji, je štiri dni, od 26. do 30. aprila, zaman čakala rešitve. Vsak trenutek je kdo izdihnil. Brezmočno, kakor ovce, ki jih je napadlo krdelo volkov, so se stiskali v gručah pod gostimi bukovimi drevesi, odeti v tanke premočene odeje. Veliko odelj je zaradi slabosti že na poti odvrgli. Od nekod se je razširila vest, da je v bližini voda, potok, ki je zaradi deževja ves moten in da esesovci dovolijo piti. Obvestilo je komajda malo zdrnilo od izčrpanosti malodušne nesrečnike. Le tu in tam se je s težavo dvignil kdo od odpornejših med njimi in z aluminijastimi vojaškimi meniaškami ali praznimi konzervnimi škatlami krenil skozi gost špalir stražarjev proti potoku. Ker so drugi videli, da bi kazalo slediti prvim, se je kmalu zgnetlo na stotine ljudi ob potoku. Kmalu se je po gozdu začel širiti nekakšen spodbudni nemir in govorjenje, kot bi se množica prebujala iz dolgega spanja. Vedno več je bilo tistih, ki so prinašali vodo v svoje skupine in jo delili onemoglim, ki niso mogli vstati. Mnogim so zaman ponujali dragoceno tekočino, kajti bili so negibni. Umrli so, ne da bi tovariši opazili...

Naslednjega dne so od nekod pripeljali na kamionih večjo količino po kilogram težkih konzerv pastete. Kapoži so razglasili, da bodo delili na vsakih sto ljudi po eno konzervo, se pravi na vsakega po en dekagram. Kot ponoreli so se vsi hkrati pognali proti mestu, kjer so stražarji in kapoži zaman delali red in delili hrano. O kakšni disciplini in redu ni bilo več govora. Množica se je obupno prerivala in se mndrala kot podivjano krdelo divjih živali, da je marsikdo tudi v tej gneči obležal na tleh. Le najmočnejšim in najspretnejšim, če so imeli v rokah nož ali kakšno ost, s katero so si izsilili pot, je uspelo priti do konzerv. Nič niso pomagale kletve, prošnje ali pesti slabotnih, pa tudi ne udarci s puškinimi kopiti in streli v zrak, s katerimi so hoteli esesovci krotiti pobesnelo množico. Tu je veljal zakon močnejšega.

Francu, ki je od izčrpanosti in griže popolnoma obupal, se ni posrečilo preriniti skozi gosto gnečo. Njegovemu zvestemu prijatelju Simonu pa je s silo in spretnostjo to le uspelo. Ves opraskan je pridirjal k njemu in tovarišem. Z obema rokama je stiskal k sebi dragoceno, težko priborjeno

Franci Sluga: Breze II

konzervo in jo kot največji zaklad postavil mednje. Kmalu se je okoli njih zbrala velika skupina tistih, ki so želeli dobiti vsaj svoj dekagram. Z največjo težavo so si razdelili vsebino in jo s konci noža rezali kot neboljeni otroci...

V teh grozljivih štirih dnevih postanka v gozdu je za vedno obležala skoraj polovica vseh ujetnikov. Pomendrani kot mravlje, ki se nihče ne zmeni zanje, so ostali v položaju, v kakršnem jih je zatekla smrt. Življenje človeka ni bilo vredno počenega groša. Slišati je bilo strahotne pripovedi. Obupanci, ki se jim je od lakote in trpljenja pomračil um, so z mrličev rezali meso. V dvajsetem stoletju, na najvišji stopnji civilizacije, je nazivem izsilil ljudožerstvo...

Toda gorja in groze še ni bilo konec. Esesovci so preživele spet gnali naprej. Spet so se nepregledne kolone trpinov jele pomikati proti zahodu v smeri Lubecka in Hamburga. Dež in veter sta bičala uboga bitja, ki so se medsebojno podpirala, da bi vsaj zdaj, ko je bila svoboda na pragu, obstala na nogah. Vse ceste, poti in kolovozi so bili zatrpani z zapuščenimi vozili in ničvredno opremo, ki so jo odvrgli bežeči Nemci.

Poleg vozil in razpadajočih živali so vse križem ležali mrličji. Zavezniška letala so uničevala ne samo umikajočo se poraženo Hitlerjevo armado marve vse živo. Pilotom pač ni bilo mogoče razlikovati pisane množice vojakov in civilnega prebivalstva od jetnikov, s katerimi so se pomešali v upanju, da bi laže ušli. Iz vseh smeri so se kot neskončne kače plazile nove in nove kolone jetnikov in jetnic iz raznih drugih taborišč, se spajale v ogromno reko in spet odhajale, kamor so jih gonili esesovski biriči. Tu so se srečali z znanci iz Ravensbrücke in izginjali v negotovih smereh neznanih usod. Le solze in slabotne kretnje koščenih rok v pozdrav so spremljala takšna srečanja, ki so vsem preživelim podzavestno ostale v spominu na golgotu v tuji osvojeni krajini.

2. maja se je sachsenhausenska kolona po neskončnem tavanju blizu Schwerina spet znašla v ogromnem gozdu. Jetniki so opazili, da je vedno več nemških vojakov in esesovcev brez orožja. Posamezniki, ki se niso mogli skriti očem jetnikov, so začeli v največji naglici snemati svoje našive in znake z bluz in kap ter se preoblačiti v stara civilna oblačila, ki so jih kdove kje pobrali. Takoj je bilo videti spremembo. Nemci so se vse bolj posvečali sebi in vedno manj jetnikom, dokler niso neopaženo

izginili. Tudi jetniki so kot prerajeni zaživeli, saj se je kot veter raznesla vest, da so že v zaledju Američanov. Najurnejši, ki so bili manj slabotni od drugih, so od nekod že prinašali razne vreče in zavoje, ki so jih pobrali z vozil beguncev. Kar verjeti niso mogli, da so svobodni...

Spet so bili ljudje. Človek ni bil več številka. SVOBODA in ni več suženjstvo! Kar preveč darov življenja, ki je bilo še pred dobro uro ničvredno. Nekateri so umrli od sreče...

Tudi Franca bi prevelika sreča skoraj ugonobila. Napol zavesten je padel v objem svojega dragega prijatelja Simona, ki mu je prihitel sporočiti novico. Dolgo so tekale solze sreče, preden je France našel moč za tisto magično besedo, ki je prišla iz njega kot dih: svoboda!

V tem bratskem objemu je Franc dojel veličino in plemenitost duše mladega Ukrajince Simona Buvaka iz kijevske oblasti. Brata, še posebno tako navezana, kot sta bila Franc in Simonka, se nikoli ne moreta pozabiti... ne glede na prostranstvo med žitno zlato Ukrajino in zeleno Slovenijo.

To je bilo njuno zadnje srečanje, ki jima je poleg radosti svobode prinesla tudi bol slovesa. Simonka je moral k svojim Ukrajincem, ki so se kot vse narodnosti zbirali in pripravljali na odhod v domovino. Dolgo sta se poslavljala in si zagotavljala, da bosta kakorkoli našla čas in priložnost za srečanje v svobodni domovini. Ta velika želja v Francu tudi danes ni nič manjša. Bolj kot lastnega brata bi ga spet želel videti. Trdno je prepričan, da mu bo to uspelo, če je le njegov Simonka živ.

Po prvih presenečenjih so se polagoma ljudje začeli umirjati in trezno premišljevali o nadaljnjih ukrepih. Osvobojeni ujetniki so se zbirali po narodnostnih skupinah in izbirali svoje vodje, ki so navezali stik z ameriški oficirji. Najprej je bilo poskrbljeno za holne. Med ujetniki je bilo precej civilistov, bržkone tudi esesovcev in vojakov, ki so se preoblekli. Sprva niso zbijali večje pozornosti, ker so se jetniki preveč ukvarjali s svojimi zadevami. Le tu in tam je bilo slišati, da so Rusi in Poljaki našli med civilisti znane nacistične zločince, ki so jih v navalu ogorčenja in maščevalnosti takoj likvidirali.

Francetova skupina — ostalo jih je sedem — se je odločila, da čimprej krene proti Lubecku, kjer bi se povezala z drugimi jugoslovanskimi ujetniki, ki so se v tem mestu zbirali za odhod v domovino. Čeprav izčrpani so se kot prerajeni podali na pot čez polja in gozdove. Ob nekem kolovozu v predmestju Lubecka so našli na zapuščen vojaški tovornjak, pokrit s plahto. Takoj so ga spremenili v začasno bivališče in na krajšem posvetu določili, kaj bo kdo delal, da bi popotovanje potekalo čimbolj organizirano. Tratnik je še naprej ostal vodja. Franc pa je bil intendant, ki je skrbel za nabavo hrane in najnujnejše opreme za bivanje. Te zdaj ni bilo težko dobiti na številnih vozilih. Od nekod so privlekli vrečo krompirja in drugih živil ter si na ognjišču poleg kamiona skuhal obedi. Bilo je prvič, da so se po dolgih letih stradanja pošteno najedli kuhane hrane.

Po nekaj dneh takšne romantike, ki so jo bili prisiljeni uživati, so jih obiskali civilni predstavniki mesta Lubeck in jim sporočili ukaz zavezniške komande, da se morajo vsi zgledati v tamkajšnjih nemških vojašnicah, kjer je zbirališče vseh osvobojenih taboriščnikov. Veseli so šli v mesto in kot številni njihovi tovariši raznih narodnosti prispeli v dokaj zapuščen in zanemarjeno vojašnico bivše nemške vojske. S posredovanjem ekip Rdečega križa so brž opravili vse formalnosti glede vpisa podatkov in razporeda po sobah. Takoj je bilo poskrbljeno tudi za sanitarne in higienske ukrepe.

Dobili so sveže perilo in zavezniške uniforme, čeprav ponošene, vendar še kar dobre, ki se niso dale primerjati z njihovimi taboriščnimi oblekami.

Ze prvi dan jih je obiskal kapetan Živković, jugoslovanski oficir za zvezo, ki je pripravljala transportne skupine za povratek v domovino. Večina se ga je zelo razveselila. Neprestano so silili vanj z vprašanji o razmerah v Titovi Jugoslaviji in težko čakali, da bi se tudi sami prepričali o vsem, kar jim je pripovedoval o osvobojeni domovini. Toda med ujetniki v vojašnicah je bilo tudi precej vojnih jetnikov bivše kraljevske vojske. Po sobah so začeli nastopati agitatorji, predvsem oficirji bivše jugoslovanske vojske, ki so prepričevali Jugoslovane, naj se ne vračajo domov, češ da jih čakata v domovini komunistično nasilje in anarhija. Skoraj nihče od jetnikov ni hotel nasesti sovražni propagandi, ki so jo na žalost zavezniški dopuščali. Vsem je bil edini cilj — domovina.

Naključje je hotelo, da so se med jetniki tudi v tem okolju našli posamezni zločinci, ki so spadali pred sodišče. Tako je nekega dne Franc opazil na dvorišču vojašnice veliko skupino jugoslovanskih jetnikov, ki so se gnetli okoli nekega osebnega avtomobila. Tudi sam je pohitel h grupi, misleč, da bo zvedel kaj v zvezi s povratkom. Tedaj pa je zagledal v odprtem osebnem avtomobilu z jugoslovansko zastavo dva uniformirana oficirja Titove Jugoslavije s peterokrako zvezdo na kapi. Sprva ni mogel verjeti svojim očem — bila sta zloglasna taboriščna zlikovca iz Sachsenhausna, polbrata Hartz in Mohora, mariborska nemakutarja, ki sta slovenskim jetnikom prizadejala ogromno gorja. Franc je hitro obvestil svoje tovariše, da sta na dvorišču oba zločince v jugoslovanskih oficirskih uniformah, kar je vse prav tako kot njega silno presenetilo. Eden od njih je stekel k avtomobilu in brž potegnil ključ iz avta, drugi pa so ju obstopili, dokler niso prišli ameriški vojaški policisti in ju aretirali. Na zahtevo Slovencev so ju zaslišali in zaprli v tamkajšnji zapor, taboriščnikom pa so obljubili, da jima bodo sodili v njihovi prisotnosti.

Zločince sta še nekaj dni ostala v zaporu v kletnih prostorih, potem pa ju je na lepem zmanjkalo. Američani so trdili, da sta pobegnila in da ju bodo že našli in kaznovali. V resnici pa so ju izpustili ...

V lubeških vojašnicah so si vsi osvobojeni jetniki kmalu docela opomogli. Hrana je bila zadostna, da so se jim spet povrnila življenjske moči. Dobili so posebne dovolilnice, s katerimi so lahko hodili po mestu in obiskovali kino predstave. Čas pa se je vsem, tako tudi Francu vleklo neizmerno počasi. Od doma ni prejel še nobenega pisma ali kakršnegakoli sporočila, da bi vedel, kaj je z njegovo družino, ki je bila izseljena zaradi bratovega odhoda v partizane. Kapetan Živković si je vsestransko prizadeval, da bi s pomočjo Rdečega križa kaj zvedel in da bi se vsi čimprej vrnili v domovino. Toda na izpolnitev te velike želje so morali čakati polne štiri mesece.

Sele 31. avgusta je napočil tisti dolgo pričakovani trenutek, ko je prišel ukaz, da se lahko vkrcajo v tovarne vagonne in odpotujejo. Za razliko od voženj, ki so jih v živinskih vagonih prestali kot ujetniki, so se tokrat vozili razmeroma udobno. Bilo je poskrbljeno za sedišča in ležišča ter zadostno popotnico. Pot domov je trajala več kot štiri dni. Na obmejni avstrijski postaji Področca so presedli v jugoslovanske osebne vagonne in se odpeljali v Kranj. Od tam so po dveh dneh končno odšli vsak na svoj dom.

Težko je opisati občutke teh ljudi, ko so po treh dolgih letih trpljenja in groze spet svobodno hodili po svoji osvobojeni zemlji.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

OD IDRIJE DO VIPAVE PO NEKDANJH POTEH

Spomini — vedri ali trpki — so najbolj zasidrani spremljevalci človekove zavesti. Kakorkoli in kadarkoli smo doživeli kaj izrazitega, nevsakdanjega, se je to izredno doživetje vraslo v naše podoživljanje kakor brazgotina, tako da se čisto vračamo v mislih na kraj in čas doživljanja. Radi pa tudi dejansko obiščemo ljudi in kraje, ki so v zvezi z doživetjem, ki je globlje pretreslo naš duševni svet.

Spomini. Že neštetokrat sem si na tihem zaželel prepotovati tiste nekdanje, partizanske poti od Idrije do Cerknega in Vipavske doline, poti po ravnem in strmih, mimo samotnih, a gostoljubnih hiš; med skromnimi njivami in bujno razcvetenimi senožeti, skozi skrivnostno umlajajoči Trnovski gozd, demonsko molčeč v snegu. V spomin se je vtisnila zlasti pot v zimskem času, v snegu in mrazu, ko si utrujen in sestradan hodil od Mrzle rupe dalje in je izza grmov čestokrat prežala smrt, pa si srečno minil sneg in nevarnost ter se zdrav zazrl z Otlice. Predmeje ali Krnice na Vipavsko dolino, ki se je kot dekliski sneg topla širila od Razdrtega do Gorice. Da, to pot doživljajo še danes tisoči in tisoči partizanov, ne spominjajo se s trpkostjo prestopnega gladi, utrujenosti in smrtnih nevarnosti. Vse to je zatnilo v pozabi. Svetlejšje pa živijo v njihovem spominu tisti dobri ljudje po samotnih hišah, tisto prisrčno gostoljubje, ko je človek začutil človeka v istem trpljenju in hrepenenju po miru in svobodi. Da, taka je bila pot od Cerknega do Vipave skozi hribovske vasi in dalje, kjer smo v vipavskih vaseh najčisteje našli bežen počitek in kruh.

Z nekdanjim tovarišem in prijateljem Matejem — po poklicu je zgodovinar in etnograf — sva se ustavila visoko pod Razpotjem. Globoko pod nama je ostala gostoljubna Idrija, mestce, stisnjeno med dvoje zelenih gričev, razpotegnjeno ob reki. Matej ne bi bil zvest svojemu poklicu, če ne bi spotoma čebrijal: »Kaj praviš, ali je Idrija dobila ime iz latinskega 'hidrargirum' ali iz grškega 'hydor'?

»Vrag si ga vedi«, sem dejal. Preveč sem užival sončen dan v jesenski pokrajini, da bi se trafil ... »To je stvar tvojega poklica, menda boš že vedel ...« Kazno je bilo, da mu zgodovinska žilica ni dala miru. Bolj sebi kot meni je odgovarjal na svoja vprašanja: »Verjetneje iz 'hydor', kajti ob doljnem toku Idrije, tam, kjer je danes Idrija na Bači, so imeli nekaj stoletij pred našim štetjem svojo naselbino ilirski Japodi. Ime Idrija, to je voda, se je pozneje udomačilo za vso dolino, koder teče ista reka.«

V bregu na levi se je sončila domačija, vsa obkrožena od zrelih jablan. V rebri se je pasla živina, iz skednja je prihajal srček šum. Ko sem opazil za kozolcem monotono stopajoče vole okrog vitlja, sem ugotovil, da mlatijo ... Za voli so se poganjali otroci in se obešali na ojnico.

»Se spominjaš, Matej, kako sestradana sva prišla pozimi leta 1944 v to hišo? Se spominjaš očanca, ki nama je dal kuhanih suhih hrušk, mleka in kruha?

»Kazno je, da zdaj gospodarijo mladi. Tedaj ni bilo otrok ...« je pripomnil Matej, ki je začel znova razpredati: »Veš, ljudje so se bili zatekli v te pustote pred grofom in kugo, s Tolminskega in od Skofje Loke. S seboj so pripeljali družino in živino in

se vsaj za nekaj let rešili tlake in robovanja. Le povsem odtrgani od sveta so lahko živeli kot svobodnjaki. V najstarejšem urbarju tolminske grofije je zapisano, da je bilo sončno pobočje od Cerknega do Ledin naseljeno že v dvanajstem stoletju. Zanimivo je, da se številčno stanje košanij in kmetij odtlej pa do danes ni mnogo spremenilo. Gorenja Mlaka, današnja Spodnja Idrija, je leta 1377 štela tri kmetije; od naselij pa v urbarju ni bil imenovan le Cerkljanski vrh, Čelo in Masor.«

»Hudimana, Matej, mi boš napolnil glavo z zgodovino,« sem pohudomušil, ko se je cesta prevesila z Razpotja proti Ledinam. »Matej,« sem dejal, »zdaj poslušaj ti mene!«

»No, dobro! Pripoveduj!«

»Glej, po tej poti sem zadnjič hodil z učiteljem Dragom Pustiškom 24. februarja 1944. Pozno zvečer sva se oglasila pri župniku Žagarju v Ledinah. Postregel je nama, kakor je vedel, da se postreže lačnemu partizanu. Ko sva povečerjala, nama je dejal:

»Danes sem pokopal že osemindvajsetega partizana, očeta osmih otrok. Nemci so bili obkolili vas in ... Svetujem vama, da gresta prenočit v Mrzli vrh.« Upoštevala sva opozorilo in v jasni mrzli februarški noči krenila na pot.

Naslednjega jutra sva se poslovila v gostoljubni hiši. Poslovila sva se od mladih deklet — bogve, kje so danes in kaj počno? V Koritah sva bila z Dragom namreč sklicala okrajno učiteljsko posvetovanje. Potekalo je v najlepšem redu. Ko sva se popoldne vračala čez Mrzli vrh, se je Drago ustavil in zazrl proti daljni Ljubljani in pripovedoval o svoji mladi ženi ter o dveletnem sinčku. Ljubljana je zdela v daljavi kot dežela sanj. Na ovinku sva se srečala kurirja. »Ni nobene nevarnosti,« je dejal. Stopila sva še deset, dvajset korakov. Možaka, ki sta pri Likarju v Javorjevem dolu žagala drva, sta dajala s kretnjami rok neka znamenja ... za hišo sva opazila vojake.

»Nemci!« sem šepnil grozljivo in skočil pod obronek v sneg.

»Partizani!« je dejal Drago. »Da, naši so!« Besedo je presekala brlzig. Oglasil se je »šarec« in Drago je obležal na okrvavljenem snegu. »Šarec« mu je onemel v ustih tople besede o mladi ženi in dveletnem sinčku.

Med pripovedovanjem naju je dohitel star voznik. Na koleslju je vozil kotel za kuhanje žganja. Ustavil se je in z Matejem sva prisleda. »Sadja imamo letos še kar precej,« se je pohvalil, »toda kupcev ni, niti ljudi ni, da bi iztisnili mošt. Zato pa bo več žganja.«

»Zakaj pa sadja ne sušite,« je vprašal Matej.

»Hm, kdo bo sušil? Ljudi ni, ne sušilnic. Pomagamo si, kakor si vemo in znamo.«

V Ledinah je zavil proti desni, a midva sva vzela pot pod noge proti Mrzlemu vrhu, po tisti zadnji Dragovi poti.

Sele z večerom sva vstopila v nekdanjo partizansko prestolnico — Cerkno. Za nama je že ostal Otalež in Plužnje in

Lazec; strm svet ob Idriji, porasel s sadnim drevjem, grmičjem in gozdovi. Po rebreh so razstresene domačije in vasi. Skopa zemlja je tod, z žulji ji je treba iztrgati plod. Toda ljudje so marljivi in polni zdravja, prav prcvate korenine, zaraščene v zemljo. Na plodni zemlji v ravninah tarnajo, tukaj delajo. Delajo, drugače bi si ne mogli zgraditi 56 m dolgega in 34 m širokega Zadrúžnega doma. Še poprej pa so zgradili porušeno in požgano vas. Požigali so Nemci. In v Plužnjah se stara Grudnovka, ki bo kmalu učakala sto let, ni hotela umakniti iz goreče vasi. Ko je njena hiša gorela že v gornjih prostorih, je ogenj sama pogasila. Zanimiva žena ta Grudnovka. Mladost je preživljala v času, ko še ni bilo žveplenk, ko so tobakarji uporabljali še gobo in kresilo, ko so si predice svetile s treskami. Najbolj gosposko dekle je tedaj nosilo obleko iz doma tkanega platna, jedlo domač bobov, ovsen, ržen ali koruzni kruh.

»Kaj se hoče, čas teče naprej,« je dejala kot v opravičilo, ker je tudi njej prava črna kava najljubša hrana.

»Da, čas teče naprej, sva z Matejem začutila tudi v Novakih. Pred kratkim so za vedno vrgli med staro šaro smrdljive petrolejke in karbidovke ter jih nadomestili z elektriko.

»To je naš prvi povojni uspeh!« so zatrjevali možje. »Imaš to čudovito luč v hiši in hlevu, žene ti motor in stroje.«

To sva slišala v vaški krčmi ob vinu in beseda je bila odkrita. Na električno luč še čakajo izrazito partizanske vasi, kot so n. pr. Šebrelje, Krnice, Masore ...

Večer sva prekramljala z znanci v zadružni gostilni v Cerknem. Pred nami je bila razgrnjena trpka zgodovina zadnjih dvajsetih let, odkar so zagospodovali fašisti, ko je organizacija TIGR imela tu svoje ljudi. Tu so bili prvi zametki svobode v kraju, kjer je bilo nič koliko bunkerjev, strojničnih gnezd, minskih polj, žičnih ovir ter blokov na cestah in prelazih. Tu so širili svobodno misel: Jaka Platiša-Franc, Jaka Stucin-Cvetko, Jože Primožič-Miklavž in drugi. Že ob koncu leta 1942 je bilo v vseh 32 cerkljanskih vaseh organizirano osvobodilno gibanje. Da, Cerkno, partizanska prestolnica. Med nami je sedel človek, ki so ga obsodili na smrt zaradi večjega prvega partizanskega napada na Primorskem, v Zakrižu pri Cerknem. Dva meseca je prebedel v samici v bivši vojašnici v mrazu in gladi, tam, kjer je danes Elektro-gospodarska šola, kjer so zbrani učenci z vseh štirih strani domovine. Ta šola je edina te vrste pri nas. Ima svojo termoelektrarno, hidroelektrarno ob potoku, ki izvira v strminah 1632 m visokega Porezna. Pripravljajo pa tudi svoj Dieslov agregat ... Med nami sedi človek, ki je pomagal organizirati tisto Partijsko šolo, katera je bila v Cerknem izdana in je zaradi izdajstva izgubilo življenje 47 njenih gojencev, samih mladih ljudi, ki so kot prestreljeni orli padli na zemljo. Med nami je mož, ki je v skalnatih soteskah Pasice pri Novakih pomagal zgraditi bolnico »Franjo«, drag in svetel spomenik na najtežje dni zgodovine našega naroda. In končno je bilo med nami dekle, ki je sodelovalo pri rojstvu prvega partizanskega gledališča, gledališča, ki je preromalo pot od Istre in Gorenjske do Režije in Benečije. In ko se je nit pogovora že trgala, se je oglašil stari profesor in resno povedal, da Cerkno tudi nekoč ni bilo tako pod nič, saj je svetu dalo slavnega matematika Franca Močnika, čigar matematični učbeniki so še danes v veljavi.

Za nama je ostal spomenik sredi trga, spomenik matere iz Čeplez, ki deli kruh

lačnemu partizanu in jo je upodobil kipar Stane Keržič. Sonce je že kukalo izza Blegaša. Z Matejem sva se vzpenjala proti Ravnam. To pot sva ubrala na njegovo željo: videl bi bil rad rojstni kraj Franceta Bevka. V brežini od stezi se je grel starec, vlekel čedro in trl iz leskovih palic vitre.

»Koše bom pletel pozimi,« je mežikal. »Ja, nekaj je treba vedno delati. Kmet je odvisen od zemlje, neba in ljudi. Kadar se v oblakih odprejo pipe, ne znajo nehati curljati, kadar začne žgati sonce, izžge še grivo, ni kruha ne sadja. Ja, letos je kljub deževju še kar dobra letina.« Še o marsičem nama je pripovedoval, preden sva se poslovila. Zdel se mi je kot živa podoba iz Bevkovih kmečkih povesti. Njegove misli sem razpredal po svoje: »Njive so po večini v strminah, obdelujejo jih z motikami, gnojijo z gnojem, prinešenem v košu. Hudič je tako delo! Strojna obdelava zemlje v teh strminah sploh ni mogoča. Ugodnejši so pogoji za živinorejo; porok za to so dobri pašniki. Sočna paša je zlasti na Otavniku in na vzhodnih pobočjih Porezna. Kot se po starih zanemarnjenih sadovnjakih vidi, je sadjarstvo s starinskim načinom oskrbovanja pravi pastorek. Kje so drevesnice in vzgoja plemenitih vrst, kje čiščenje zanemarnjenega drevja, kje gradnje sadnih sušilnic? Več pa je kotlov za žganjekuho.«

Polagoma sva se vzpenjala po strmini proti Ravnam. Odnekod z vznožja je prihajal glas kravjih zvoncev, z vrha se je utrgal vrisk. Na presedlaju se je razgrnil pred nami svet pod Poreznom—Ravne. Zakriž, Orehek in Bukovo. Ko je zavel mimo naju duh pastirskega ognja, sva si oddahnili. Paglavci, ki so pekli tepke in krompir ter pasli nekaj cikastih krav, so se nekam v zadregi spogledovali. Prizor me je spominjal na mladost. Vsaj za trenutek bi se jim bil rad pridružil, toda pot do Bukovega ni tako kratka in časa ni bilo na pretek. Žal, ga ni bilo, kajti Porezen naju je vabil z vso svojo mikavnostjo, z lepim razgledom, planinsko kočjo in floro. V srce so padle grenke kaplje ob spominu na zadnje dni marca 1945, ko se je bila na vrh Porezna zatekla od sovražnika utrujena in sestradana Kosovelova brigada. Po izdajstvu so jo obkolili Nemci ter zajeli okrog 100 partizanov. Odvlekli so jih na Jesenice in jih postrelili.

Nad Bukovim je osamljena Kojca, nad Orehom so baje nekoč kopali svinec. Pred nanjimi očmi se je odprla kot na dlani Baška grapa, grapa prikazana v filmu »Na svoji zemlji«. Iz Nemškega rovta je bil doma Simon Kos, kmečki fant, obsojen na drugem tržaškem procesu na smrt in ustreljen skupno s Tomažičem in tovariši. Nad rutarskimi vasmi mogočno vladajo vrhovi Gradice in Črne prsti: pod goro Koblo se izgubi vlak v 6399 m dolgi bohinjski predor. V davnini je držala cesta od Soče in Baške grape čez Bukovo v Škofjo Loko. Zamenjala jo je šele cesta ob Idriji.

Med tem razmišljanjem sva se počasi spustila po ovinkasti in globoko v strmine Kojce zarežani poti proti Zakojci. Tik pred vasjo so odcepi bližnjica čez klanec v dolino, mimo kmeta Korenina do Bevkove rojstne hiše. Da, v takih preprostih kmečkih hišah se je rodila večina naših velikih mož. Spomnil sem se Vrbe, Muljave, Vrhniške, Vrsnega. Kako so si podobni po uboštvi ti domovi! V srcu so se mi oglasile Bevkove besede: »In čudovito je bilo narejeno, da so šle vse poti, ki jih je bilo treba hoditi s tovorom, navzgor, nobena ni šla navzdol in niti po ravni ne. — Počasi sva hodila po klancu in kamenju, kot otroška glava debelem, in merila čas po soncu in senci v nasprotnem bregu, kamor sva oprtala koše, ne prej in ne pozneje, naj je še tako rezalo v ramena in peklo v prsih ... Šla sva navadno z materjo sama. Ob plotovih so bile jagode, na plotovih črne robidnice, lešniki, polh in veverica, vrba in srobot, kačji pastir in kušcar, vsa sladkost

in groza pred kačami, ki so se grele v skalah. V jeseni pa so bili orehi in sladke drobnice, kruh ubogih menda od pamti-veka ... To so spomini zimskih večerov in bajk o strahovih, prve abecede in molitve, smeha in joka; spomini na kuhinjo, izbo, hlev in kozjak. Potem na klanec in steze, na leskovje, cvetice in koprive, na prvi krompir, na zadnje lesnike in drobnice v jeseni. To so še dalje spomini na hrepene-nje po skorjici kruha in na radost jesenskih dni, ko so veje sipale plodove na tla, spomini na koš, ki mi je opletal po petah, in na bremena, ki so mi silila čez glavo ...

Da, v tej hiši, iz katere je gledala iz vseh opažev revščina, stiskajoč se pod slamnato streho, se je rodil revnemu čevljarju oče »Kaplana Martina Čedermaca«, oče cele skladovnice knjig, ki z ljubeznijo govore o našem trpečem človeku, o njegovi radosti in bolečini. In ta človek, ta zemlja je Bevkova najvišja lirčna pesem, najčistejši akord njegove umetniške besede. Tej zemlji in temu človeku je Bevk ostal zvest tudi v najtežjih dneh boja za svobodo. V duhu vidim dečka, ki se je igral in trpel po tej košenici, za hišo ob veliki skali, ob živahnem potočku pod hišo, kako je s pobočja Kojce zahrepenel v svet. Danes živi v hiši vdova po pisateljevem bratu Jožetu z osmimi nedoraslimi otroci. V tisti zimi, ko je bilo snega za pet zim, kakor pravijo ljudje, je omagal gospodar na poti iz doline nekaj sto metrov od hiše.

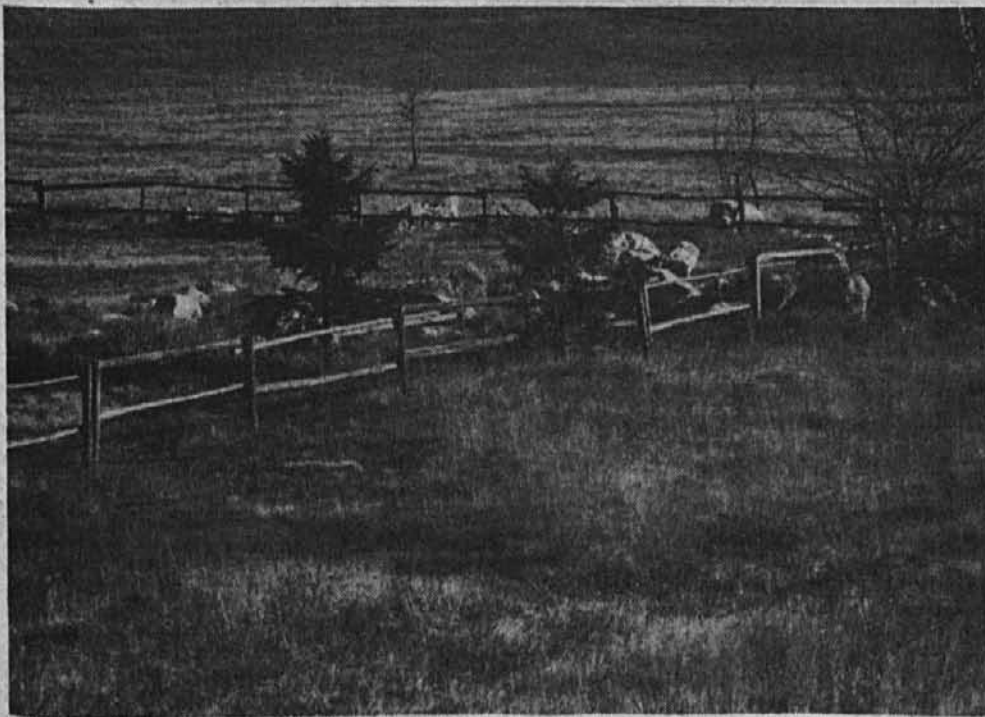
»Čudovit je ta svet, svet, da bi ga človek objel! Še bolj čudoviti so ljudje, priklenjeni z vsem ognjem srca na to dobro zemljo,« je vzkliknil Matej, ko sva se vračala v Cerkljansko dolino, v nekdanje središče osvobojenega ozemlja, po ozki in senčni soteski proti Zelinu, kjer se izteka Cerkljanska v Idrijo, po poti, koder je nekoč hodil Peter Kupljenik, protestantski pridigar. V 18. in 19. stoletju je tod cvetela rezbarska obrt. Zastopnikom tega ljudskega umetniškega čustvovanja so bili učitelji mojstri Šubici iz Poljan.

Šebrelje so poldrug kilometra dolga vas na ozkem in dolgem hrbtu. Kraj je dokaj ugoden za živinorejo in sadjarstvo. V Spodnjih Šebreljah v jami pri Divjih babah so imeli partizani barake in bunker. Odtod so opazovali gibanje sovražnika v dolini ob Idriji.

O Šebreljčanih sem slišal že marsikatero šegavo zgodbo. Sploh so Šebreljčani na Tolminskem to, kar so Ribničani na Dolenjskem. Šegavi in veseli so, vsaj nekoč so bili, kot pravijo stari ljudje. Nič šegavosti in smeha pa ni bilo v besedi Kožuškovega Miha, zgovornega 85-letnega starca, ko nama je pripovedoval:

»Komaj enajst let je poteklo, ko so SS-oddelki požgali našo vas. Napad na te kraje se je začel 8. junija 1944, a naslednjega dne so bile sovražne sile že gospodar cerkljanskih vasi. V dveh urah se je dvignilo pod nebo sedem strahotnih plamenov in tri dni je ležal po grapi dim požarih vasi: Šebrelj, Pluženj, Lasca, Jagrič, Reke, Otaleža ter razstresenih domov po Masorah, Krnicah in Šebreljskem vrhu.«

»Nemški vojaki niso samo požigali,« je nadaljeval Miha. »S posebno naslado so pobijali starce in otroke. Od njihovih strelcev je padel slepi harmonikar Andrejček. Nikoli ni videl belega dne, zvezd, človeka in zveri. Zdajci ni mogel verjeti, da je teh SS zveri strah tudi slepcev. Padel je, čeprav nikomur ni nikoli skrivil lasu. Vrhunec vseh grozodejstev pa je bilo obglavljenje dveh parizanov Vojkove brigade pri Sedeju na Krnicah. Z žico zvezana sta stala v veži in z bajoneti so ju zbadali v život in oči. Do smrti izmučena so odvlekli pred hišo in jima na češnjem parobku odsekali glavo. Medtem ko se je telo valilo po bregu, so pobrali glavi krvniki in ju

Franci Sluga: pašnik I

odnesli v hišo na mizo. Njihov fotograf je mirno fotografiral, kakor da se ni zgodilo nič hudega.

»Neverjetno mnogo hudega so v teh krajih prestali ljudje,« je dejal Matej, ko sva lezla proti Oblakovemu vrhu, ki pod stenami Hudournika povezuje hribovje tostran Kanomlje z vojskarsko planoto.

Strmina pa taka! Dolenci se šaljijo z brežinci, češ, da morajo kosce privezati in kokoši obleči pumparice, če nočejo, da se jim jajce ne potunka v dolino.

»To še ni vse«, sem dejal Mateju. »Najhujša je bila aprilska ofenziva. Tedaj se je od vseh strani zlila v te kraje krvoločna drhal: Grki, Španci, Vlasovci, laški fašisti, domobranci, troje vrst četnikov – vseh je bilo nad 40.000. Švabi so jih poslali v te kraje kot sedem egiptovskih nadlog.

Franci Sluga: Pejsaž I

Med njimi je bil naš Kajnov rod, ki si je omadeževal roke z bratsko krvjo. Posiljevali so dekleta, celo dvanajstletnega otroka. Možu so ukazali naj odkoplje mino, ki so jo nalašč tako nastavili, da je moža ob prvem dotiku raztrgala na dvoje. Četniki so pometali v ogenj šestčlansko družino, med njimi dveletnega in enega tri tedne starega otroka... Dva šestnajstletna domobranci sta na cesti iz Vojskega v Idrijo postrelila 30 ljudi, večinoma starih, ki so pred zločinci zbežali v gozd. Toda življenje polagoma briše vrzeli za mrtvimi in prerašča grobove.

Neki ljubitelj planin je nekoč dejal, da niti na Gorenjskem ne pozna lepšega kraja, kakor je Vojsko. Leži na 12 km oddaljeni planoti zahodno od Idrije in je po nadmorski višini (1090 m) najvišja vas na Primorskem. Po mnenju zdravnikov je tu zelo zdravo podnebje, po mnenju planincev zelo lepi razgledi na Julijske in Kamniške planine, po mnenju smučarjev pa najugodnejša smučišča za tek, slalom in smuk. Po planoti so mešani gozdovi s travniki, pašniki in njivami. Domačini radi pripovedujejo o partizanskih časih, o dobrem in hudem, o sovražnikovih požigih in umorih. Tod čez je bila med prvo svetovno vojno potegnjena zadnja, peta avstrijska obrambna črta. Tudi od zadnje vojne rane še niso zaceljene. Ljudje z veseljem kramljajo o načrtih, z nasmehom o združnem domu, ki ga še nikjer ni, o hotelu, ki se mu ni posrečilo zrasti iz tal.

Gospodarstvo se vendarle polagoma krepi, kljub temu, da se živinoreja, najdonosnejša gospodarska panoga, še ni povsem opomogla. Pridelka v tej višini res ni kdovekaj – razen krompirja. Ljudje se že od pamtikeva največ preživljajo z gozdarstvom in si žele več razumevanja v tem pogledu.

Se o tem in onem radi pripovedujejo. V svoji skromnosti zamolče velike žrtve, ki so jih utrpeli med vojno. Niti ne omenjajo, kako so žene in dekleta iz oddaljene Vipave skozi Trnovski gozd nosila težka bremena v snegu in smrtni nevarnosti. Sedem ur hoda je treba za to pot spočitemu, a žene so nosile, da so nasitile lačne otroke in partizane. Vendar: ponosni so na to. Na dekliški pevski zbor, ki je bil največji za časa partizanstva, a ni bilo o njem napisane skromne vrstice, čeprav je nastopal po osvoboditvi celo v Beogradu. Ponosni so, da je bila v tem kraju največja partizanska tiskarna »Slovenija«, kjer se je tiskal »Partizanski dnevnik«. Mnogo trpkih pripomb pa slišiš, da je pokopališče, kjer počiva nad 250 partizanov in med njimi narodni heroj Stjenka, brez najmanjšega spomenika. V zadoščenje jim je, da so si vsaj deloma obnovili dvakrat požgano in dvakrat bombardirano vas. Pred leti so dobili še elektriko, luč. In to je veliko.

Po melinah in vratolomni poti sva previdno stopala proti Mrzli rupi. Nekoliko pust kraj z nekaj kmetijami, kjer se je marsikaj pomembnega odigravalo v naših najtežjih dneh. Slamnate strehe so domala izginile, z njimi pa počasi izginja tudi poklic krovcev. Vendar sva z Matejem na neki obcestni bajti opazila streharja – pravcato posebnost za Mateja etnografa.

Predpogoj za slamnato streho je trda in na poseben način »švrkana« ržena slama, ki jo ob mlačvi povežejo v »škopnike«. Pravijo, da je slamnata streha najboljša, ker skozi njo ne prodira mraz ne toplota, a nevarna je zaradi požara.

Stari strehar Boštjan je pripovedoval: »Preden začnemo delati slamnato streho, moramo privezati z vrvmi na streho »odrnico«, ki služi streharju za hojo po strehi. Slama se veže s trtami, čez slamo pa se položijo »pritiskavke«, to so dolge, na eni strani otesane bukovke al leskove palice.

(Nadaljevanje na 10. strani)

Vrh strehe se pritrdi z »vrhovnic«, medtem ko se slame zaopazi s »perutjo« — pasom iz trdo povezane slame.

Boštjan ne bi bil strehar, če ne bi pohvalil: »Slamnata streha je trpežna in traja do 30 let, večna pa je, če jo v zatišju obraste mah. Včasih so bile vse hiše krite z slamo, razen gosposkih, ki so bile krite z eternitom ali pločevino.

Kmalu od Mrzle rupe dalje proti Hudemu polju sva v globokem gozdu. Spodaj v grapi je bila nekoč bolnica »Pavla«, še dalje v Beli je bil smrtno ranjen narodni heroj Vojko Trebuško dolino, kjer je bil 25. decembra 1943 ustanovljen IX. korpus, je pokrival megle mrč in s sivino zastiral Kobilico in Čepovan, znamenit partizanski kraj. Pod Kobilnico tostran so leta 1772 postavili tovarno za steklenice iz črnega stekla, v katerih so razpošiljali vipavska vina. V tej grapi so baje ob koncu 18. stoletja kopali tudi srebro. Vse okrog in okrog naju veličasten diš gozda. Pot, ki po dolgem seka gozd pod vnožjem Golakov z edinstvenim razgledom na Jadransko morje, mimo Smrekove drage do Velikih Lazen. Tu so 15. septembra 1944 izvolili delegati Pokrajinski narodno osvobodilni odbor. Tu se cesta razcepi na tri veje: leva pelje na Predmejo, desna na Lokve, naravnost prideš do Nemcev. Ti kraji so mnogo trpeli v oktobrski »požigalni« ofenzivi l. 1944. Nedaleč od tega zaselka je rasla 400 let stara in 46 m visoka »dehela jelka«. To največjo in najstarejšo jelko v Evropi je 7. decembra 1952 podrla burja. Njen premer v prsni višini je meril nad 2 m, lesa pa je imela nad 60 kubikov. Kaj vse je vršalo mimo nje! Turki in punti, vojne in druge nesreče. Mimo so hodili partizani in črne straže. Stiri sto let je rasla, da je dožvela svobodo. 12 m je bila višja od najvišjih dreves. Klonila je pod udarci kraške burje in se udala zakonom narave.

In poslednji več take velikanke v Trnovskem gozdu.

Prav tako je grmovje in drevje, le za spoznanje višje in ob poti od Nemcev do Krnic, odkar sem tod zadnjič hodil. Koliko krčevitih bojev in majhnih tragedij, koliko uničenih mladih življenj je padlo tod jeseni 1944. Gozd šumi v odgovor in ptice pojo. Kaj vse bi bil lahko še storili ti mladi ljudje, ki so padli za svobodo! Padli so za svobodo in storili so največ, zgodovino.

V bridki misli se je pred nama odprla Vipavska dolina. Tik spodaj so Titovlje, kraj, kjer je 2. novembra 1944 padel najhrabrejši primorski partizan, Azerbejdžanec iz Bakuja, Megdi Gusjenov-Mihajlo. Zanj ni bilo nič nemogočega. Bil je mojster svoje vrste. Nad tisoč sovražnikov je uničil, ustvaril ruski bataljon in postal med primorskimi ljudstvom legendarni junak. Nižje v Brežinah pod Razovcem je padel 16. avgusta 1942 komandant prvega primorskega, Gregorčičevega bataljona, Jože Lemut-Saša. Na desni je raztresena Predmeja. Od 183 hiš je bilo požganih 157. V nekaterih so zgoreli tudi njihovi prebivalci. Vse pod nama pa dolina sonca, cvetja in veselih ljudi. Kakor z lepoto je poslana med Cavnom in Krasom, kot z belimi trakovi so zvezane s cestami vasi; potoki, grički, bradje in njive. Vse se svetli pod sončnimi alapovi in se božajoče preliva kakor pesem življenja. Nad njo pa od pamtiveka bedita Nanos in Caven. Na Nanosu je bila 18. aprila 1942 prva borba primorskih partizanov, na njegovem temenu je Vojkova koča in več vrst redkega rastlinstva. V dalji, iz tesne Soške doline pritaka pri Gorici srebrenkasta Soča in se vsa blesteča vijuga po furlanski nižini. Onstran pa leži Kras z bori in Trst in morje...

JOŽE KOŠIR

SPOROČILA: DACHAU ALI SVOBODA JE SONCE V ČLOVEKU

(OD UVODA DO 29. SPOROČILA)

1

UVOD

Kadar sem srečen, sedem in dolgo, dolgo pišem.

Tako je potem kakor danes.

Čutim se, vse mi prihaja naproti in lepo, lepo mi je zabiti noč s pisanjem spominov, pa naj pišem o trpljenju, pa naj pišem o svobodi, ne vem, res ne vem, kako naj bi se drugače izrazil — lepo mi je.

Včeraj je bil pri meni Tina.

Sla sva na sprehod.

Sneg je škripal pod nogami.

Rekel je: »Jože, a ne, kako je svoboda bogata?«

V lesketu njegovih besed je polzela banalnost, tista-primitivna-narejena-pri-vzgojena... obogatena v lastni neumnosti, izlegla iz lastne ničevosti. Uh!

Čutil sem, da se ne bo nikdar izvele. Zandar je žandar.

Ja, hodila sva tako, po snegu in med nama je bila svoboda: v meni je bila in še med nama.

Tiščal je vame, hlepel je po njenem vonju.

Nič mu je nisem odstopil, pa naj je še tako računal na najino skupno otroštvo.

V njeni navzočnosti, v svobodni navzočnosti, ki sem jo skrbno hranil in čuval pred njim, je bilo čutili, ali bolj rečeno slutiti, lahen, čisto lahen, komaj zaznaven drget (zato sem se še bolj ovil s šalom). Bilo mi je grozno spričo njegovega sprenevedanja.

Kaj, če ne bo prenehal? Sem se spraveval.

Kaj, če bo še dalje, če bo izsiljeval kot takrat, tridesetega junija enainštiridesetega v gostilni pri Noču na Javorniku?

Zadihal sem še globlje v šal in čutil sem najino dušo, ki sta se prežemali v radostnem valovanju ter me prosili, naj bom neizprosni, naj ne odpustim.

»Kaj mi imaš povedati, Tina?« sem se odrežal, kajti begalo me je spoznanje, da bo v hipu vse razbito.

»Govori, Tina. Besnim. Jaz ti svobode ne morem dati. Glej, povsod okrog tebe je, a izdal si jo. Tina, ne zavidaj mi, sicer pa se nikdar nisi trdil. Nisi je iskal. Z najinim besednim dvobojem ne bo nič. Mene ne moreš še enkrat potolči. Ko bom umiral, bom miren. Vedel sem, da boš nekega dne prišel in čeprav se mi je zdelo ogabno iti s teboj, sem, kot sam vidiš, bil prisiljen končati s tem.«

Tina, bivši žandar, pomočnik nemških policajev, me je pogledal v oči, zaškrtal z zobmi, pljunil predme, se zasukal na petah ter pokončno, kot da bi požrl sabljo, odmaširal proti Jesenicam.

Jaz in svoboda sva še nekaj minut gazila snežne kristale, dihala sveži zrak, slednjič sva se umirila ter neomadeževana stopila proti domu.

Vem, napisala bova, vse bova lepo zapisala.

Nisem velik.

Nisem močan.

Nisem heroj.

In tudi sablje nisem požrl.

Vem, ruševinast, izžet, zgaran... SVOBODA...

Jaz in moja svoboda veva, koliko sva trpela.

Jaz in moja svoboda veva, kako smo trpeli.

Jaz in SVOBODA veva, kako bova povedala, vsem, prav vsem bova povedala: SVOBODA JE SONCE V ČLOVEKU.

Kadar sem srečen, sedem, zakurim ogenj v mojem ognjišču, gledam jezike plamena, poslušam prasketanje bukovih drva in dolgo, dolgo v noč pišem.

Pišem.

Pišem — ohranjam svobodo.

Sedaj vem, kako velika je, kako občutljiva, zvesta, nezvesta, kako prežaljšiva, trdoživa, neizprosna, težko dosegljiva, dragocena, joj... vem, kdo si — SVOBODA.

1. ZAPIS

30. junij 1941.

Vroče je, a kljub vsemu je dan prelep.

Delam.

Delam v gostilni pri Noču.

Kmalu bodo prve češnje.

Delam, pleskam in slikam.

Rad slikam, verjemite, slikam najrajši.

Lepo je razmišljati, fantazirati ob slikanju, ob vonju po apnu.

Popoldne je že, zato me birt pokliče k mizi.

Tam so skupine.

Tam so razdeljeni svetovi.

Besede so kratke, skorajda neslišne, skrivnostne, poljudske.

Pogledi so mrki, predse uprti.

Sedem, jem in ob jedači je vse še bolj drugače.

Kujem neke verze v sebi:

So vsi ljudje res to, kar so?

In jaz, mar biti smem, kar sem?

Kaj vse je v nas, kaj vse še bo —

ko takšni se srečujemo,

ko takšni prežaljšujemo

se v mimohodih spet in spet?

Dobro, še za Toneta, našega Čufarja bi bilo dobro, prepričan sem.

Zopet delam, zopet v pozno popoldne.

Mrak se prepleta s temnimi slutnjami

in moje lepe, bele stene niso nič več jasne.

Vstopila sta — siva, težka, oborožena, polna gorja, antičloveka, glasnika smrti, trpljenja, nesreče, birača svobode: gestapo in naš Tine z njim.

»Kje je Viktor! Kje se skriva Viktor Arzenšek?«

Gostje se spogledajo.

Moj čopič obstane.

Tu in tam oko čez mene gre.

Nihče ne ve, kje je Viktor.

Gestapo in sluga odideta, črnosiva, težka, oborožena.

Ljudje so vedeli, da je Viktor pri meni.

Ljudje so vedeli, da Viktor dela v železarni.

Ljudje so vedeli, da je Viktor predan delavski borbi.

Odtihotal sem se proti domu.

Viktorja smo našli pri sosedu.

»Zdravo prijatelj! Če se ne vrnem, če se ne vrnem, izroči stvari moji mlajši sestri, siroti, jaz sem njen varuh.«

In še si dejal z nahrbtnikom v roki: »Boril se bom na Mežaklji, za boljše, res boljše življenje.«

Ah, Viktor, pozneje, v Begunjah sem zvedel, da si padel, od nemške kroglice si padel, zadet v boju si padel, da, s Korenom sta padla 1. avgusta enainštiridesetega leta... sta padla, v borbi... za... svobodo.

Nista je dala, o Viktor, tudi jaz sem umiral zánjo.

Veš, še isti dan so prišli, po mene so prišli.

»Vi ste Hamershak? Jože Hamershak? Takoj z nama, na policijo: samo málo vas bodo zaslišali. Orodje? Oh, ne skrbite za te malenkosti, saj boste takoj nazaj...«

V meni se je svet podiral.

Noge so me izdajale.

O, Tine! In ti naj bi bil Slovenec?

O, Tine! Zakaj pehaš v pogubo nas, o Tine, koliko ste jih pokazali? Tine, kaj si dobil za informacije, podatke, Ti ne!!!

Za pisalno mizo sedi mlad gestapovec.

Sprašuje in kaže fotografije.

Tajim, zanikam vse, kar nastavi.

»Priznajte, vemo, priznajte in šli boste domov...«

Strmel sem ob tolikih ovadbah.

Oni pa je izgubljal potrpljenje, igral se je s predmeti za pretepanje, s pištolami in me rotiti: »Človek božji, bodite vendar pametni in mi lepo odgovorite na vprašanja. Torej, priznajte, da ste govorili na tem in tem shodu, pri Jeleni, to in to, pa bo vse dobro. Žena, družina vas čaka...«

O, Viktor, zakaj nisem šel s teboj?

O, Viktor, vrti se mi, jaz tega človeka ne slišim.

»Zakaj tajite? Poglejte argument, tukaj je vse, točno, do minute točno označeno...«

O, Viktor, ko bi malo prej vedel, ko bi vedel, da naši... ko bi vedel, da vse vedo, o Viktor, ničesar ne čutim.

Govoril sem, da govoril sem temu človeku nekaj o domu, da delam in živim le za svoj dom, da mi je politika malo mar...

On pa je skakal, mahak po mizi, se napihoval, napihoval.

Za španske borce sem bil agitator, organizator, jaz? O, Viktor.

Ti veš, da sem za gibanje, a nisem človek, človek kot ti, ki si bil vedno v prvih vrstah.

Na goltanec mi je nastavljal samokres.

Nisem klonil.

Verjetno sem bil v šoku, pri družini ali pri tebi, Viktor.

»Marsch Windische hund!«

Po tem pozdravu se je prikazal naš Tina in mi prevedel: »Napreje!«

Številke kleti se ne spominjam.

Spominjam se precejšnje družbe znanih tovarišev.

Za menoj so prignali Žumrovega Franceta, ne dolgo za njim Sušnika, Ažmanovega Karla, tudi ženske so bile, Mici Vovkova z Jesenic, Marija Žumer, slednja je bila pred leti zaprta v Glavnjači.

Hrano smo dobili iz tovarniške Kazine.

Do prvega julija smo imeli mir pred norci.

Niso nas topli.

Vedeli so, zakaj nas niso topli!

mobil obstal pred glavnimi vrati, ki jih je stražil nemški vojak.

Zmetali so nas na tlak, prešteli, odgnali skozi velika kaznilniška vrata v notranje dvorišče — ko smo se vzpenjali po stopnicah v stavbo, o Viktor, bilo mi je, kot bi ne bil.

Med velikimi hodniki, oboki so klopatali naš plašni koraki, bila je tiha, nedoumljiva groza.

V prvem nadstropju so nas postrojili in sledil je belegschaft.

Dodeljen sem bil sobi št. 1.

Ko je vojak zaklenil vrata, sem stekel k oknu. Okno je bilo nad cesto. »Lahko smo srečni,« sem dejal tovarišem.

Soba je bila velika in visoka.

Postelj je bilo malo, na njih smo ležali starejši.

Kadar je prišel stražar, je moral sobni (starešina) na vso moč kričati: »Achtung.«

Obstati smo morali na svojih mestih, obrnjeni k stražarju, nato je sobni raportiral.

Ta achtung se je ponavljal minuto za minuto, zdaj tu, zdaj tam, achtung je bil duh gradu, še sedaj, po tolikih letih, achtung!

Zvečer, ko smo legli, smo se tiho pomenkovali.

Prvi so upali, da bo vojna kratka, drugi zopet...

Upali smo, da je nemški fašizem naredil smrtno napako ob vdoru v Sovjetsko Rusijo.

Govorili smo o vsem, celo vice smo si pravili, da bi le čas hitreje mineval, vmes pa smo pogledovali skozi okna, kjer je bilo še nekakšno življenje, kjer se lahko vsak čas prikaže kak svojec s paketom.

Ko pa so se svojci vračali domov, nam je postalo težko, zelo težko: kos potice sem drobil med prsti, čeljusti niso mlele in — že je silhueta izginila v nōči.

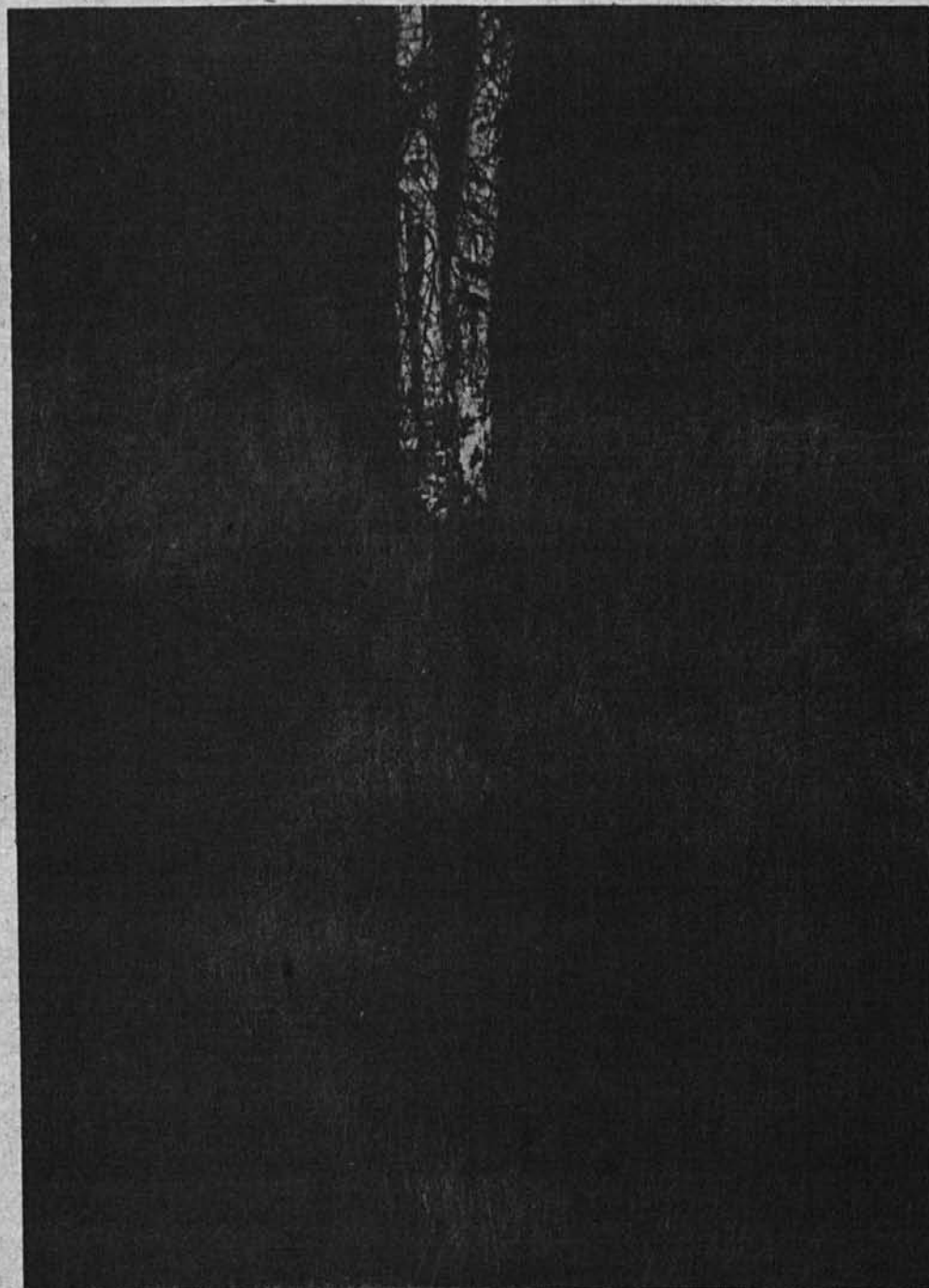
Bile so tudi novice, ki iz njih pozneje ni bilo nič, a bile so in dobro so dele. Tako so nekoč prišli z novico, da pridejo ruski padalci, da se utegnejo spustiti na Lesce in nas rešiti.

Skratka, dogajalo se je marsikaj.

Kuhale so nam kaznjenjske sestre (nune). Pred lakoto so nas reševali paketi. Morali smo telovaditi, početi razne druge stvari, ali boljše bi mi bilo, če bi lahko sedel v kakem kotu in premišljeval svojo usodo.

O, Viktor in ti, mati svoboda, vse to smo nekako že prenašali, toda nekega dne so v Dragi padli prvi streli in je padlo prvih pet talcev.

(Nadaljevanje na 12. strani)

Franci Sluga: PejzažII

2. ZAPIS

1. julija so nas odpeljali v Begunje

Med Vrbo in Zabreznico smo srečali tovariše, ki so jih peljali na Koroško, v delavno taborišče Krauth.

Na kamionu smo sedeli kot pribiti.

Nihče ni smel spregovoriti.

Spremljali so nas trije Nemci z brzo-strelkami.

Na križišču, kjer smo zavili na begunjsko cest, me je stisnilo v duši.

Kdaj?

Še bolj smo se pogreznili vase.

S strahom sem pogledal dolge vrste zamreženih oken in ne vem kdaj je avto-

Nekega jutra se odpro vrata, pokličejo Nočevega ata z jesenskih rovt, pokličejo našega ata — ni se vrnil.

Tako so odpeljali še štiri tovariše (ne spominjam se imen, dnevnik, ki sem ga pisal tu, mi je pozneje v Dachau zgorel). Po usmrtnih petih tovarišev so nas še isti večer (na hodniku) postrojili. Razobesili so plakate. Čitali smo, kaj se je zgodilo s tovariši.

Rekli so nam: »Vedite, da ste talci in ako banditi napravijo kakšno neumnost, ako ubijejo kakega Nemca, boste dali svoja življenja. Danes smo jih ustrelili pet, drugič jih bomo deset, dvajset, petdeset, če bo potrebno!«

Poslej so bili dnevi neskončnost. Nekega dne stražar zakriči moje ime: »Jože Hamersak!«

Zastal mi je dih. Po vsem telesu sem začutil mravljinice. Spreletela me je nepopisna groza. Misli so se bliskovito menjale. Nekje iz mene je reklo: »Hier.«

»Komm.«
Za njim sem odtaval iz sobe. Bil sem pijan.

Na hodniku se je obrnil in pogledal moje opotekajoče telo:

»Sind sie maurer?«
Ne, ni smrt, ni še smrt! »Javohl.« mu odvrnem ter prvič zadiham.

»Aber richtiger maurer?«
»Ja maurer bin ich...« mi je odleglo, ker sem vedel, da gre v vsej stvari zgolj za delo in ne za kaj hujšega.

Pozneje, na komandi, so mi pojasnili zadevo. Šlo je za popravilo vodnjaka: »Če nam vodnjak dobro popraviš, vam bomo dovolili govoriti z ženo. Kako bo šlo? Popravite, popravite, marsikaj vam bomo spregledali...«

Kakšna »prilika!«
V nedeljo je bil vodnjak že popravljen in preverjen.

Držali so obljubo. Z ženo sva bila na vrtu, celo uro sva govorila. Zvedel sem marsikaj.

Zvečer so zopet krožile novice o Rusih, ki da so baje zavzeli Beograd.

Kadar smo zaslišali avione, smo si želeli, da bi bili ruski, da bi se iz njih spustili padalci...

Nismo se pozabili prvih talcev, ko so nekega dne spet začeli zbirati žrtve.

Pet so jih odpeljali v Lesce, tam so jih streljali.

Spominjam se Hrastek Franja, brivca pri Demaku, spominjam se Mohoričevega Antona, oba z Javornika, z mojega Javornika.

Pet talcev so pobili na Beli, rekli so, da za pokopališčem. Podgornika, Kragulnika, Stražišarja, Šavlija, petega se ne spominjam.

Tako so nam minevali dnevi in smo čakali.

Včasih sem dobil kakšno zidarsko delo.

Včasih sem govoril z ženo, na skrivaj.

Nekega dne so nas slikali: kriminalce, razbojnike, vsak od nas je dobil schutzhaftzettel v podpis.

Na tej rdeči listini so bili naši podatki, naše karakteristike.

Na mojem lističu je pisalo, da sem zloglasni komunist, agitator, nevaren protidržavni element, skratka vse naj, naj. In tja »naj« smo morali prav vsi podpisati, pa naj smo bili to ali ne. Toda, pomembno je bilo ohraniti celo kosti, vsaj še nekaj časa, dokler bo pač šlo, kdo ve, kaj vse se lahko pripeti (Rusi?), da, cele kosti, četudi smo si s tem aktom podpisali smrtne obsodbe.

Kamenčke, ki smo jih na skrivaj nabrali na dvorišču, smo uporabili za uteži drobnim pismom, ki smo jih skoz okna spuščali svojem. Toda, gorje, če si prišel v roke zelenim!

Preis je bil največja zverina. Vedno je prežal na nas, če te je dobil v doseg, ti puškino kopito ni ušlo.

Med nami je bil zaprt neki Zupán. Vsi smo se ga zelo bali, njegove ovadbe so pomenile več kot Preisovo kopito.

3. ZAPIS

Prišel je čas odhoda iz Begunj. Odpeljali nas bodo v Nemčijo. Torej, Viktor, Begunje sem preživel. Napisal sem pesem zate, 23. avgusta. Peljali so nas skozi Kranj, stojimo tu, na Jezerskem (zaradi gumi-defekta). Takole ti pišem na grob:

*Svoboda, mlada mati, mlada mati,
 nosila si si pod srcem,
 skrivala ga v naročju gmajne;
 s v o b o d a, mlada mati, lepa mati,
 daljne, sinje tvoje so poteze,
 vsak jih izmed nas poljublja,
 vsak tvoj sin se v njih osvešča ...*

Ali pa ta, Viktor! Poslušaj to pesem:

*Zopet sem tu, na kraju spomina,
 Ubijam črvice solze in se grizem.
 Ptiči gredo tam čez,
 na krilih nosijo svobodo;
 k tvojim sanjam, k tvojim hostam,
 k tvojim idealom.
 Kdaj bo mir, tvoj mir, moj mir, naš mir?*

Peljemo se čez Železno Kapljo proti Celovcu. Trinajst nas je, trinajst zastraženih. Med nami sta dve ženski: Zumrova, Vovkova.

Pot je dolgočasna. Žalostna.
O rodna gruda, rodno moje vse!
Priatelj, ali veš, koliko jih umira ta hip? Za domovino, za svobodo!
Goreče obzorje blešči nad rodno grudo, v nas odmeva njen čas.

Kam?
Kam, kam za vraga naj denem žalost?
Bratje, kje, kje za vraga naj se spočijem od vsega?

Kam naj ležem?

4. ZAPIS

V Celovcu so nas strpali med ozke stene. Bilo je neznosno.

Nič nismo videli. Nič ni bilo kajenja, a jaz, strastni kadilec!

S Cizejem sva kadila slamo! Kavino usedlino! Časopisni papir...

V bližini zopora je bilo letališče, neprestano nas je razburjalo brečanje avionov.

Najbolj smo bili srečni, kadar smo se smeli sprehoditi, a ta sreča je bila neznatna. Streljali nas niso, vsaj streljali nas niso.

Zumrovo in Vovkovo so odpeljali v Auschwitz. Tam je vladala smrt.

Sporočili so nam, da nas bodo odpeljali v Dachau.

5. ZAPIS

13. septembra so nas natlačili v transportni vagon.

Na roke so nam nataknili verige. Bili smo v parih.

O, Viktor, verige, v verige sem uklenjen: suženj, ki lahko le sanja o svobodi.

Moj par je bil neki ing. Osvald. Močan je bil ta Osvald, imel je debela zapestja in verige so ga žrle do krvi.

V München smo prispeli 14. septembra. Tu so nam pobrali prav vse.

Slišali smo prve novice o raznih »lagerjih«.

15. _____chau.

Za moje oči je bilo vse novo. Zaradi progastih oblek jetnikov, se mi je zdelo, kot da bi bil v cirkusu.

Videl sem visoko bodočo žično ograjo, po njej je strašila elektrika. Videl sem dva metra globok jarek, pa na zunanji strani zopet jarek poln vode. Na severni strani sem videl visok betonski zid...

Stal sem in strmél v ta zverinjak. Nenadoma me je od zadaj, ne vem kaj, tako silovito »lopnilo« čez ušesa, da sem videl dva, tri lagerje.

»Aufgetz sau hund!«
Nekdo od naših mi zakliče: »Beži!«

Podvizal sem se in dohitel skupino. Preveč sem radoveden.

V poslopju zunaj lagerja smo oddali naše »schutzhaftzettel«. Ponovno so nas popisali ter nam dali lističe, na katerih je pisalo: schutzhaft kriminal polizei Veldes. Listki so bili označeni s številkami (27.626).

Brivci so nas obrili, ostrigli do golega. Zopet so nas slikali, nato so začeli kričati:

»Antreten, fünf zu fünf, sau pakasch!«

Odpri so glavna vrata.

Vstopili smo v taborišče.

»Mützen app!«

Padale so batine.

»Erflichte banditen!« so noreli SS-ovci.

Tu so nam pobrali še zadnje stvari. Pojedel sem kosček kruha in sladkorja, le to sem še hranil pri sebi.

Torej smo jedli, metali klobuke, prstane, ure, glavnike, svinčnike... vse, vse na kup. Morali smo se do golega sleči! Gnali so nas v kopalnico.

Dobili smo novo perilo, obleke iz modro-belih prog, prevelike, premajhne, ni bilo pomembno, takrat. Še gumbov ni bilo, hlače smo držali v rokah. Nazadnje smo dobili lesene cokle.

Po tej zmešnjavi so nas odpeljali na zugang block št. 9., tam nas je sprejel blokovski starešina, Tirolec Guttman.

Začela se je rekrut abrichtunga.

Najprej so nam razdelili številke, tiskane na krpah, tikane s črnim tušem. Prišli smo si jih na levo stran bluze, isto številko smo si morali napisati na desno hlačnico... Po tem smo sedli v krogu in blokovski nam je držal »šolo«.

»Ali veste, kaj ste sedaj vi?«

Cébre, sem si mislil.

»Vi nimate pravice do življenja! Ne do hrane! Kamen ob cesti je več vreden kot vi vsi skupaj, jasno! Tukaj vlada pokorščina! Tukaj vlada poslušnost! Tukaj ni Boga in ne milosti! Vaša najbližja domovina je tamle, vidite, krematorij! jasno...«

Po tem pozdravnem nagovoru je dobil vsak porcijo zelja. Težko smo jedli.

V spalnicah so bili dvonadstropni pogradi...

6. ZAPIS

Začelo se je. Trikrat na dan antreten! Zatem štetje, raport komandantu, arbeit-komando vor meir... Zatem je moral vsak v svojo komando, kajti ob sedmih smo morali biti na delu. Vendar smo še pred tem imeli vsak dan vaje: Durch decken, auf decken, seide richtung... Gonili so nas kot jarce: Eins, zwei, drei, Mützen app, mützen auf! Nochmal... Pa udarci po rebrih, po glavah — sau hund... Pri vsakem korakanju smo morali peti: Madagaskar, Blaudragonar... Pa zopet delitev hrane, joj! Sobni, ki je delil »hrano«, nas je tolkel s korcem po glavah. Pri vsaki delitvi je bilo nekaj ranjenih, nekaj še bolj lačnih. Pa zopet šola, pa petje, pa vaje. V ušesih je donelo: eins! zwei! drei...

Zborno mesto je bilo pred blokom weise. Postrojili so nas po deset, nato smo morali korakati kakor kraljeva garda, v cokolah. Pravzaprav to niso bile cokle, bili so leseni natikači. Marsikdo je trpel hude bolečine zaradi teh cokol. Če ti je cokla zdrsla z noge, je nisi smel pobrati, moral si držati korak. Ah, nekdo je coklo pobral, s tem je naredil zmedo v vrstah, porušil se je ritem stroja, joj! z desne in z leve so planili po

nas štubaki in blokači ter neusmiljeno udrihali.

Bloki so bili grajeni v dveh vzporednih vrstah, bilo jih je štiriintrideset. Prva bloka z desne strani sta bila revir, v prvem bloku na levi pa je bila kantina ter v naslednjem arbeitzeinsatz. Torej trideset blokov za nas, heftlinge, kakor so nas imenovali Nemci. Bilo nas je devetsto. Na zbornem mestu smo bili postrojeni tako, da nas je bilo moč videti z vseh strani, tam so nas dvakrat šteli. Torej trideset blokov, trideset pisarjev, trideset komandantov je zapisalo točno število jetnikov ter se napotilo k raportführeru in le ta k lagerkomandantu, ki je stal ob strani...

Sledila je komanda: »Augen grad, mü-tzen auf!«

Vsaka napaka pri izvršitvi povelja je bila takoj vidna in tisti blok je bil kaznovan. Po več ur so vadili isto komando, le da so jih to pot »vadili« SS-ovci: »Marsch, marsch hinlegen, aud marsch, marsch hinlegen...« po blatu, po lužah, s pomočjo SS-ovskih pesti.

Včasih sem tako prišel v blok izmučen, blaten. Sedel bi, a sem moral čistiti obleko, to bi padalo, ko bi je ne očistil, potem pa znova: »In die Bett.«

Pa večerja? Nič? Gorje mu, ki bi kaj omenil!

Apel za zbor je bil ob šestih, opoldan in ob sedmih zvečer.

Zvečer se jim ni nikamor mudilo. Bilo je mučno. Ob devetih smo bili vsi v posteljah, le tisti, ki so jih odbrali za čiščenje tal so delali v noč.

Dež nas pri delu ni smel ovirati.

Hudo je bilo pomladi in jeseni, vse dneve je deževalo. V blok smo prišli mokri. Zjutraj smo oblekli mokre cunje. Obleka na nas je zmrzovala. Prišle so bolezni. Ljudje so umirali (pozneje so jih vozili v krematorij).

Noči so bile prepojene s hudim kašljanjem in stokanjem.

Groza nas je objemala.

O hrani ne bom zgubljal besed.

25. septembra

je bilo, kot se spominjam. Šli smo na odprti blok št. štirinajst.

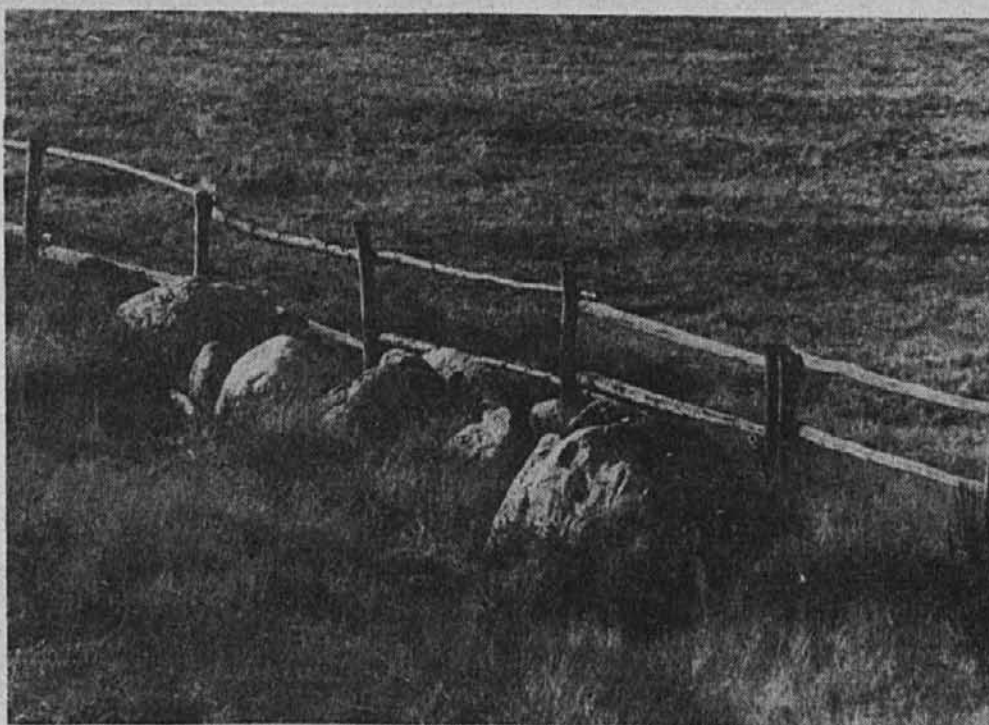
Nismo bili več rekruti, ali kaj nam je to pomagalo, smo bili pač novici. Tolkli so nas na vsakem koraku. Ako bi bil rad izvedel zakaj, je priletelo še bolj trdo in boleče. Vsak star pripornik si nas je privoščil, pa kapo, esesovec, vsi so nas bili, dokler nismo spoznali novega režima in tako nekoliko bolj popazili nase.

Naj povem, da je imel vsak blok štiri oddelke. Vsak oddelek je bil opremljen z jedilnico in splanico. Stranišče in umivalnico sta uporabljala po dva oddelka. V jedilnici je stala velika lončena peč, ob njej je bilo razpostavljenih šest miz. Ob steni so stale omare, označene s številkami (schpinde), na vsaki omari je bil stolček z isto številko. V omarah smo imeli skodelico, lonček, krožnik, jedilni pribor, brisačo, mlo in pa samo po eno pismo, ostalo smo morali sežgati. Nikjer ni bilo enega samega madeža. Pod je bil zlikan, lahko si se videl v njem.

V kotu jedilnice je imel svojo mizico in posteljo sobni starešina. Tepel nas je in proval za vsako malenkost. Pozneje so si ti ljudje izbirali pomočnike; njih so potem opozarjali, koga je potrebno preteptati. Seveda so pomočniki svoje posle opravljali le v prostem času, drugače so delali z nami ter nas ovajali sobnemu. Krvi je bilo, joj, krvi! Sadizem brez primere.

Ob petih zjutraj smo z deskami likali postelje. Sledil je zajtrk, kava brez sladkorja, grenka, črna voda, brez kruha, nato antraten zum appel, po deset in deset, s pesmijo na zborni mesto. Naše petje je bilo zverinsko tuljenje zgubljenih v puščavi.

V sobo ni smel nihče (tako nisi dobil dela).

Franci Sluga: Pejsaž III

Na cesti je bilo še strožje.

Skrivali smo se v umivalnici, stranišču... Včasih nas je kapo zalotil, joj, batine, krvave batine.

7. ZAPIS

Kakšnih osemdeset korakov zahodno od našega taborišča je gospodaril krematorij s posebno komando, ki je transportirala mrličke k pečem.

Delali so vse dneve.

Peči so se mi zdele kot velikansko, vedno odprto žrelo, ki melje noč in dan in ki brez prestanka golta nove in nove žrtve.

Takrat ko smo mi prišli v taborišče, je bil krematorij v leseni baraki. Sedaj je to popolnoma nova reč (1942. l.), moderna reč, dolga kakšnih sto metrov.

Nikdar nismo imeli prilike izvedeti za število peči ali za število žrtev te strahote. Tudi s taboriščniki, ki so bili prisiljeni svoje sotrpine sežigati, nismo prišli v stik. Vedeli smo le, da dolgo časa ne vršijo tega dela, da ne zdržijo in da kaj kmalu končajo v peči tudi sami. Krvniki so nato med nami iskali nove in nove in tako se je ta prekleti krog nadaljeval kot neskončne moreče sanje.

Svojcem so pošiljali pepel, čigav, tega nihče ne ve. Kadar jih je priganjal čas, takrat so upepeljevali le na pol (včasih so štedili s koksom).

Na severni strani taborišča je bila velika zelenjavna plantaža. Marsikdo je od tam pretihotapil kakšno čebulo, drobnjak, česen, a kazni za podobna dejanja so bile nepopisne.

Imeli smo tudi drevored na koncu blokov, pa gredice z vrtno travo. Na gredicah so rasla po tri drevesca, tanka, visoka, jagnedi smo jim rekli.

Na vzhodni strani taborišča je stalo ogromno poslopje. Tam je bila taboriščna kuhinja, ogromna kopalnica, kotlarna, shramba, stolarna... po posebni oddelki za lupljenje krompirja, pa pralnica, pa skladišče...

Za tem poslopjem so se skrivali bunkerji.

Za tem poslopjem so bila trojna vešala z betonskimi podstavki.

Tu je bilo strelišče.

Tu je bila tudi baraka za nemške kaznjence, pobegle vojake...

V kopalnici so bile v stene vzdane kljuge. Tam so obešali za roke in preteptali. Klavnica. Včasih je viselo čez dvesto taboriščnikov. Dotolčene so vozili v krematorij.

Z bikovkami so zelo radi tolkli na dolgem lesenem stolu. Bali smo se: stola, kljuk, krematorija. Opisal bi to pretepanje z bikovko, to sekanje, to, vendar... ne morem, ne zmorem ponoviti »zabava«, ki so si jih privoščili, če se jim je le zahotelo krvi.

8. ZAPIS

Noč je.

Ležim.

Mislim na vas, ljubi moji.

Med življenjem in smrtjo tako zadiše zrele jagode.

Rad bi ležal med travami, le za hip, svoboden, da se prepričam v resnico, pa naj potlej znova odidem v to životarjenje.

In ti, Viktor?

Tako mlad si bil.

Tvoj močni život se je bal za nesrečnike.

za očetovo ime.

za zemljo pradedov.

Kdo ve? Morda si slutil naše trpljenje?

Kdo ve?

Ali svoboda ve? Ali samo hoče?

Bili smo rdeče delavstvo.

Med nami so krožile delikatne misli.

Spominjam se, ko si mi pravil o koloni delavcev.

o ljubezni: do domovine, do gibanja, svobode.

Spominjam se te prstenega, železnega, ali pa čisto prosojno gledaš skozi sivine.

Znal si reči: poznam človeški problem, čutim ga, čeprav se mi prašna zavesa v pogledih vlačil in v pljučih in v krvi.

Znal si reči: Saj vsi zijamo tja gor, prav tam se včasih najdemo za mir.

Ne ti, ne jaz.

vsi bomo zmogli trinoge.

O, Viktor, tu je trpljenje, tu je izločnica, tu so sirene človeka!

Nekdo se smeji?

Smrti znoj je to.

Zuljave roke so to, vedno takšne, iste, trde!

Umiram od žalosti, ki me zastruplja.

Vsi smo zbrani: marljivi, dobri, pametni, manj pametni, pregrešni, hudobni, motovilasti, mrhovinasti, v ekstazah, omamljeni od neštetihih prilik; tu smo, v nekem smislu trupla.

Nebo so nam vzeli, nebo, z zvezdami vred.

Tu smo, v svetu na robu razuma!

Tu smo, kjer ni grohov, kjer ni sveč.

(Nadaljevanje na 14. strani)

Za nas imajo plamene, raznobarvne, prepojene s sluzastim gnevom bedakov, zločincev, monstrov.

Sicer poznamo tudi zasebne svobode, tudi tukaj, ko ti stopicajo v glavo, res ne veš, kam rineš, kaj se greš.

Življenje te zmerja z bedakom.

Včasih ne veš, da si!

Včasih tvegaš sebe.

Včasih moraš loviti sence neskončnosti po iluzijah sluzi in strahu. Brodnik si, pred neznanim, lebdečim nad srcem.

Včasih se ti prikaže s v o b o d a.

Kje si, moj mir, te bom našel potlej? Kaj če te za vedno zgubim?

Bratje moji.

Ljubi moji! Ne, nočem da bi vedeli, kako mi je:

(Smrti, klanje, norišnica, zla, ječanje,

vpitje ptičjih obrazov, mučenja, sadi-

zem, tabor izničenja, obsedene igre z ljudmi, doneče tja do podzvesti, sovraštvo, streljanje, stradanje,

bolezni, tlaka in zopet in vedno in povsod mrliči ...

Trupla nakladajo ...

Vse je zamazano, krvavo, hedno, izmučeno, izsesano, raztrgano, oteklo, dotolčeno, dotolčeno ...)

Ne, ne Viktor!

Ni samo igra besed.

Niso bile zgoj skladovnice trupel!

Bilo je več!

O, misli, kako naj vas prepodim?

Trajanje počastnih zgrešenosti nas hoče dotrajati, žre naše misli, naše živce, žre zlata polja upanja.

Kdaj homo želi?

Bodo želi?

Oprostite. Fantaziram. Vsakdo ima pomol, svoj pomol solza.

Ta svet je žrtev v nesrečnikih.

Vsako upanje ostane samo, dogoreva z ognjem ... čas pa nas vlačijo za noose!

Zamišljam si, koliko ljudi umira ta hip? Zdi se mi, da je vse mrtvo.

Mrtev sem.

Kako naj spim m r t e v!

Ljudje! Ljudje, kaj naj storim — m r t e v?

Drugič špet, ko ležim,

vidim goreče obzorje

in svet je groblja

in svobode ne vidim, nikjer, iščem, gledam, kje naj počijem?

Morda, morda na drugem soncu? Ali lahko? Vendar, rodni kraj je le rodni kraj, čeprav sem samo zidar, pleskar, slikar, čeprav sem le delček poeta — rodni kraj je le rodni kraj in bil sem lutka na trgu revolucije ...

Vsak dan nove muke.

Norci, da; norci se sami izničijo.

Dnevi so morilski bes fašistov, kaos zakonitosti.

Stojte, ljudje! Kaj je vse to? (Tako se prebujam iz sna.)

Ljudje pa gremo.

Ljudje pa gremo proti robovom zavesti.

Ljudje pa gremo z neskončno ljubeznijo; v naročje smrti,

v naročje svobode gremo.

Vsi jo slutimo; ob predvečerih

drami v nas zanos in življenje.

O, hlapci, gorje!

Nevidna roka vas davi.

Mrliči ste na poti idealov.

Čujem, o čujem: hlapci, gorje!

Kateri vrag vas je obsedel?

Le kaj je v vas norost? Ah, krvosesi, besen gnus je v nas!

Še kamen, tisti kamen ob cesti to ve.

Še zemlja ve,

še ptice vedo, ptice, ki so tod gnezdi.

Smrti same smrti riše oko, za tebe, za pobite brate.

Noč je.

Zopet ležim, o, ko bi mogel zaspiti.

Delamo nasipe.

Z rokami pobiramo blato iz ribnika.

Pobijajo nas s krampi.

Včasih nam uspe kakšna sabotaža.

»Zremo« pomije.

Soseda, Poljaka, so pobili z lopatami.

Videl sem mladega Rusa s krampom v prsih. Tako je stal še nekaj sekund, dokler mu ni privrela kri iz ust ...

Zopet vozimo blato.

Joj, to kričanje.

Ljudje pljuvajo zobe, lomijo jim ude.

Spoznal sem, da je moje življenje odvisno od tega, v kateri skupini sem. Sreča je na moji strani, za sedaj.

Danes so tračnico pomaknili še bolj na rob ribnika, tako naj bi imeli manj dela z ravnanjem. Blato, vozovi, ljudje, vse, vse je zletelo čez rob v vodo. Nič ni pomagalo — tepli so me.

Kri mi je tekla čez obraz, nič ni pomagalo, tolkli so še in še, me zadnjič zgrabili ter me kot crkovo vrgli tja dol med železje, ki je štrlelo iz blatne vode.

Preplašen in pobit sem se lovil, požiral vodo in se plazil iz ribnika, oni pa so me čakali, me ponovno pretokli, me ponovno pograbili ter vrgli nazaj: »Tu sau hund. Hast noch nicht krepieren!«

Potem nisem čutil ničesar več. Spominjam se le, da se je vsa stvar še enkrat ponovila, da so mi grozili, da mi je neki SS-ovec držal pištolo na tilniku, ko sem ležal tam, blaten in krvav. Obdolžili so me za težko sabotažo. Ko sem povedal, da sem Jugoslovian, so še nekaj časa udrihali po meni. Bil sem prekleti pes. Sam sebi sem se smilil, v mislih sem se kar naprej poslavljaj od svojih dragih.

Naveličali so se.

Niso me čisto pobili.

Naslednji dan sem se skrival, potikal po taborišču.

Pravzaprav nisem bil sam. Bil sem z Aleksandrom, ki ga nisem utegnil pobliže spoznati. Drugi dan sem ga iskal zaman. Bil je lep, visok, črnolas in živ, tako živ.

V umivalnici mi je pomagal, obšla me je trenutna slabost. Potem je govoril, mnogo je govoril. Govoril je o poeziji. Bil je poet, poet brez ene same pesmi. Rekel mi je, da se mu je šele tukaj odprlo in da šele sedaj vidi lepote sveta. Njemu se moram zahvaliti, da sem se pozneje navdušil za poezijo (bral sem vse od kraja, pišem še vedno, a le zase). Spoznal sem svet, v katerem fizično trpljenje ni igralo prve violine.

O, Aleksander, pomagal si mi in ko sem sedel na poličko, si stopil predme, govoril, mršil bojne lase ter mahal z rokama: Poezija je najvišja umetnost! Poezije ne prabavi noben krematorij, noben Hitler! Poezija je v vseh dimenzijah! Brez nje človeštvo ne more eksistirati! Poezija je najčistejša svoboda. Ljubiti moramo rodne besede, videti njih organizme.

Kadar rojevamo pesem, jo moramo polagati na papir kakor mati novorojenčka! Vsaka beseda ima velik pomen! Z njimi moramo biti pazljivi, nagonsko pazljivi! O, besede, o bitja, o kristalne čaše, ki vas nisim v prsih, o napoj, o pesem, ki si dovršenost uma, ki se ogleduješ v ogledalu stvarstva! Ljudje, ki vidijo pesmi, so vrtnarji duha. Poezija, poezija, o ti, tenkovestna glasnica galaksij! Vem, zakaj so ljudi tako zgodaj odvrnili od tebe, vem! Da bi ne bili srečni! Da bi ne bili sanjači! Da bi ne mislili s svojim vesoljstvom! Vem, vem, ljudje so dobri, nekoč bodo razumeli poezijo, svobodno bodo razumeli, takrat ne bo prostora za nasilje ...

Da, tako je fantaziral Aleksander. Kakšen človek! Imel sem občutek, da me nosi k tedaj še neznanim svetovom. V tistem dopoldnevu mi je povedal več, kot mi je povedalo moje življenje.

Potikal sem se okrog arbeitzeinzatz. Zvedel sem, da gredo nekatere (srečne) komande tudi po več sto kolometrov daleč na delo (ause komande). Ta dan si še nisem upal stopiti preblizu, zagotovo bi me tepli.

Dnevi so bili polni pričakovanj. Premišljeval sem in premišljeval in bolj ko sem mislil, bolj sem bil prepričan, da edina rešitev delo na zunanjih delovih.

O apelih vam ne bom pripovedoval omenim naj le primere, ko smo vse noč stali na zbornem mestu, da nas je zeblo, da nas je pral dež ...

Nekega dne sem se opogumil ter stop na arbeitzeinzatz. Tam sm slonel in čakal. Nism bil sam.

Esesovci in pisarji so zbirali ljudi ter jih razmeščali po skupinah.

»Was bist du in ziwi!«

Potrebovali so petdeset mož, med njimi dva soboslikarja in pleskarja ter pet darjev!

Slišati je bilo o »eni dobri komandi«

Odločil sem se. Prerinil sem se v prvo vrsto, moral sem postati nadležen, sicer me ne bi opazili. Dobil sem nekaj zaušnic, nekdo me je sunil pod rebra, izgubil sem zob, pa mi ni bilo mar, nič več nisem čutil, da le pridem iz tega pekla.

Vodja skupine me že tretjič spregledal, stopim še korak naprej.

Katere narodnosti?

Jugoslovian, Slovenec, maler und arschtreihar!

Gleda me, meri, moja številka se mu že previsoka ...

»... zie gutte maller!«

Ja, gutte, gutte!

Obrnil se je k pisarju, pisar piše mojo številko, zaživel sem. Vedel sem, da takšne komande niso naklonjene nam, Slovanom.

Prednost so imeli Nemci.

Popisani smo se vrnili v bloke. Nestrojni smo čakali trenutek odhoda. Med tem časom so nam zamenjali perilo, obleke, prešli smo številke, dobili smo čevlje, lesenimi podplati.

Petnajstega oktobra je prišla po nas policija. Poslovil sem se od svojih tovarišev (le ti so mi odsvetovali mojo odločitve).

Peljali smo se proti zahodu.

Bil je to pravi, pravcati izlet.

V Haidenhaim smo prispeli ob sedmi zvečer.

Nastanili smo se v neki baraki.

Dobili smo pravo, pravcato večerjo.

Imeli smo svojo spalnico, jedilnico, umivalnico, stranišče, tudi peč smo imeli.

Igrali smo šah, kartali, seveda v prostem času in v prostem času sem bil lahko sam!

Delali smo dvanajst stanovanjskih hiš za oficirje.

Pred nami so delali francoski jetniki. Naj bi delo dokončali. Zidarji so ometavali, vzdavali okna, mi smo belili. Ostali so kopali jake za vodovod, za kanalizacijo.

Petega maja 1942. smo zaželi graditi strelišče v gozdu.

Duhal sem gozdni zrak!

Poslušal sem ptičje petje.

Kmalu bi bil pozabil na Dachau.

Kmalu bi bil pozabil, da sem jetnik.

Kmalu bi ne opazil, da nam nalagajo vse več in več dela.

Delali smo od petih do osemnajstih.

Nalagali smo kubicine vozove, ki jih vlečnica odvekla na hrib, tam so zemljo sprosti izravnavali. Ves sistem je tekel kot ura. Lopate in krampi so peli. Pri vsaki vozu je bila skupina treh taboriščnikov. Normirali so nam šestdeset voz na dan.

Nekega dne, ko smo imeli brottzeit, smo izvršili sabotažo, misleč, da si bomo oddahnili vsaj za nekaj ur. Na vlečni napravi smo popustili zaviralnik. Vozovi, ki so bili tik pred ciljem, so začeli drseti nazaj v dolino. Drveli so vse hitreje. Nastal je hrup, zatem ropotanje železja, strašna zmeda.

Nič nismo dosegli.

Osem ur smo odkopavali in razmetavali material, postavljali vozove na tračnice in ker vlečnica ni bila takoj uporabna, smo morali vozove porivati z rokami.

Sabotaže niso odkrili.

Nekega dne smo izračunali, da je bila »firma Rapp iz Ulma« oškodovana za dvatisoč kubičnih metrov materiala.

Takih doživljajev se rad spominjam. Včasih smo se jetniki med seboj stopili. Včasih si imel dobrega predelavca (civila s pištolo), včasih pa te je kakšen zagrizen nacist tako raztreščil, da si se iskal tam naokrog.

Pozimi smo hodili v mesto odmetavat sneg. Vse je bilo prazno in zapuščeno. Ljudje so se plazili po ulicah. Po tovarnah so delali naši, Ukrajinci, Poljaki in drugi. Včasih smo poslušali radio, nemško propagando.

Kadar smo šli na delo in kadar smo se vračali, smo morali peti.

Delali smo sedem metrov globok odtočni kanal. Delali smo v najhujšem mrazu.

Spominjam se nekega Birkerja, socialdemokrat je bil, sovražnik nacizma, vedno me je zagovarjal in mi pomagal, a žal so bili takšni ljudje redki, pa naj so bili tudi komunisti. Najprej so bili Nemci in niso razumeli mednarodnega delavskega gibanja.

11. ZAPIS

29. oktobra 1942 smo zapustili Haidenhaim. Peljali smo se nazaj, v Dachau.

Družnost! Družnost slovenski fantje! V sobi sem spoznal novega prijatelja. Jožeta Kranjca, starega proletarskega aktivista. Povedal mi je, kako je v domovini. Goltal sem njegove besede in od tistega časa se nisva več razdvojila.

Sledile so nove »komande«. Teden dni smo prebili v Münchnu. Tam sem zbolel, poslali so me nazaj v Dachau.

Po okrevanju, mislim da novembra, sem bil ponovno dodeljen komandi, ki se je vsak dan odpravljala v München. Mi smo imeli hrane dovolj in lahko sem pomagal prijateljem v Dachau.

Tako so nas prevažali do decembra, doživljal sem bombne napade, bil sem v njihovem zaklonišču in na tistem užival, ko sem opazoval zaskrbljene nemške obraze.

Torej usode le ni moč predvideti. Zima je bila zelo huda.

Da, nekako tako je bilo kot sedaj, minus osemnajst stopinj. Morda boste razumeli, zakaj sem si naredil tako velik kamin.

Spomnil sem se groteske!

Zamislite si nas, ki smo bili človeške cebre, razcapane, zgarane, zamislite si nas na ulicah!

Peli smo, racali z lesom po tlaku in bili v mislih, da, morda sem bil v mislih ravno ob tem kaminu, ki sem si ga sezidal v svoji sobi! Zamislite si nas nekje v Münchnu, joj, kako so nas ti ljudje gledali! Ženske so pljuvale na nas. Najbolj me je bolelo, ko me je neki otrok zadel s kamnom. Požrl sem slino. Zajokal bi nad tem svetom. Tresel sem se. Pozabil sem peti, zamudil sem korak... Na vratu sem začutil gumičevko...

»Verfluchte bandit!«

Spodneslo me je, z obrazom sem padel na led.

Otroci so se smejali.

12. ZAPIS

V pozni jeseni tega leta so zamenjali lagerkomandanta. Pital se je Weis. Dovolil je pošiljke paketov. To je bil velik dan za nas. Mnogo življenj so rešili paketi. S paketi je prišel denar in včasih si je človek upal pogledati v taboriščno kantino (o

stvarah in o hrani, ki so jo tam prodajali, ne bom zgubljal besed).

Večkrat smo, na skrivaj, »na« bloku, prirejali mitinge, zabave s petjem, z recitacijami. Tja smo vabili tovariše drugih narodnosti, tovariše iz ostalih blokov, o katerih smo vedeli, da so zanesljivi.

Imeli smo slovensko pevsko društvo! Pevovodja je bil Valentin Hartman iz Pliherka.

Nastopala sta tudi priljubljena pevca hivšega ljubljanskega radia: Jožek in Ježek.

Prirejali smo partizanske skeče. S svojimi partizanskimi pesmimi in recitacijami sta nas razveselila tudi ruska tovariša: Viktor Klenko in Ivan Safonov iz Moskve.

Pri takšnih slovesnostih smo gostili goste iz naših paketov. Tako smo razvijali skupnost, bratstvo med narodi, prijateljstvo, bilo nam je lažje. (Tudi kadili smo ob takšnih prilikah.)

Zima je bila, kot sem že dejal, huda.

Dodeljen sem bil komandi baulager I. Jaz in Kranjc, Kranjc in jaz. Poučeval me je o razvoju narodnoosvobodilne borbe, o pomenu raznih akcij, ki naj bi jih izvedli v taborišču.

V dnevih hude lakote sva skupno tolažila najina prazna želodca: kako je bilo doma lepo, kako bo doma lepo, toplo, kako bo žena prinesla na mizo skledo lepo dišečih žgancev, štrukljev. Kadar je bilo najbolj hudo, smo se vedno tolažili s toplim domom, s toplim ognjiščem.

S Kranjcem sva v tistem mrazu pričela sabotirati. Takoj, ko smo pričeli z delom, sva se skrila za skladovnice desk ter govorila in govorila: največji mraz nama ni prišel do živca.

Mariborčan, mislim, da mu je bilo ime Majhen, naju je neprestano zalezoval, a z njim nisva hotela kontaktirati. Politično je bil zelo oddaljen od naju. Pozneje so je izkazalo, kako prav sva imela, kajti že čez nekaj mesecev je bil izpuščen iz Dachaua.

Ko sva tako prezimovala, prezebala, presabotirala nekaj dni ter obujala spomine na očeta, ki nama je večkrat prinesel ročko vina iz svoje kleti, sem začel počasi in previdno načrtovati pot, ki bi me pripeljala v kakšno notranjo komando. Spoznal sem Pintarja iz Maribora in Pintar mi je odprl vrata, ki so vodila v oddelek, kjer smo krpali nogavice. Bil sem na toplem.

Naslednje leto, spomladi, se je pojavila v taborišču epidemija tifusa. Sledila je stroga zapora taborišča. Nihče ni smel nikamor. Mislim, da je prišla komanda za karanteno 10. januarja 1943.

Ljudje so ležali pred bloki in se sončili, kmalu sem bil med njimi.

Z namišljenim glavobolom sem si priporil nekaj prostih dni. V tem času smo organizirali šahovski turnir. Zmagovalec je bil obdarjen s cigaretami! To smo igrali! To je bilo zgubljenih živcev! Prvo nagrado je dobil Bohinjc, jaz sem bil sedmi, sodnika turnirja sta bila Zumer in Suligoj.

Spominjam se, zelo dobro se spominjam, kako sem se tiste dni naslajal ob spominih na rano otroštvo. Spominjam se, kako sem se spominjal mojih prvih želja, moje prve, največje in najbolj zgodnje in najbolj neizpolnjene želje, da bom postal mlinar, ko odrastem. Še sedaj mi je toplo, če se spomnim, kako živo mi je bilo vse pred očmi: jaz, majhen fantek in pravljnični mlin, ki ga poganja gozdni potok. In mlinski kamen in moka! Joj, kar zadišalo je. Bil sem bel, vse je bilo belo, silhueta mlina je bila bela in gozdna pokrajina je bila bela. Ne vem, zakaj sem se pozneje odločil za zidarski poklic? Morda zaradi železarskih Jesenic, tja mlin resnično ne sodi. Vendar — tista moka... Koliko dočrega in toplega kruha je dišalo po mojem sanjarjenju.

Mi smo imeli srečo, kaj pa ostali?

Vcepljali so jim viruse malarije, tifusa, kolere...

Ljudje so umirali v nepopisnih mukah. Krematorij jih je goltal noč in dan.

Prijatelj Kranjc je bil med njimi, vcepili so mu malarijo.

Po neverjetnem naključju je preživel. Ljudi so sterilizirali.

Na njih so delali poskusne operacije. Ker niso imeli zadovoljive hrane, ker so ob takšnih operacijah izgubili mnogo krvi, niso okrevali, podlagli so od slabosti, pomrli so.

Kakor konjski mešetarji so nam pregledovali zobovje.

Kdor je imel v ustih zlato, ta ni dolgo živel.

Karanteno so preklicali 17. marca.

Se kakšen teden sem se izogibal delu.

Kmalu so pričeli z gonjami: »Aufgetz sau hund!«

Sledile so nove komande, nova poznanstva.

Med nami je bil Čeh, inženir Novotni. Še sedaj ne vem, kako je prišel do časopisja, do zemljevida Evrope! Z njegovo pomočjo smo zasledovali potek bojev na ruski fronti. Ob vsakem planmesig ausgereimtu smo neznansko uživali.

V naši komandi je bil tudi tovariš Ferlež, človek poln poleta, energije, optimizma in novic; delavno mesto, kjer smo zidali, je imenoval kar po vojaško — štab.

Bili smo stari, prekaljeni taboriščni mački. Naš kapo, pa naj je bil še tako strog ali zverinski ali pazljiv, nam ni prišel na sled. Toda kmalu, prekmalu so začeli sestavljati nov transport za Kempton. Bil sem med odbranimi. Ne vem, zakaj smo se bali.

Zopet me je stisnilo.

Nisem vedel, kako naj se izmuznem (kam naj jo pobrišem)?

Ob nekem trenutku sem imel občutek, da bom uspel. Noge so me nesle k skupini, ki je imela »schoning« (proste dni), vendar sem imel strašno smolo. Moje početje je opazil pisar iz arbeitzeinsatz: »Tu sau pakasch!«

Bil sem v strašnem precepu. Spominjam se španskega bezga, na bezeg sem mislil takrat, vem zakaj? Ne vem, zakaj me je pisar obšel, zakaj me niso tepili?

Moja duša je zaman skopnela. Zopet sreča, sopotnica moja, ne zavrži me.

Tristo so nas nabrali, odgnali ter zaklenili v kopalnico. V kopalnici sem zbral že zadnji pogum, odprl okno in zbežal v naš blok.

Drugi dan me je rešil neki Čeh, blokovi pisar. Po njegovi in po Ferleževi zaslugi sem se ponovno znašel v naši stari komandi.

V tistem času sem zvedel za smrt Franca Resmana, umrl je v Matthausenu.

Srečal sem tudi znanca iz Begunj, rojaka, Franceta Ravnika. Prispel je iz Buchenwalda. Bil je invalid, zato so ga namestili v invalidskem bloku. Bil je hudo, hudo »zdelan«. Poslej smo Jeseničani skrbeli zanj. Tudi Ravnik je trdil, da še ne bo konec vojne. Bil je »pionir« jeseniške kovinarske, proletarske organizacije, bil je velik borec delavskega gibanja, zato mu je bilo verjeti.

V mnogih komandah so pretepali ljudi do smrti. V odstotkih bi stvar izgledala nekako takole: od šestdesetih (če jih je toliko štela komanda) taboriščnikov se jih je vračalo z dela osemdeset procentov, ostali so bili polomljeni ali pobiti. V taborišče so jih prinesli ali privlekli njihovi sotrpini. Naslednji dan jih, navadno, ni bilo več videti. V mislih smo se jim poklonili.

Iz »revirja« so prihajali flegarji — bolničarji in jim zabadali smrtonosne injekcije.

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNISTIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH

Mnogi jeseniški socialisti so mu v tem času še vedno popolnoma zaupali in ne samo njegov najbolj zvesti sodrug Anton Zugwitz. Anton Kristan je vendar že takrat — decembra 1917 — na X. strankinem zboru udaril po tistih, ki so trosili neresnico o ruskih boljševikih: »... omenjam tudi boj zoper boljševike na Slovenskem. Kakšna je stvar? Meščanska revolucija v Rusiji se je izvedla na ramah delavstva. Ko so delavci videli, da hočejo meščanske stranke izrabiti sad revolucije, so prišli boljševiki in razvili proletarski program in program miru; meščanski listi trosijo neresnico. »Meščanske stranke pa na Kranjskem in drugod po Slovenskem ter Avstrijskem niso drugačne kakor v Rusiji. Ali ni v referatu o organizaciji in taktiki JSDS govoril o tem Melhior Čobal, ko je govoril o Majniški deklaraciji Jugoslovanske (meščanskega) kluba poslanec: »Gotovo je to, da nas za mnenje o deklaraciji pred objavo formalno ni nihče vprašal. Bistvo deklaracije ima pomen, toda druga pot bi bila primernejša. Jugoslovanski poslanci bi bili morali nastopiti v parlamentu za demokratizacijo

in nedvomno bi imeli na svoji strani češke in nemške ter druge socialne demokrate in taka močna družba v parlamentu bi bila utegnila izvojevati demokratizacijo in tudi avtomatične težnje, zlasti sedaj, ker ustroj države čuti sam potrebo reforme in tej potrebi nasprotujejo le vsenemci in veliki kapital pri nas in Ogrri na oni strani Litave. Tako se je pa, žal, razvil nacionalen šovinizem, ki otežkočuje oboje: demokratizacijo in avtonomijo. Zavedati se moramo že sedaj, da pride po vojni reakcija, razočaranje, in če ne zmaga demokracija, ne bodo imeli najlepših časov.»

Od takrat je minilo že dobrih devet mesecev. Polemike po tem zboru — zlasti polemike o slovenskem narodnem vprašanju in o stanju v avstrijski 'internacionali' so odkrivala, da JSDS in prav tako tudi močnejše socialnodemokratske stranke (zlasti najmočnejša nemška) — torej avstrijska 'internacionala' ni enotna, niti ni sposobna uresničiti družbenih sprememb, kakršne so pričakovali ob sovjetskem vzgledu delavci. Na tako možnost, ni bilo glede na razmere v naših večjih in zato odločujočih socialno demokratičnih strankah niti misliti, je 1. oktobra 1918 zatrjeval v »Napreju« Rudolf Golouh.

Toda »sodrug Gh.« je po pisanju strojnika I. K. iz Trbovelj v tistem času menil, da bo za socialistični prevrat družbe, treba priprave in boja še celih stoletij. In vendar je glede razmer, ki so vladale v avstrijskih demokratičnih strankah, imel v navedenem članku prav. Te razmere so po Golouhovo onemogočale rešitev socialnega in v zvezi s tem tudi narodnega vprašanja po boljševškem zgledu. »Rešitev narodnega vprašanja je sedaj zadeva vseh strank, meščanskih in socialističnih, in za ene kakor za druge je nujen predpogoj, da se boj konča z zmago naroda,« je Golouh podprl sodelovanje JSDS z Narodnim svetom meščanskih strank, o čemer naj bi 6. oktobra 1918 razpravljala jugoslovanska socialistična konferenca v Zagrebu. Z ustanovitvijo Narodnega sveta po Golouhovem mnenju ni bilo Jugoslovanski socialno demokratični stranki več mogoče izven te institucije nadaljevati njenega dotedanjega samostojnega narodnega boja. »Kako ločiti naše narodno delo od dela Narodnega sveta, ki tvori skoro celokupno organizacijo naroda?« se je spraševal in menil, da se v meščanskem Narodnem svetu »skupni boj in skupni cilj krijeta«. Polovičarska politika ni spričo tako važnih vprašanj in v tako usodepolnih časih dopustna. In kakor je bilo doslej pri nas, tako zmorejo morda tudi hrvaški in bosanski sodrugi nadaljevati svoj boj paralelno z bojem meščanstva, dvomim pa, da bi se mogli držati te oblike tudi potem, ko dobe svoj vrhovni narodni odbor.

Bosanski socialni demokratje so se v tem času že prištevali k zimmerwaldski internacionalistični liniji. Kakor je znano, so se v evropskih socialnodemokratičnih strankah vojujočih se držav izoblikovale manjšinske opozicije proti vojni politiki večinskih vodstev in hotele ostati zveste sklepom kongresov II. internacionale v Stuttgartu, Kopenhagenu in Bazlu o skupnih obveznostih socialistov vseh dežel v boju proti vojni imperialistični politiki vladajoče buržoazije evropskih držav. Na pobudo italijanske socialistične stranke, ki je zavzela protivojno stališče ob vojni napovedi Italije 23. maja 1915 Avstro-Ogrski,

in na pobudo dela švicarskih socialistov so se 8. septembra 1915 zbrali predstavniki 8 manjšinskih opozicij strank II. Internacionalne v Zimmerwaldu v Švici, z namenom, da obnovijo pretrgane stike med socialističnimi gibanji na osnovi mednarodne in razredne delavske solidarnosti in začno mednarodno gibanje za mir brez aneksij in kontribucij ter na osnovi samoodločbe narodov. Na tej konferenci je sodeloval tudi Lenin s somišljeniki, ki so tvorili takoj imenovano zimmerwaldsko levico. Toda tudi med to levico je zavzemala edino pravilno in do kraja dosledno stališče do vojne samo boljševiška partija. Boljševiki so niso ogrevali samo za pacifizem in pacifiistično propagando miru, marveč za aktivno revolucionarno borbo za mir tja do strmoglavljenja oblasti imperialistične buržoazije. Druga mednarodna socialistična konferenca 'zimmerwaldske' smeri pa se je vršila od 24. do 30. aprila 1916 v Kienthalu v Švici. Ob tem času so se skoro v vseh deželah izločile skupine internacionalistov, ostreje se je začrtal razkol med internacionalističnimi elementi in 'socialnimi šovinisti', ki so podpirali vojno politiko buržoazije vojskujočih se držav. In kar je glavno — množice so pod težo vojne in njenih nadlog same krenile v levo. Tudi pri nas je bilo tako. Preprosto razmišljanje strojnika I. K. iz Trbovelj se skoro enako, po vsebini pa popolnoma sklada z Leninovimi mislimi, čeprav jih I. K. takrat še ni mogel poznati. To je bil glas množice, ki pa ga socialnodemokratski voditelji niso hoteli slišati in so ga celo brzdale. Niso bili voditelji Leninovega kova, ki je prav v naraščajočem revoltu množice začutil možnost za revolucionarno akcijo in zmago socialistične revolucije v pretvorbi imperialistične vojne v državljansko, poraz lastnih imperialističnih vlad v vojni in organizacijo nove Internacionalne, teza, ki jo je zastopal Lenin v imenu boljševiške partije v Kienthalu in ki naj bi prišla tudi v kienthalski manifest, a je delegatje še niso sprejeli. Tretja 'zimmerwaldska' konferenca je bila 5. septembra 1917 v Stockholmu na Švedskem in ugotovila neplodnost mirovnih prizadevanj vladnih socialistov, ki se v Stockholmu niti sešli niso, v splošnem pa je bila le malo pomembna spričo okolnosti, da so dva meseca kasneje proletarske mirovne težnje z boljševiško revolucijo prešle od papirnatih zimmerwaldskih izjav v dejansko mirovno akcijo sovjetske vlade. Drugod pa so — in tako seveda tudi pri nas — razmišljali po starem, oziroma svojo socialnodemokrasko politiko razvijali ne v skladu s težnjami revoltiranega delavstva in nezadovoljnih delovnih množic, pač pa v skladu z razmerami, ki so nastajale po eni strani po volji cesarja Karla, ki je z obljubami o prenovi Avstro-Ogrske v federacijo nacionalnih držav hotel ohraniti monarhijo in doseči sporazum z ameriškim predsednikom Wilsonom, v tem času antantnim državnikom št. 1, po drugi strani pa že s prilagajanjem slutenemu antantnemu diktatu centralnim silam, na katerega so se na pr. v Avstro-Ogrski že 2. oktobra 1918 javno in popolnoma odkrito naslonili češki poslanci v dunajskem parlamentu, ko so se izrazili: »Niste nas hoteli pripustiti k mirovnim pogajanjem, zdaj pa boste imeli na mirovnih pogajanjih češke zastopnike, imeli jih boste proti svoji volji, in sicer predstavnike češkoslovaških brigad.

(se nadaljuje)

(Nadaljevanje s 15. strani)

Krematorij je postajal vse bolj in bolj grozljiv.

Če si se tem ljudem zameril, si lahko napravil »križ čez ta svet«.

Če je koga od njih motil tvoj obraz, da, gledali so celo po obrazih, si lahko napravil križ čez ta svet.

Videl sem, kako so na neki komandi priporniki nakladali material na samokolnice. S polnimi samokolnicami so tekali gor in dol. Tekali so tako dolgo, da so popadali, nato so jih obdelovali kapoji. Pobili so jih skoraj do smrti, odvlekli so jih v obcestni jarek.

Revir in vse najboljše komande so bile zgolj za Nemce, za protekcionarje.

Politično je bila v Dachau zelo pisana družčina: politični so imeli rdeče oznake, kriminalci zelene, krivoverci so bili vojoljčasti. Judje so bili rdečerumeni... Vendar gorje tistim, ki so jih imeli v oblasti zeleni. Bili so strašni ubijalci, strašni mučitelji.

Poljaki so delali kot norci. Nas so priganjali k delu — rabotaj skurve sin! Bili so veliki sovražniki komunizma. Ovajali so nas za vsako malenkost, a zopet ne vsi, ne mislim tako, tudi med njimi so bili pošteni narodnjaki, tvorci prihodnje oblasti, komunisti. Da, da, a vendar, ne morem mimo dejstva, ki je dokazano, kako radi so bili kapoji, blokači, pisarji, celo morilci so bili med njimi in pazili smo na to, kaj o delamo, kaj in kdaj in kje govorimo. Neki nemški tovariš mi je pokazal Poljaka, ki je bil v Matthausenu za krvnika. Tem je obesil na stotine ljudi. Tudi tukaj je rinil naprej, ovajal nas je komandoführerju, da politiziramo.

Nekega dne smo se spravili nanj. Dolgo smo ga topli. Prosil nas je, naj ga pustimo pri življenju. Tolkli smo, joj, kako smo ga stolkli. Pozneje se nikdar več ni obregnil ob nas. Zaradi podobnih ljudi nisem maral Poljakov: danes vidim drugače, vem, da ni tako, a se še vedno ne morem znebiti določenih vtisov. Slo je za življenje, za smrt.

(Se nadaljuje)

SPOMINI NA OSVOBODITEV

TABORIŠČA HAMMELBURG

Ujet sem bil kot rezervni artilerijski poročnik, vodnik za zveze prvega divizion prvega polka težke artilerije, skupno z divizionom na maršu proti Zborniku, nekaj kilometrov pred Lešnico v Mačvi 14. aprila 1941, od nemške oklopne enote, ki nam je prišla nasproti.

Po nekaj prehodnih taboriščih sem se z večino tovarišev znašel okoli 20. maja 1941 v taborišču Oflag XIII-13, Nürnberg – Langwasser, ki so ga Nemci namenili kot glavno taborišče za jugoslovanske ujetnike oficirje.

Taborišče smo podedovali po francoskih oficirjih, ki so jih postopno evakuirali domov ali pa v druga taborišča. Zapustili so nam kulturno dediščino: v vsakem bloku po eno barako urejeno za razne prireditve, klavirje, baze, note, knjige in vse to, kar se v vojni pri naglem premiku ne jemlje s seboj.

Taborišče je bilo sestavljeno iz sedmih »blokov« po okrog 14 barak, v katerih je bilo prostora približno za 1000 ljudi. Vsak »blok« je imel lastno kuhinjo, vodstvo itd. Ležalo je na pusti peščeni ravnini. Borovci kot edina drevesa so bili izven taboriščne ograje.

Tukaj smo ostali dve leti in doživeli vsa huda bombardiranja Nürnberga, ki tudi taborišču niso prizanesla. Imeli smo nekaj žrtev in večje število ranjencev in zadetih barak, ki so zgorele z vsem bormim imetjem ubogih »KGF« (»Kriegsefange«).

Po dveh letih bivanja v Nürnbergu so se Nemci spomladi leta 1943 odločili, da naše taborišče Oflag XIII-13 z vso upravo, organizacijo in inventarjem preselijo v nam neznan mesto Hammelburg. Na veliko žalost tovarišev, sovjetskih vojakov in oficirjev, ki so – okoli 1000 mož – zasedali zunanji VII. blok, Bratsko smo jim pomagali v vseh pogledih, posebno pa s hrano, ko smo od leta 1942 dalje lahko prejimali pakete od doma.

Hammelburg je bil majhno starinsko mesto v ozki dolini reke Saale (Mainfranten) s precej strmimi pobočji. Na južni strani doline, nekaj sto metrov višje, na valoviti planoti, obdani od gozdov, polj in pašnikov, je bil velik vojaški poligon, z vsemi pripadajočimi napravami in strelišči za urjenje moštva in preizkušnjo orožja, z barakami za moštvo, vilami za oficirje, domovi, menzami itd. Tu je bilo zelo čedno urejeno, s parki in asfaltiranimi cestami, tako da je bila okolica daleč bolj prijazna kakor okolica Nürnberga.

En del kompleksa z zidanimi in lesenimi barakami ter kuhinjami za moštvo je bil obdan s tipizirano ograjo iz bodoče žice in razdeljen v »bloke« in tako pripravljen za novi »dom«. Življenje je postalo bolj znosno. Imeli smo drevoredne lip in topolov, cvetno grmovje in ptičke! Kdor je bil več let zapornik, ve, kaj to pomeni. Prinesli smo s seboj isto oznako taborišča: Oflag XIII-13.

V jeseni leta 1944 je prišla novica, da bomo morali izprazniti en del taborišča, ker bodo prišli ameriški oficirji. To je pomenilo, da bo določena skupina naših moral iti kam drugam. Očitna tendenca pri izbiri oseb za odhodno skupino pa je sprožila veliko kritike in razburjenja. Kazalo je, da so žal tudi nekateri med nami pozabljali na tovarštvo in nujno enotnost in imeli prste vmes pri odbiranju skupine.

Proti koncu jeseni so en ali dva bloka zasedli ameriški oficirji. Menim, da jih je bilo v začetku okoli 700. Niso imeli ničesar, torej »novinci«, ujeti pri Nijmegenu, ali v nemški brezupni protiofenzivi.

Pri nas so bile tedaj življenjske razmere že močno poslabšane. Pomanjkanje hrane je bilo vsak dan hujše. Zaradi znanega razvoja dogodkov in vdora sovjetske armade na Balkanu, je bila praktično od avgusta 1944 dalje pretrgana vsaka zveza s Srbijo oziroma z vzhodnimi deli Jugoslavije. Zaradi zahodne fronte in vedno hujše stiske na nemških železnicah je usahnil tudi dotok darilnih paketov Rdečega križa. Sem in tja je še prišel kakšen paket iz Slovenije in pisma, pogumna, spodbudna, ki so omenjala skorajšnje snidenje... Kakšna bratska podpora in zvestoba!

Hrane ni bilo, toda kot stari ujetniški mački smo imeli dosti druge hrane. Začeli smo z organizirano zbiralno akcijo za Američane in vsak je priložil, česar sam ni nujno potreboval; od krtačk za čiščenje zob do perila, nogavic in drugo. Nemška uprava je akcijo odobrila in naše poverjenstvo se je povežalo s starešinstvom Američanov. Bili so prijetno presenečeni.

Ker zavezniški tudi njim niso mogli ničesar poslati, so Nemci želeli Američanom nazorno pokazati, kako smo mi praktično rešili nekatere probleme. Nekega dne se je v spremstvu nemškega oficirja pojavil ravno v naši sobi starešina ameriških oficirjev, polkovnik Goode s svojim pribočnikom. Pokazali smo napravo z žiletko »à la Gillatine« za brezhibno razrezovanje cigaret na tretine, »okovane« ustnike za kajenje tretink »brez ostanka« in tehnično dovršene pečice iz konzervnih škotel, na katerih smo lahko s kroglicami, narejenimi iz nekaj listov časopisa, skuhalo kavo ali čaj za dve osebi. Nekaj takšnih izdelkov smo jim tudi darovali. Začudil se je, da nas veliko poleg nemščine obvlada tudi angleščina!

Zveze z Američani so postajale vedno bolj čvrste in organizirane. Kontakt smo vzdrževali z njihovimi ilegalnimi nočnimi obiski skozi žično pregrado med bloki, kar je enega tudi stalo življenje.

V našo sobo je prihajal pribočnik ameriškega starešine, simpatičen plavalas kapetan, ki je znal tudi nemško. V civilu je bil odvetnik v New Yorku. Še smo našli kakšen konček cigarete in požirek kave. Glavni cilj obiskov pa so bile informacije. Imeli smo vzorno organizirano obveščevalno službo. Vsak večer po »apelu« in odhodu Nemcev iz »blokov«, so zaupniki barak dobili v konspirativni agenciji, ki je koristila vsa dostopna, dovoljena in nedovoljena informacijska sredstva, dnevni bilten v diktatu, ki so ga potem prebrali v svojih barakah. Na primer, vesti londonskega BBC smo sprejemali preko radio-aparata, ki so ga Nemci v nešteti preiskavah zaman iskali po naših barakah, iz enostavnega razloga, ker je bil v pisarni samega nemškega konandanta taborišča ter je v njegovi odostnosti delal ilegalno za nas po principu »cigareta je zlato«. To smo seveda zvedeli šele po osvoboditvi. Na zemljevidih, ki smo jih imeli, je bil sproti z zastavicami označen položaj fronte na vzhodu in zahodu.

Pozimi 1944/45 je v naše taborišče prispela skupina mornariških in kopenskih

oficirjev Slovencev. Ker so odklonili pristop k Rupnikovim domobrancem, so jih najprej imeli zaprte na ljubljanskem gradu, potem pa odpeljali v Dachau. Tam so jim končno priznali status vojnihi ujetnikov ter jih pripeljali v naše taborišče. Menili so, da je sicer pri nas neprimerno več svobode, vendar pa, da bi bili obroki kruha v Dachau večji. Rad sem se shajal z njimi, žal pa sem imena pozabil.

V tem času lakote in stiske pa se je zgodilo nekaj, kar je vredno zapisati. V bližini našega taborišča je bilo taborišče naših vojakov, ki so večinoma delali na kmečkih posestvih. V skladišču so imeli še nerazdeljeno količino paketov Rdečega križa. Ker so vedeli za naše borno stanje, je njihovo poverjenstvo ponudilo našemu, da nam odstopijo celotno količino, s pogojem, da jim vrnemo cigarete iz paketov, ker teh drugače nikjer ni bilo dobiti. Ponudbo smo s hvaležnostjo sprejeli in enoglasno sklenili, da pakete bratsko razdelimo z Američani. Vojaki so se strinjali in nemška komandantura tudi. To je naredilo na Američane globok vtis. Hvaležno so občudovali ne samo nas, lačne oficirje, temveč tudi naše vojake in njihov plemeniti odnos do bivših starešin.

Znanec mi je izjavil: »Veš, Niko, mi Američani, smo realistični ljudje, toda dobro čutimo, da ti je revež, ki ima v žepu samo en dolar, stokrat več dal, če ti podari pol dolarja, kakor človek, ki jih ima sto in ti jih podari petdeset.«

Pomlad leta 1945 je bila precej zgodnja in mila. Posledice lakote pa so bile vedno bolj očitne. Pokonci nas je držalo odlično razpoloženje in zavest, da se bliža zmaga in svoboda. Skoraj nepretrgoma smo imeli »alarme« in zavezniško letalstvo se je »sprehajalo« po nebu brez resne ovire. Okoli 17. marca sem moram v bolnico. Sreč mi je že dalj časa pešalo in utripalo po svoji volji, dušilo me je, če sem hodil navkreber, toda ko so mi noge zatekle in je voda prišla čez kolena, me je blokovski zdravnik nemudoma poslal v bolnico.

V sobi internega oddelka v prvem nadstropju glavnega bolnišničnega poslopja nas je bilo okoli 18. V ordinacijski sobi so ugotovili, da tehtam, skupno z vodo v nogah 49 kg in so mi začeli dajati neke injekcije.

Toda hrana v bolnici tedaj tudi ni bila kaj prida. Vesel sem bil, če mi je za kosilo sosed, starejši možakar z rano na želodcu, odstopil svoj obrok ječmena, kuhanega na slani vodi, drugača pa ni bilo nič. Nekega dne me je v ordinacijski sobi kolega Američan objel z eno roko, z drugo pa pokazal skozi okno:

»Poglej te kokoši nemških oficirjev v našem vrtu! Takoj, ko bomo osvobojeni, bomo iz njih skuhalo kurjo juho. Za to bom jaz poskrbel!« Mož je 6. aprila izpolnil obljubo. Še ko je pokalo okrog nas, jih je že nekaj držal za vrat in z njimi tekkel v sosednjo kuhinjsko stavbo.

Na dan 27. marca, obletnico našega upora, me je zbudil nekakšen nemir v naši stavbi. Vrata so odpirali in zapirali, vsak trenutek je nekdo prihajal v našo sobo, šepetal in odhajal. Potem pa je šepetanje postalo bolj glasno. Novice so bile alarmirane. Poslušali smo že dolgo noč in dan zamolklo bobnenje artilerije na zahodu, po presoji okoli 100 km daleč, pričakovali smo veliki trenutek, toda ne tako kmalu. Sedaj pa naj bi bil neposredno pred nami! Pogledal sem skozi okno. Področje bolnice je ležalo periferno na jugovzhodnem koncu našega taborišča. Neposredno pred našim poslopjem je bila ograja z zunanjimi vrati in dalje vozlišče asfaltnih poti in stez. Nasproti pa razne stavbe, ki so jih rabili Nemci.

To, kar sem videl spodaj, pa je bilo zelo podobno prizoru pri nas aprila 1941 – evakuacija, beg! Avtomobili, tovornjaki,

(Nadaljevanje na 18. strani)

ročni vozički, naloženi z vso mogočo kramo, cule, pešči! Vse je hitelo v smeri jugovzhod. Od začetka se je vse zdelo nekako neodločno, počasno, tiho, potem pa se je z vsako minuto stopnjevalo. Iz naše sobe smo, kot iz balkonske lože, vse to z zdoščenjem opazovali.

Sproti so prihajale sveže novice: da je fronta zahodno od nas prebita, da en klin napreduje naravnost proti nam, da se fronta ruši, da naša komandantura zažiga dokumente in arhiv, da je »Abwehr« — oficir, znani kapetan Kempf izginil in podobno.

Vedno bolj razločno in bližje prihajajoče streljanje topov, eksplozije in trušč so nam potrjevali, da vse skupaj ni utvara in domneva, temveč stvarnost. Ne vem, koliko je bila ura. Na kosilo nihče ni mislil. Še manj, da bi šel v kakšno zaklonišče. Dejansko jih v tem taborišču sploh ni bilo.

Ceprav je naša soba zavzemala cel lev bok od stropa in imela okna na tri strani, je poslopje ležalo tako, da nismo mogli videti, kaj se dogaja. Cestišča proti jugovzhodu so bila že prazna. Rekel bi, da je začasno nastalo zatišje in potem smo slišali hurovsko vpitje in klicanje. Nekdo je naglo odprl vrata sobe: »Pridite hitro dol! Tanki so že v taborišču! Objemajo se z Američani in z našimi! En tank pa je že pred našo kuhinjo!« Ne vem, kako smo stekli dol in prišli do ogromnega tanka. Iz odprte kupole je do pasu molela orjaško grajena postava mešanca. Ne vem, kaj je bil po činu. Podajal nam je roko in nudil cigarete in se smehljaj, dokler smo ga mi pozdravljali, vriskali in se objemali z ameriški kolegi iz bolnice. Nepozaben trenutek!

Ko smo se umirili, nam je bilo razloženo, da niso predhodnica glavnine, temveč bolj udarna izvidnica, da imajo nalogo vzeti s seboj nazaj ameriške ujetnike, ki so sposobni za transport in da mi brez skrbi počakamo, ker nas bo kmalu dosegla in rešila glavnina armade. Videli smo, da so se Američani v sosednjem bloku naglo pripravljali na odhod, mi pa smo počasi šli v svoje sobe.

Bil je lep zgodnjepomladanski večer. V poznih urah je kolona Američanov odšla proti zahodu. Pripovedovali so, da se jim je pridružila manjša skupina Jugoslovancev, med njimi en generalštabni inženirski major, ki je dobro poznal topografijo taborišča in okolice. Polegali smo v popolni tišini in temi. Praznina in negotovost! Šepetalo se je, da so se nemški oficirji taborišča predali našemu starešinstvu. Toda kmalu se je začelo na zahodu bliskati in so zagrmle topovske salve in eksplozije. Spraševali smo se, kaj naj to pomeni? Ponoči je začelo mirno deževati in kmalu smo pod okni zaslišali premik vojaških vozil in kolon. Rezki glasovi so nas pričali, da je to nemška vojska. V temi so švigali svetlobni snopi ročnih svetilk, pred eno naših bolniških barak smo slišali neko prerekanje in potem je bilo zopet vse tiho. Trdno sem zaspal. Zjutraj sem pogledal skozi okno. Bilo je žalostno, deževno jutro in okoli naše ograje je zopet korakal nemški stražar, premočen in utrujen. Torej »jovo na nove«!

Spodaj v pritličju pa je bilo zelo živo. Tovariši, ki je prišel v sobo, je sporočil, da v umivalnico ne moremo, ker so tam nosila z ameriški ranjenci. Spustil sem se počasi v pritličje. Tam sem pretresen zagledal na nosilih našega orjaka iz tanka. Verjetno mu je granata odbila nogo na polovici stegna. Menim, da je izkrvavel, predno so ga prinesli k nam. Stisnilo me je okoli srca, da me je začelo dušiti: Junak!

V operacijski sobi spodaj je dr. Danič, jugoslovanski čef — zdravnik s svojimi pomočniki urno operiral. Bolničarji so odnašali vedra s krvavo vodo in jo izlivali v lijak pred vhom v poslopje. Žalosten sem počasi po stopnicah prišel v našo sobo.

Osvoboditev ujetnikov iz vojaškega taborišča v Hammelburgu

Kmalu smo bili o vsem obveščeni. Šlo je za »huzarski podvig«, v stilu komandosov. Fantje so se želeli postaviti z osvoboditvijo ujetnikov, še posebno, ker je bil med temi tudi zet njihovega komandanta armade Pattoha. To dejstvo je bilo splošno znano in ni bila nobena tajnost! Prebili so se skozi fronto 70 km globoko in kakšno zmedo so naredili v nemškem zaledju, smo deloma sami videli.

Baje so kmalu po odhodu Američanov oficirji nemške komande taborišča naredili z našim starešinstvom tiho »primopredajo« ujetništva. Nemci so iz začasnih ujetnikov postali zopet svobodni in naša komanda, mi pa zopet ujetniki. Molčanje in usluga za uslugo! To nam je v naslednjih dneh dobro prišlo. Sicer pa moram priznati, da so bili razen nekaterih izjem, večinoma skupno s komandantom taborišča, starim generalom von Geckelom, do nas korektni.

V ordinacijski sobi smo se zopet srečali z ameriški kolegi. Bili so bolj mirni kot mi. Tolažili so nas: »Ne jemljite si vse preveč k srcu. To je vojna! Nekaj se posreči, nekaj pa ne. Toda kmalu bomo svobodni in siti!«

Zvedeli smo, da nemci ponoči niso dopeljali vseh ameriških ujetnikov, ker so jih precejšnje število jugoslovanski tovariši skrili v svojih barakah.

Nastopili so mučni dnevi, polni napetega pričakovanja. Naš nemški bolnišnični intendant, starejši možakar, nam je vsakemu odmerjal po predpisih natančno na

gram bore porcije sladkorja, kakor po navadi. Svet se lahko podre, toda red mora do konca biti!

Na naši strehi so začeli slikati znamenja Rdečega križa (bolnišnica). Na ujetniških barkah pa so iz belih rjuh postavljali črke POW (vojni ujetniki).

Nemce to sploh ni motilo. Nasprotno! Za našo »svarnost« so zažele skrbeti še njihove vojne enote, ki so zažele postavljati ob ograji taborišča protitankovska gnezda in topove. Enega tik pod našim oknom! Ko je komanda taborišča na intervencijo naših zdravnikov naprosila poveljujočega oficirja, da spoštuje ženevsko konvencijo o bolnišnicah, je mož uvidevno rekel »gut« in je premaknil top za deset metrov bolj naprej. Namen je bil jasen: imeti pri odporu naše taborišče za hrbotom. Toda v odločilnem trenutku je vsaj top pod našim oknom ponoči izginil.

Američani so vzeli taborišče v klešče. Grmenje topov se je pomikalo iz zahoda vedno bolj proti severu, tako da smo ga končno slišali od severovzhoda. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi na jugu. Ostali smo torej v nekakšnem žepu.

Sestega aprila, ravno na četrto obletnico nacističnega napada na Beograd in Jugoslavijo, pa se je začelo. Ne daleč, zahodno od nas, močno streljanje in trušč nista hotela nehati. Pozneje smo zvedeli, da so nemške enote v Gemundenu, nekaj 15 km od Hammelburga, nudile trdovraten odpor. Potem pa se je stvar začela pomikati. Ostre strele in eksplozije smo slišali

iz doline neposredno pod nami. Torej so bili že v mestu Hammelburg. Iz naših oken proti jugu in vzhodu se še ni nič videlo. Na enkrat smo zaslišali strele in regljanje strojnic v neposredni bližini. Skočili smo k oknom: prek travnikov so se valile cele vrste tankov. Iz blokov zahodno od nas smo slišali vpitje in klicanje, kakor 27. marca. Močan plamen je siknil v nebo, gorela je »Panzerhalle«, ogromna lesena remiza za tanke, kjer smo mi imeli gledališče in druge kulturne prostore. Nemške zaščitne enote, ki so se umikale proti vzhodu, so še streljale. Krila sta jih valoviti gričasti teren in gozdiki!

Opazovali smo vse z naših oken, kot da bi bili na gledališki predstavi. Bili smo pijani od veselja, nihče ni mislil na svojo varnost. Ravno tako tovariši v blokih, ki so med streljanjem leteli trumoma tankom osvoboditeljev nasproti. Na srečo žrtev ni bilo, nihče ni bil ubit, pa tudi težko ranjen ne. Bilo pa je precejšnje število lažje ranjenih.

Lep spomladanski popoldan se je nagibal k večeru. Končno smo bili svobodni! Naenkrat smo se vsi stisnili k rezervnemu oknu sobe. Pred našim vhodom spodaj je stala cela skupina džipov in drugih posebnih vozil, vsa z oznako Rdečega križa. Bilo je sanitetno vodstvo oklopne divizije, ki nas je osvobodila. Prišli so obiskat ranjence od 27. marca in dr. Daniča ter se mu zahvaliti za vse, kar je s svojimi ljudmi naredil za ameriške ranjence. Vedeli so že in izražali priznanja za požrtvovalno tovarištvo, ki so ga jugoslovanski ujetniki izkazali svojim ameriškim kolegom. Ni mi pa znano, če so že tedaj vzeli s seboj ameriške ranjence, med katerimi je bil tudi zet generala Pattona.

Komajda so obiskovalci odšli in se naši vrtni v poslopje, je spodaj odjeknila eksplozija. Najbližji tovariši so skočili k oknu, toda spodaj ni bilo kaj videti. Potem so ugotovili, da je manjša granata udarila v zemljo nasproti vhoda, eksplodirala, drobci pa so izluskali posodo in zbili okna desne pritlične sobe.

Pozneje smo po sledi ugotovili, da je manjši nemški tank na umiku, skrit v bližnjem gozdu, videč najbrž gnečo pri vhodu, oddal svoj zadnji strel in ravno na bolnico! Na srečo malce prepozno. Nihče ni bil ranjen, niti v zadeti sobi sobe ne, le da so ostali brez oken.

Da se to ne bi ponovilo, so Američani za to noč odredili zatečnitev. Zadnjič! Jutri pa bodo očistili okolico ostankov nemških enot.

Sedmega aprila 1945 smo se v istih posteljah zbudili že kot svobodni ljudje. Osvoboditelji pa niso skoparili z dokazi simpatije in prijateljstva. Okoli 70 skritih ameriških ujetnikov v jugoslovanskih barakah je skrbelo za to. Kdo bi rekel, da se iz tankov da »iztisniti« toliko keksov, čokolade in cigaret!

Zjutraj sem zaprosil zdravnika, da lahko obiščem svoje tovariše v matični baraki. Dovolil je. Čudno mi je bilo pri srcu, ko sem počasi šel čez podrte pregrade med bolniki, ne da bi me kdo ustavil. Pod rahlo ozelenelimi lipami je pred našo sobo stalo nekaj tankov. Povzpeli smo se po dveh treh stopnicah do odprtih vrat. Na pogradih — tudi na mojem — je smrčala posadka tankov. Za mizami so sedeli moji tovariši in z nežno pozornostjo snažili in mazali orožje svojih gostov. Na mizah kupi cigaret, keksov in skodelice z ameriško kavo. Pogledali so me. Na sestranih in neprespanih obrazih so se jim oči mrzlično svetile. Zadoščenje, radost in ponos so bili v njih. Da smo končno dočakali veliki trenutek in to na pravi strani, na strani združenega svobodoljubnega sveta, ki nas tudi priznava in nas ima za svoje.

Stala je ob robu okna in gledala na ulico. Oh vsaki moški postavi je trznila, v prsih jo je zhodlo — prihaja. Vedno je bil kdo drug.

Ne more hiteti, si je dopovedovala. Tri tedne poležavanja v bolnici mu je izpilo moči. Ko ga je zadnjič obiskala je bil Peter zelo čuden. Žalosten, redkobeseden. Kaj, če ga je napadla huda bolezen in jo čuti v sebi? Slišala je za ljudi: tožili so o bolezni, ki jo zdravniki niso mogli odkriti. In potlej... Ne, o tem ne bo premišljala! Dovolj je drobnih žalosti.

Prihaja, je zaigralo v njej. Prihaja! Puščoba bo izginila iz stanovanja! Spet bo družina. Ne opteka se, hodi zelo previdno. Kot po črepinjah.

Po prstih se je odplazila v vežo, se postavila za vrata in čakala. Izračunala je, kdaj bo pozvonil. Skoraj hkrati je odprla vrata in široko razklenila roki. V tem, ko se je pognala proti njemu, je opazila v očeh grozljivo belino, nekaj strah. Nato je Petra stisnila. Močno, morda celo preveč. Čutila je trepet njegovih ustnic, ki se niso odzivali na poljub. Ko je v začudenju otrpnila, se je izvil iz objema.

Mimo nje, s povešenim pogledom je stopil k omari, si slekel plašč, suknjič, sezul čevlje, nataknil copate in se brez besed odpravil v dnevno sobo. Iz omarice je vzel steklenico zeliščnega likerja, ki ga je sam pripravil in si natočil v kozarec. Njej ni ponudil. Užaljena, iz kljubovanja je vzela kozarec in si natočila skoraj do polovice.

»Kaj je s tabo, Peter?« je vprašala. »Tako čuden si.«

»Iz bolnice prihajam, draga Helena,« je zategnil z nekoliko hripavim, spakljivim glasom. »V bolnici nisem bil zaradi dolgotrajne bolezni.«

»Je kaj hudega in mi prikrivaš?« je zatrepetala. Postalo ji je žal, da je bila nekoliko groba. Gledala ga je nežno in skušala odtajati njegovo slabo voljo. »Povej, obojova lažje zmogla bolečino.«

»Hudo!« je trpko zategnil in stisnil usta. Nesrečno je povil oči. »V bolnici ti razkrijejo, kako nepopolno je telo. Menda ni popolnoma zdravega človeka. Bolj ko te preiskujejo, več bolezni najdejo.«

Torej bolezen, jo je spreletelo. Preiskave. In potlej ti pogovori med bolniki, ko se vsak nečesa spomni. Pametnejši so od zdravnikov, ki ne znajo ugotoviti prave bolezni in napak zdravijo. Peter ni bil hraber. Zelo živčen, na trenutke napadalen, vendar je bila to bolj neučakanost, strah, kot želja po boju. O, trpel je, revček. Na svoj način je neboljčen. To je že uganila. Le pokazati mu ni hotela. Da ga ne bi ranila v ponosu. Petru je videz zelo pomenil.

Tako ga je prizadelo, da niti po Nejcju ne vpraša, je nesrečna premišljala. Vsaj vprašati bi moral, kdaj ga bo oče pripeljal. Spraviti ga moram iz otrplosti, da bo pozabil na bolnico, na vse govorice, ki so ga prestrašile, si je rekla.

Odpravila se je v kuhinjo, da bi pregrela pečenko. Ni se mogla zdržati, pa je odlomila košček čokoladne torte. Potem je skrbno nalagala jedi na krožnike in na mizici zapeljala v jedilnico. Njej mizica na kolesih ni bila všeč, ampak Peter jo je želel. Tudi miza je morala biti lepo pregrnjena, kot bi imeli vsakič slavnostno kosilo. Videz je bil že prijeten, vendar so te malenkosti, zahtevale veliko njenega časa. No, če moža to posebej osreči, bo že potrpela.

Polagala je krožnike pred Petra, namestila se sebi, potlej je prisedla. Izpod čela ga je opazovala, kaj bo porekel na teletino. Dobila jo je od prijateljice, iz zmrzovalne skrinje. Najboljše, kar je lahko preskrbel. Čudno, Peter prigrizuje, kot bi bile v mesu same grenkobe.

Poskusila je z barbero. Peter komaj da je odpil. Edino torti se ni mogel upreti.

Ko je pospravila krožnike, je natočila v kozarec liker in ponudila kozarec Petru.

»Zakaj to?« je mrko vprašal.

»Liker imaš rad. Tvoj recept. Najboljše, kar je mogoče zvariti iz rož, žganja in sladkorja.«

»Ampak, zakaj mi ponujaš?« je vzkliknil.

Morebiti so mu prepovedali pijačo, je pomislila. In zdaj si njeno željo, da bi ga odobrovoljila, razlaga kot zapeljevanje v bolezen. Nehote, brez premisleka je dvignila kozarec k ustom in izpila. Ujela je še

(Nadaljevanje na 20. strani)

Franci Sluga: Pokrajina

Petrov zgražajoči pogled, ki jo ni hudo prizadel. Čemerna se je hotela zamotiti v kuhinji.

»Neje je še pri starših?« je zaklical Peter.

Stopila je k vratom, da bi videla, če si je morda sina zares zaželel, ali vprašuje, da bi nadaljeval s sitnarjenjem. Posumila je v drugo.

»Oče ga kmalu pripelje. Mislila sem, da bi se želel najprej pogovoriti z mano.« je rekla in se skušala nasmejniti. Ni se ji dobro posrečilo, pa je zato izzivalno nadaljevala. »Po treh tednih, ko nisva bila skupaj, sem mislila ... No, ti že veš.«

Glava mu je padla na prsi. Boleče je zastokal, da jo je spet presunilo. Le kaj je to z njim? Morda mu pa delam krivico? Bolan je, že dolgo. Prej ni slutil pa je bil šibak. Saj se je trudil. Velikokrat je prav čutila, kako se trudi in trpi, da bi prikriji slabosti, ki so ga rade obhajale.

Vrnila se je v dnevno sobo, prisledla na široki, oblaženi stol in položila roko preko njegovih ramen. Nalagano ga je stisnila k sebi in mu sočutno šepetala.

»Ne skrbi, Peter. Saj ni tako hudo, kot si misliš.«

Visoko je dvignil glavo in jo osuplo pogledal. Potem se mu je pogled zmrčil. Jezljivo jo je premeril.

»Ti pa veš. Hujše je, kot lahko slutiš.«

Se hujše? Da ni ... rak? Ne! Morda so ga le prestrašili? Vseeno tudi zaradi umišljene boleznii lahko hudo trpi. Ti, Peter, nesrečni, je tiho zaihtela. Objela ga je v brezumju poljubila.

Strmela je vanj. Zakaj jo je grobo odrinil? Lovila je njegov pogled. Tega ni zdržal. Divje je kriknil.

»Kaj zijaš, prekleto. Zakaj siliš vame? Pusti me v miru!«

»Ampak ... Peter. Hotela sem ...«

»Vem, kaj si zmerom hotela, kaj si zdajle želiš. Prekleto dobro vem. Da te bo za nekaj časa minilo, ti precej povem. V bolnici sem srečal nekoga. Zaljubljen sem se vanj ... Ja, zaljubljen! Zdaj pa zija in se kremži!«

Zaobrnila se je vstran, stopila k oknu in gledala na ulico. Ni mogla doumeti strahotne besede. Kaj bi bilo lahko še hujše? Smrt? Morda? Če bi dolgo mislila nanjo. Zdajle ... Le kako je mogel?

Počasi se je vračala k mizi. Zdrsnila je na stol in gledala Petra. Ni je mogel pogledati: le strahotno se je mrščil.

»Kako to misliš ... zaljubljen?« je vprašala.

»Tako, kot sem povedal. Bi me rada zdaj mrevarila, da bi se zvičal in razlagal. Kaj morem? Začutil sem in še zmerom čutim!«

»Do mene ne čutiš ničesar več? ... Želiš, da grem?«

Planil je z naslanjača in skočil pred njo. Dvignil je roko, obraz je imel spačen v bolečini in jezi.

»Samo poskusi karkoli, da me osramotiš.« je divje zagrozil. Preteče je mahal z roko. »Če poveš enemu samemu človeku, potem ne jamčim za sebe. Lahko se zgodi. Le dobro premisli, kaj se lahko zgodi!«

Da bi me ubil, je pomislila. Morda? V hipni razkačenosti, brezumju? Zaradi izgubljenega ugleda. Kako si je prizadeval, da bi ljudje dobro mislili o njem. Včasih se je prav spakoval, da bi se jim prikupil. Ampak to je bila najbrž le ena stran značaja. Druga je bila nesrečna, divja.

Dvignila je pogled, Peter pa je v grozi razprl oči. Napel se je v bolečini.

»Prekleto!« je siknil. Potem je še dvakrat tiše dodal: »Prekleto! Prekleto!«

Zasovražil me je, močno, je uganila. Ampak saj mu nisem napravila nič takega, kar bi lahko dalo povod? Zatresla je z rameni in se odpravila v spalnico. Vrgla se je na posteljo, razklenila roke in tako obležala.

Bo potrajalo? Kako bo to sprejela? Se bo uklonila njegovi groznici? Kaj pa lahko

napravi, če ima otroka? Pred ljudmi so doslej veljali za vzorno družino. Prijateljice so ji celo očitale: »Lahko imaš lepo opremljeno stanovanje, ker ti mož, arhitekt, vse uredi.« Res je napravil načrt. Natančno, do centimetra je določil, kje mora stati posamičen predmet, tako, da je sprva imela vtis, kot bi bila na razstavi. Potlej se je temu privadila. Le Petrovi varčnosti se ni mogla. Čudna zmes skoposti in razsipništva. Pri hrani in drobnih izdatkih skrajno varčevanje, da so potlej lahko kupili drag avto, barvni televizor, filmsko kamero. Seveda, v tako vzorni družini ne sme biti niti sence slabosti.

Ampak vse to je videz. Prijetno, če ne zahteva prevelikega odpovedovanja in bolečin. Kako pa bo z njima? In ta ... moški?

Ni si mogla zamisliti, kako je to ... zaljubljen v moškega? V nekaterih namigih je nekaj malega ujela, a nikoli ni skušala zvedeti kaj več. Tudi knjig, ki so pisale o ljubezni, stiskah, erotiki ni brala. Na očitke, da je erotično neprebujena, je odgovarjala z nasmehom. Temu ni posvečala pozornosti. Z mamo se o ljubezni ni pogovarjala, očeta ni upala vprašati. Prav tako ne prijatelje. Slutila je, da se dogaja veliko lepih in čudnih stvari, a ona je hotela živeti za družino. Za tri ljudi in je to ni zanimalo. Nenadno pa je udarilo prav njo? Kaj pa če je to — najhujše?

Kako more biti Peter zaljubljen v moškega, če še do nje nikoli ni čutil prav močne ljubezni? Velikokrat se ji je zazdelo, kako se ljubi s prikritim odporom, naveličanostjo. Bolj zaradi nje, ker slutiti, da tako mora, ne da bi mu bilo lepo. Zmerom si je prigovarjala, da je tak zaradi nje, ker je bila najbrž res še neprebujena ženska.

Peter je bil njen prvi in edini moški. Ne samo, da se je omožila nedolžna, kar je strašno osrečilo njeno mamo. Bila je nekaj dni nedolžna tudi še kot žena. Pozneje ji je Peter razložil, da je bilo to zaradi obzirnosti. Naj se zgodi na poročnem potovanju, ko sta bila sama.

Morda je bila prav ta obzirnost usodna? Pred Petrom je poznala še Borisa. Bil je visok, močan fant, športnik. Kako jo je poljubil in stisnil? Takrat je vztrepetala. In potlej, ko je predlagal, seje prestrašila. Nekaj dni se ga je vztrajno izogibala. Ko je ugotovila, da jo Boris vztrajno zasleduje, je povprašala mamo. Zvedela je, da sodi Boris med moške, ki bi radi osvajali ženske, da jim gre samo za ljubimkanje, da so takšni zahtevnejši slabi možje, nezvesti in prepriščajo breme družine ženi, oni pa se zabavajo s prijatelji. In celo, prijateljicami!

Peter je bil pravo nasprotje. Vljuden, precej je bral, veliko je vedel, celo o stvarih, ki so posebej zanimale ženske. Med razdobja skrajne pozornosti in uglajenosti, so se vrinjali trenutki zdraženosti, ki pa jih je pripisovala njegovi zavzetosti za delo. Ne samo, da se je Peter trudil v službi, zmerom je risal tudi za druge. Tako sta prej kot njene vrstnice lepo uredila stanovanje, prej sta imela imenitne stvari kot drugi. Najbrž so bili prav ti drobni cilji, ko je Peter zmerom naprej videl, preračunal, kaj bosta kupila vzrok, da je spregledovala čudno obnašanje, ki jo je zdaj začelo vznemirjati.

Je bilo s Petrom že ves čas drugače, kot bi moralo biti? Ni mogla verjeti, da bi bila ta uglajenost, želja po kar najboljšem vtisu, tudi želja po hvali, nekaj, kar je kazalo na čudne navade, porojevalo odpor, ki ga je kazal pri ljubljenu. Sicer pa, kako more to vedeti. Le nekaj čuti. Morda napak? Pravzaprav se ve, če je lahko še drugače. In kako je to drugače, če tega ni doživela?

Ni se zaobrnila, čeprav je zaslišala, da je prišel v spalnico. Čudno se je napela in zatrepetala, ko je prisledla na posteljo.

»Helena, oprost! za grobot«, je rekel Peter s skrušenim glasom. »Tako sem nesrečen.«

Hotela se je obrniti, a se je le napela. Res pošastno trpi, je to močnejše od njega?

Le glas se ji je zazdel tako čuden. Morebiti pa ga poslušam s predsodki, si je govorila. In mu delam krivico.

Naglo se je obrnila. Ne, pogled ni bil pravi. Besede mehke, z željo, da bi pomirile, poteze obraza pa brazdane, ostre.

»Ne razumeš? Hudo je človeku, kadar čuti drugače, kot želi. Tebe imam še zmerom zelo rad.« je zbežan zatrepel Peter. Vztrajno je kimal z glavo, krčevito krilil z rokami. »Tebe ... edino!«

»Pa oni?« je zatrepetala Helena. Udušila je krik. »Kako je z njim?«

Široko je razklenil roke, se boleče nakremžil. Povijal je oči, tudi usta so mu čudno zadržale. Stisnil jih je nekaj časa tiščal skupaj, kot bi se bal, da bodo drhtele. »Saj bo prešlo. Zgodilo se je nenadoma. Buhnilo kot plamen. Najbrž je to telo, odganjal sem. Saj veš, da sem skušal odganjati.«

»Nič ne vem.« je kriknila. V njej se je razraščalo ogorčenje. Ni hotela le razumevati, bolečina je bila prehuda, pa je morala tudi poočitati. »Do danes nisem ničesar vedela! Z besedico mi nisi omenil. Niti kot možnost.«

V obraz je nalahno zardel. Kot bi mu vzburjenje pognalo kri v glavo in povečalo pritisk.

»Ko pa nisem vedel. Slutnje sem preganjal. Z največjo bolečino. Vse z željo, da ne bi prizadel tebe, ki si bila tako razumevajoča.«

»In zdaj.« je ostro vprašala Helena. »Zdaj, ko je buhnilo. Praviš ko si začutil?«

»Bodi razumevajoča.« je skrušen zastokal. »Kot si bila.«

»Če pa midva nisva več, kar sva bila.«

»Še zmerom smo družina! Pred ljudmi veljamo za srečno družino. Ne bova vendar zaradi nesporazuma razbila vse to, kar sva s pritegovanjem zgradila?«

Osupla je strmela v Petra. Nekomu se je zmešalo. Ali res ne razume, preplitvo čuti ali pa jo ima za trapo?

»Gradila sva kot mož in žena, kot zakonski par, z vsem, kar sodi k zakonu. Ti mi sporočaš, kaj se ti je zgodilo, vztrajaš na tem, jaz pa naj bi trpela in razumevala? To pričakuješ od mene?«

»Prosim, prosim, prosim! Če le zmoreš.«

»Ne!« je ostro odvrnila.

Zvonec je pretrgal nadaljnji razgovor. Skočila je s postelje, hotela k vratom, a jo je Peter ulovil za roko in zdržal.

»Naj oče malo počaka.« je dahnil Peter in jo proseče gledal. Močno ji je stiskal dlan, da ni mogla osvoboditi roke. Gledala ga je divje, sovražno. Petrov stisk pa ni popuščal. Potem je boleče kriknila. Stisk je popustil. Helena je pohitela k vratom.

Neje je mimo nje stekel v spalnico, oče pa jo je vesel pogledal. Njegov nagajivi smeh je kmalu zamrl. Pokimala je očetu in ga povabila v dnevno sobo. V tem je Peter pripeljal kujavega Nejca.

»Oči mi ni prinesel darila.« je razočaran zamrmral Nejc.

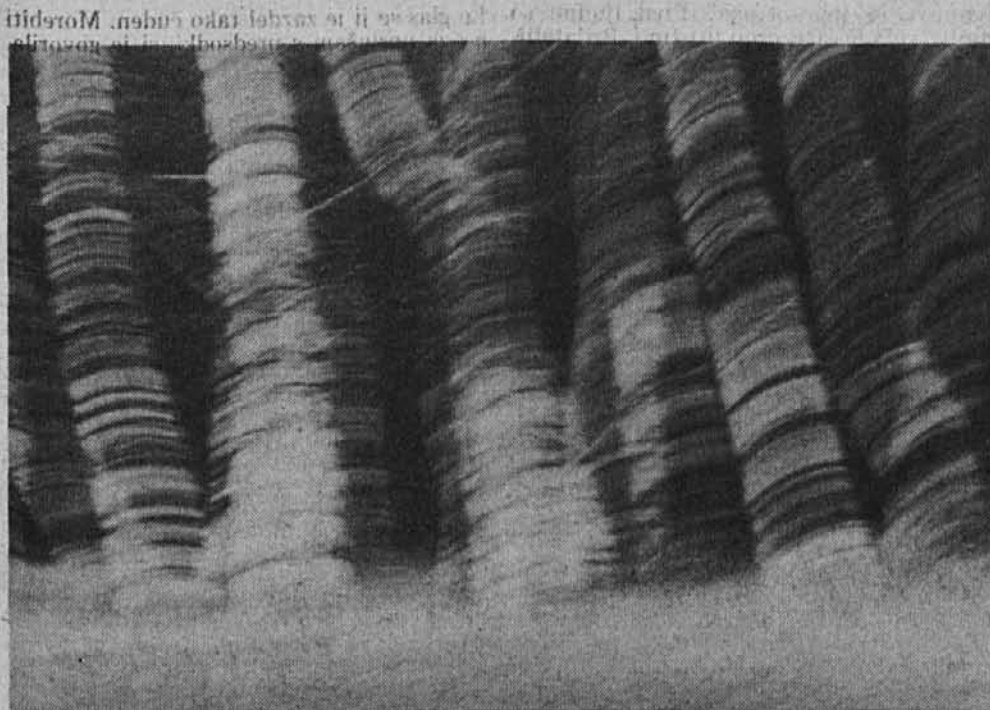
»Kupim ti ga, jutri ga kupim.« je obljubil Peter in skušal stisniti Nejca, ki pa je zbežal k dedku. »Ne, še danes ti ga kupim.«

Helena je strmela v Nejca in očeta. Kako se je sin Petru odtujil, je začudena premišljala. Je tudi otrok zaslužil? Ni, si je rekla. Le na očeta se je medtem močno navezal.

Pripravljala je očetu narezek in poslala Petra, ki je pripovedoval, kaj so ugotovili zdravniki. Oče se je trudil, da bi zbudil vtis, kako ga zanima Petrovo zdravje. Helena je predobro poznala očeta; hitro je ugotovila, da radovednost hlina. To je oče še potrdil: ni hotel poskusiti zrezka, ampak se je izgovoril na opravke in se začel poslavljati. Šla je z njim do vrat, kjer ji je oče na hodniku šepnil: »Majhne težave?«

»Se zgodi.« je dvoumno odvrnila Helena. »Saj razumeš, dalj si oženjen kot jaz.«

Oče ni pokimal, ampak je zamišljen našobil usta. Podjetno ji je pomežiknil in se zaobrnil.

Franci Sluga: Impresija I

Peter se je trudil, da bi odobrovoljil Nejca. Sele, ko mu je dovolil, da lahko riše z njegovimi svinčniki, je sin pozabil na darilo.

Pričakovano darilo bi tudi Helena pozabila. Ni pa mogla iztrgati spominu strahotnih besed... Zaljubljen sem se... V ko-ga?

Strahotnemu razočaranju in ponižanju se je pridružila zbežanost. Kako naj se vede v spalnici? Dotakniti se Petra ne more, to je čutila. Čuden odpor in strah, da se bo zgodilo nekaj strašnega, če se moža le dotakne, se ji je zagneznil v telo. Žalostna je pogledovala novo, prozorno srajčico, ki jo je kupila in hotela z njo presenetiti moža. Ni je mogla obleči. Nenadno se ji je zazdelo, da se možu ne sme pokazati v spodnji oblecki, da mora skrivati telo, ki nikomur ne pripada. Čakala je, da bo v spalnici tema, potem je tiho odprla vrata in smuknila v posteljo. Na Petrov globoki vzdih, ko se je očitno želel pogovarjati, se ni zmenila. Zadrževala je dihanje in trepetala.

Napetost je počasi minevala. Začutila je nekakšno izvotljenost, odvečnost. Ne bo poslej z možem le delila spalnice, skrbela zanj, ko vendar... Pregnela je te misli in se spomnila Nejca. Prvih sprememb, ko se začelja novo, bridko obdobje v njenem življenju, sin ni opazil. Kako dolgo mu bo ostalo skrito? Bosta s Petrom zmogla to igro? Bo uspela zatreti čustva in jih hkrati hliniti, da drugi ne bi opazili?

Nekaj mladostnih prijateljic ji je zavidalo zakon. Prišle so na obisk, videle opremljeno stanovanje, kup imenitnih stvari. Peter je še rad omenjal, kaj nameravata kupiti. Če je bila za hip sama z njim, največkrat pa ob slovesu, so večinoma zavzdihale: »Ja, lepo tebi. Imela si neverjetno srečo. Izobraženega moža, ki dobro zasluži, ima smisel za dom in je tako prijeten v pogovoru... Kaj je od tega ostalo? Smisel za dom? Kak dom neki? Prijeten v pogovoru? Nesmisel, saj se s Petrom najraje ne bi več pogovarjala! Vsaka beseda bo nova muka. Pogovor bo le sporazumevanje za opraviila, nekakšni znaki v besedah, kaj morata opraviti. In vse to naj igra?

Moram, moram, je po daljšem premišljanju sklenila. Zaradi sina, Nejca! Naj bo med nama karkoli: sin ni prišel po svoji volji na svet! Želela ga je, rodila, rada ga ima. Zaradi njega mora potrpeti. Le zaradi njega bo to poskusila. Bom zmogla, se je spraševala? Moram, moram, si je govorila, dokler ni nesrečno zaspala.

Zmogla je. Vsaj napor in bolečino, ki jo je dušila. Ni pa uspela skriti. Počasi je

spoznala, da se njeno obnašanje le razlikuje od prejšnjega. Sprva so jo prijateljice vpraševale, če je bolehn, ker je videti zelo blede. Ko je odgovorila, da se slabo počuti, so ji po vrsti svetovale, naj gre na temeljiti zdravniški pregled. Drugega bi morali temeljito pregledati, se je potihoma jezila. Najbrž pa to ne bi zadostovalo. Saj je Peter bil v bolnici, na pregledih. In s čim se je vrnil?

Izgovarjala se je, kakor je najbolje znala, hlinila, da bo ravnala po svetih, obljubljal, da bo šla na pregled. Potlej je želelagala, kaj so ugotovili zdravniki. Sefinja jo je poklicala in vprašala, če morda ni zadovoljna z delom, če bi želela spremembo. Ponudba ji je dobrodošla kot izgovor. Na novem delovnem mestu pa je spčetka le manj mislila na svoje težave. Ko pa je delo zadovoljivo obvladala, so se bolečine povr-nile.

Nov, hud udarec jo je prizadel. Uganila je, da gre Peter na zmenek. Slutila, da z njim, čeprav je Peter tako gostobesedno razlagal, da mora na poslovni sestanek k prijatelju, ki bo odpotoval v tujino.

Ta noč je bila pošastna. Poskušala je razmišljati o drugih stvareh, vendar so ji misli begale k Petru. Kaj počne, kako to more? Zakaj ji ni tega prej omenil, namignil? Razočaranje se je prevračalo v odpor, sovražstvo. Lahko bi ji omenil, saj je moral slutiti. Nenadoma tega ni čutil. Saj tudi drugi moški ne začutijo nenadoma.

Iz knjig, ki jih je zadnje čase skrivaj brala, je zvedela veliko podrobnosti, ki pa ji niso razjasnile, kako se je to lahko zgodilo. Predvsem pa ni našla odgovora, ki ga je najbolj iskala: kako ravnati? Psihiatri in seksologi so opisovali zgodbe resničnih ali umišljenih ljudi. Včasih se ji je zazdelo, da si sami izmišljajo zgodbe, vprašanja, da lahko potlej nanje odgovarjajo. Vseeno so naslikali toliko primerov, da so se v njeni domi šljiji zvarili v čudno popačenost, ki je ni mogla razumeti ne dojeti.

Zaslišala je Petra, ka gre tiho po stopnicah. Prižgala je nočno svetilko in čakala. Skoraj brez hrupa se je Peter slatčil. Ko je hotel nasilno odpreti vrata, je opazil svetlobo.

»Helena, ne spiš?« je vprašal z drhtelim glasom.

S široko razprtimi očmi je strmela vanj, ni mu pa odgovorila. Razumevajoče je pokimal in se spravil v posteljo. Potem je razlagal, kako je bilo. Umišljeno zgodbo. Trudila se je, da se ne bi po nerodnosti premaknila in povzročila sum. Peter je spoznal jalov trud, zato je utihnil.

Pri kosilu se je Peter tako čudno obnašal, da Helena ni razumela, kaj se z njim

dogaja. V strahu je pomislila, da pripravlja novo, še hujše razočaranje. Vendar je njegov muzajoči, sladkobni smeh kazal, da bo to nekaj drugega. Pri posladku ni mogel zdržati. Vstal je, jo žareče gledal, potem pa slovesno nagovoril:

»Moji ljubi, dobri ženi, hvaležni mož, Peter.«

Iz notranjega žepa je potegnil podolgovato šatuljo in jo ponudil Heleni. S strahom jo je vzela in odprla. Veržica iz platine. Njen dolgi sen! Ampak saj to ne daje meni, ker me ima rad. S tem se le odkupuje. Podkupnina! Zameglilo se ji je pred očmi, zgrabila je veržico, skušala je meriti v obraz in potlej je zagnala.

»Prej ti je bilo škoda denarja. Zdaj mi nudiš. Kaj si pa dal njemu, v katerega si zaljubljen?«

Ni čakala odgovora. Zbežala je v spalnico. Ko je prišel za njo, je tako divje kriknila, da se je precej pobral iz so-be.

Takšno bo njeno prihodnje življenje, je boleče premišljala. Trenutki obupa, zdraženosti. Vsakič hujši, kajti novemu razočaranju se pridružijo vsa stara. Kot bi nova bolečina sprožila nevidno vzmet: pred očmi so ji zaplesali bridki trenutki, ki bi jih tako rada pozabila. In če se bo to nadaljevalo, stopnjevalo, saj se ji bo zmešalo! Zaradi moža, ki z malo slabe vesti meni, da je tako življenje znosno. Predvsem, ker veljajo pred ljudmi za srečno družino.

Kadar je gledala sina Nejca, ki ga je imela vse raje in se ji je na poseben način smilil, se je s strahom vprašala: se to deduje? Bo tudi njenemu sinu usojeno, da bo nekega dne tako prizadel svojo ženo? Ga lahko od tega odvrne, kaj more napraviti? In če je brez moči, mu mora pravi čas povedati, naj s svojo ljubeznijo ne onesreči drugih!

Morala se bom poučiti, prebrati, zvedeti, da bom prav ravnala. Če je bil njen zakon zmeta zaradi nepoučenosti. Nejčev ne sme biti. Vsaj poskusila bo vse, da bo srečen.

Doslej še ni bila na nobeni zabavi, ki jo je pripravil sindikat v podjetju. Zmerom se je izgovarila na opravke. Preslišala je precej pikrih, vendar je vztrajala. Zaradi Petra, ki je bil videti ljubosumen. Nenadno se ji je razkrilo, da ni bil ljubosumen nanjo. Morebiti pa ljubosumnost sploh ni skrb za tovariša, ampak strah ljubosumnega? Da bo izgubil, kar ne želi izgubiti. Lahko bolezen, vendar pogojena iz hudega nezaupanja ali še večje sebičnosti. Zato je sklenila, da bo tokrat šla na zabavo. Povedala je Petru, ki pa je njeno odločitev sprejel zelo mirno, skoraj z olajšanjem.

»Prijetno se zabavaj,« je še rekel. Ni mogla strpeti, pa mu je jedko zabrusila: »Zabavala se bom, ampak na zabavi v podjetju!«

Začetek zabave ni izpolnil pričakovanja. Heleni se je zazdelo, da so vsi bolj mirni, kot v službi. Ženske so oprezale za oblekami, moški so poskušali s prisiljeno veselostjo, sedeli so skoraj tako kot v službi in zato je bilo precej pusto. No, potlej so vino, glasba, ples, opravili svoje.

Ze drugič je plesala z Andrejem, veselim pravnikom, ki je med plesom kazal posebno stran značaja, ki jo ni poznala. Močnejše jo je stisnil k sebi in začutila je, kot bi v njej odzvonilo. Prestrašena je odstopila in se zazrla v Andrejev muzajoči obraz.

»Ne boj se, Helena. Ničesar ne bom napravil, kar ne boš sama želela. Se poljuba ti ne bom ukradel.«

Sklonila je glavo in dolgo ni upala pogledati Andreja. Le kaj si misli o meni, je zbežana trepetala. Da sem lahka ženska... Se poljuba ti ne bom ukradel. Kaj pa vendar misli?

Dolgo je nesrečna, zbežana premišljala, kaj se je zgodilo, kaj se dogaja. Se zmerom ni zmogla toliko moči, da bi pogledala Andreju v oči. Proti koncu plesa se je Andrej sklonil in ji šepetaje, nežno rekel:

»Oprosti, Helena. Nisem te hotel prizadeti. Najmanj pa užaliti. Tako čudno je to. Oprosti!«

(Nadaljevanje na 22. strani)

Dvorana, ljudje, vse je zaplesalo pred očmi. Domov grem, je sklenila. Zabave niso zame. In ti moški. Precej bi...

»Kdo bi si mislil, da tako lepo plešeš,« ji je rekla Marta, starejša uslužbenka, ki so jo mučile krčne žile. »Kar zavidam ti.«

Najraje bi zavpila, naj se preneha norčevati, ko je opazila v Martinih sivo vodenih očeh nekakšno oddaljeno žalost. Spomin. Ni je dražila, ampak je občutila resnično bolečino.

Morebiti pa res, je začela Helena vzbujena premišljevat. Saj z Andrejem se res nista zapletala med plesom. Prav lahko sta se vrtela. Previdno je zaobrčala glavo. Andrej je zamišljen strmela v mizo, potem je dvignil kozarec in izpil. Tudi Helena ga je posnemala. Domov ne grem, si je rekla. Plesala pa ne bom več.

Prvi ples je kujavo gledala v mizo, potem pa jo je Marta pokarala.

»Neumna si, ker ne plešeš. Na tvojem mestu bi se vrtela vso noč. Če bi le kdo prišel pome in me zaprosil za ples.«

Na mojem mestu, ja, je z bridkostjo pomislila. Kdo pa je še na mojem mestu? Ohupana je znova izpila vino. Potem je gledala plesalce. Razživel so se. Osupnila je ob pogledu na starejše moške, ki so podjetno, brez zadrege poskušali ujeti gibe modernih plesov. Bili so nerodni, smešni, vendar, kot je lahko razbrala iz njihovih sijočih obrazov, zelo srečni.

Prišel je poprositi starejši uslužbenec, ki pa ji je očitno hotel pokazati, kako spreten plesalec je. Izmišljal si je vse mogoče korake, zasuke. Helena pa v plesu ni uživala. Ples ni lep zaradi gibov, različnih korakov in obratov, lep je zaradi tihe govornice in občutij dveh ljudi.

Ko je ob naslednjem plesu zagledala Andreja pred mizo, kako jo v zadregi vabi, se ji je razkrilo, da je to ves čas pričakovala. Ni se več branila stiskov, morda je celo ona spodbujala Andreja, ki je iz zadrege prehajal v razposajenost.

»Ne zameri, vendar... tako si me zhegala,« je v zadregi začel Andrej in jo mehko, proseče gledal. »Premišljam, kaj bi napravil hudo napak, a ne uganem.«

Vino ji je odplaknilo precej zadrege, sramu, pa je zato kar odkrito povedala:

»Napaka je v meni. Nič si ne očitaj. Očitno je tako: karkoli napraviš, bo narobe. Pa ne zaradi tebe.«

Pustila ga je s tem dvoumnim odgovorom. Naj premišlja. Morda bo uganil? Če se mu ne bo posrečilo, si vsaj ne bo očitaj. Ravna je, kot se mu je zdelo prav. Če pa je ona v stiski, tega ni kriv Andrej.

Kako premišlja? Zakaj hoče razumeti, se je precej boljše volje spraševala. Le kaj bi imel od tega, če bi razumel? Sama se je prižela k Andreju. Čutila je, kako je trznil. Nalaska je sklonila glavo in začela mrmrati melodijo, ki ji je bila znana iz radia.

»Helena, najbolj nenavadna ženska si, kar sem jih spoznal.«

»Zelo preprosta. Morda celo preveč. Le malo bolj nesrečna, kot bi bilo prav,« je kislo odvrnila in se skušala nasmejniti.

Kakršenkoli je že bil razlog, Andrej je postal boljše volje. In podjetnejši! Natanko to ji je ustrezalo. Če smo na zabavi, se zabavajmo! Naj bo prijetno.

Kot bi se te želje izpolnjevale. Vino, ples, navihani pogovori, ki naj bi odstiral tancice skrivnosti, prilagajanje, vse to je odganjalo zadrege in predsodke. Zato se ob Andrejevem vprašanju, če bi šla še v bar, ni toliko začudila povabilu, kot jo je zanimalo, kako bi to lahko uresničila. No, z Andrejevim avtomobilom v motel, kjer so se plesali.

S tem, da sta bila z Andrejem brez znancev, med tujimi, so odpadle še zadnje zadrege. Raslo pa je hrepenenje in tihe želje. Zdaj sta plesala že močno prižeta drug k drugemu. Ples, glasha in nekaj tretjega. Bilo je lepo. Za hipec je Helena pomislila: škoda, da ne bo potrajalo. Zakaj bo tako kmalu minilo?

Z vinom je bila zmerom previdna. Predsodki mamine vzgoje? Zdaj je trkala z

Andrejem, se veselo hahljala. Enkrat jo je celo zgrabilo, da bi vrisnila. S povešeno glavo se je krohotala, da se ji je telo stresalo v prijetnih krčih.

»Prismoda sem, ne zameri, Andrej. Večje prismoje še nisi srečal. Zdajle sem malo opita. Preveč. Odmisli in in pozabi.«

Nežno, vendar precej močno jo je Andrej stisnil in poljubil. Naslonila je glavo na njegove rame in boleče mrmrala znano pesem.

»Helena, ti si najbolj ljubezniv pijanec, kar sem jih srečal. Najbolj ljubeč!«

»No, vsaj nekaj,« je omamljena dahnila. Zbirala je pogum. »Sem tudi ljubka ženska? Sem ženska?«

Stresel jo je. Ni bolelo. Karkoli bi napravil, vse bi sprejela naklonjeno, zadovoljna. Skoraj srečna.

»Tako strašno me mika, a ne upam predlagati,« je rekel Andrej in humorno zastokal. Čakal je na njen odgovor, Helena pa ga je samo stisnila. »Bi res lahko?«

»Pa dajva,« je odvrnila. »Greh ni. Upajva, da nama bo lepo.«

Bilo je. Helena se med vožnjo domov ni mogla natanko spomniti. Pa bi tako rada. Vsako najmanjšo podrobnost bi si rada vklesala v spomin. Neslo jo je: čutila je prijetno omotico. Prej še srečno predajo. Hotela je, da bi trajalo dolgo. Če ne more, naj bi ostalo v spominu. Globoko, večno! Kako je bilo vse drugače: z željo, predajo, z izpolnjenjem! Brez strahu, napetega pričakovanja, neizpolnjenih želja, da bi bilo. Predvsem pa brez očitkov in spraševanja, kaj je bilo, kaj je napak, da se ne izpolni, kar je vsajeno globoko v njej. Naposled se je izpolnilo!

V kuhinjo je stopila brez kančka zadrege. Skoraj zmagoslavno. Peter, ki si je pripravljajal zajtrk, je zaobrnil glavo, jo nekaj hipov napeto gledal, potem je nadaljeval z mešanjem. Ko je bil molk že predolg, je zamrmral:

»Si se prijetno zabavala?«

»Tako mi je bilo lepo, kot še nikoli,« je odkrito povedala.

Pripravljena, da se brani pred očitki, je čakala, da bo Peter začel očitati. Za veliko manjše stvari je divji očitaj. Povedala mu bo, kaj se je zgodilo. Predvsem pa — da ji ni žal! Tudi nekaj maščevanja je bilo v tem. Ampak zdaj tega ne občuti tako močno. Sreča jo preplavlja. Čeprav je bila enkratna, jo bo branila. Peter pa se je močneje sklonil nad štedilnik in nekam obotavljivo prikimal. Tako torej, tudi ljubosumen ni več. Sicer pa, zakaj bi bil, se je domislila, ljubosumen si, kadar imaš občutek, da ti krajejo nekaj, kar ti je drago in meniš, da mora pripadati samo tebi. Ona pa, saj mu je samo žena. Pravzaprav le — gospodinja. Seveda, pod okriljem srečnega zakona?

Odpavila se je v kopalnico, pod prho. Ogledovala si je posledice neprespane noči na obrazu. Niti ne prehudo, je ugotovila. Dobro sem to prenesla. Sicer pa, saj jih nimam niti trideset.

V službi je opazila nekaj muzajočih pogledov. Razumela je njihov pomen, nekoliko ji je bilo neprijetno, hudo trpela pa zaradi tega ni.

Prav vzburljivo je bilo, kadar se je srečala z Andrejem. Pozdravila sta se vljudno, skoraj hladno. In ravno v tem je bil zarotniški užitek. Drugi le slutijo, kaj se je zgodilo. Midva pa veva. Ampak to ni poglavitno. Midva sva doživela in še čutiva vse lepo.

Čakala je, kdaj jo bo Andrej spet povabil. Gledala ga je vse bolj žalostno, pričakujoče. Tudi Andrejev pogled je bil vse bolj boleč. To bi še razumela, ni pa mogla preboleti izmikavanja. Ko ji je bilo prehudo, je v trenutku, ko sta bila z Andrejem na hodniku sama, strastno šepnila:

»Kdaj se spet dobiva, Andrej?«

Kako nesrečno jo je pogledal. Zakolobaril je z očmi, zavzdihnil, dolgo premišljal, potem pa s težavo povedal:

»Pogovorila se bova, Helena. Morava se pogovoriti. Če ti je prav, se dobiva ob petih Pri vitezu.«

Zdaj ga je ona pogledala začudeno. Ob petih in Pri vitezu? Torej le pogovor. Pravzaprav izgovor, pojasnilo: »Ne zameri, zgodilo se je na zabavi. Pijana sva bila. Neprišteva. Zato morava zdaj, trezna, prenehati.« Kimnila je in se naglo zaobrnila.

Potem je dolgo zamišljena strmela v papirje pred sabo. Tako torej... končano! Spozaba. Prijeten utrinek, ki polepša zdolgočasno življenje.

Na sestanek ne bom šla, je sklenila. Kaj bi hodila. Razloži tako ali drugače, ničesar s tem ne bo spremenil. Končano! In tako lepo se je začelo. Zdaj je bilo tudi boleče, vendar še zmerom vzburljivo, pričakujoče. Življenje ji je napolnilo s hrepenenjem.

Doma je bila Helena še zmerom odločena, da na sestanek ne bo šla. Toda proti peti uri jo je zmoglo. Naglo se je preoblekla, potem je trepetala, če ne bo ujela avtobusa, zamudila in kaj bo potlej? Ni vedela. Le srečati se je hotela z Andrejem, se z njim na samem pogovoriti. Tudi s tem bo zadovoljna. Z bolečino!

Andreja je zagledala, kako se nestrpen oziroma proti vratom. Torej le ni vse končano. Hrepeni kot jaz, je srečna pomislila.

Sreča pa je plahnela, ko je gledala njegov obraz, oči, ki so bile trpeče. Smeh boleč in zadržan. Ni več strpela in je odkrito vprašala:

»Povabil si me na sestanek. Povej, iskreno, neizprosno: kako je z nama?«

Andreju je bilo hudo, to je precej ugotovila. Tako dobro nihče ne more hliniti bolečino. Posebej pa to ne bi uspelo veseljak.

»Helena, kar bom povedal, bo zate huje kot zame. Zgrabilo me je, hotel sem ljubimkati. Ljubimkal bi naprej, vendar je — prehudo. No, to ni prava beseda. S tabo bi hotel živeti! Natanko vem, če bi se še nekajkrat dobila na samem, se ljubila, bi se ločil. Tudi o tem sem že premišljeval. Vendar, dvojce otrok imam. Sam sem si ju želel. Prijetna, ljubezniva otroka. Naj otroka trpita, da bom jaz srečnejši? Naj svojo srečo zgradim na njuni bolečini, jima zagrenim mladost, morda vse življenje? Ne morem. Helena. Pa bi rad. Najraje bi živel s tabo. Če bi bilo mogoče, tale hip bi te odpeljal in nikoli več izpustil. Samo... ne smem. Zaradi otrok!«

V njegovih očeh je opazila solze. Kaj bi to podaljševala in se mučila, opravičevala.

»Andrej, bilo mi je prelepo. Ostal bo spomin. Lep. Razumem te in prav je tako. Kljub drugim željam in bolečini. Pozdravljen, Andrej!«

Vstala je, videla, kako osuplo jo gleda, kako premišlja, če bi jo zadržal. Vendar Helena se je obračala stran od spomina na veliko srečo in naglo zapustila gostilno.

Doma jo je čakal oče s sinom Nejcem. Otrok, ja. Ona bi vzela Nejca s sabo v novi zakon. Andrej svojih otrok ne bi mogel. V tem je razlika. In Andrejeva žena. Ni vedela, kakšna je. Vsekakor pa drugačna od Petra.

Oče jo je dolgo gledal, potem je odkrito vprašal:

»Helena, kaj je s tabo? Zadnje čase si zbegana, nesrečna. Se ne moreš odkrito pogovoriti z mano?«

Strmela je v očeta in premišljala. Odkrito, z njim? Nikoli se ni z očetom pogovarjala o ljubezni, zakonu. Celo o Petru ne. Tu in tam, namig, pikra beseda. Vendar, kdo bi jo bolj razumel. Ali vsaj skušal razumeti.

»Oče, s Petrom in mojimi zakonom je zelo narobe. Ne bom razlagala, kako je z njim...«

»Slutim,« je vskočil v besedo oče, potem prikimal, da bo le poslušal in naj pripoveduje naprej.

»No, če slutiš, prav. Z nekom sem ljubimkala.«

S strahom je pogledovala očeta, ki pa ni trenil. Sprva ni mogla krotiti začudenja, potem bi se mu najraje zahvalila. Saj razume, zakaj mu nisem že prej omenila?

»Veš, po tem ljubimkanju se mi je razkrilo, kako čudno, boleče je bilo s Pe-

EDO TORKAR

UMRI V DAR ES SALAAMU, ALI OBRAČUN Z NEGATIVNIM JUNAKOM

trom. Natanko vem: z njim ne bi mogla več, tudi če bi se on spremenil. Zdaj pa se vprašujem, naj bom z njim, kot gospodinja, da bo navzven videti vse kar najbolj spodobno. Peter pravi, da veljamo pred ljudmi kot srečna družina. Naj zaradi videza zakopljem vse, kar bi še lahko doživela. Razkrilo se mi je, da nisem hladna ženska. Razumeš?»

Oče je pokimal. Tudi njemu je bilo hudo. Helena je čakala, kaj bo odgovoril. Dolgo je premišljal, potem pa je s hripavim glasom povedal:

»Helena, ti najboljše veš, ti čutiš. Kar zadeva mene, vse bom sprejel z razumevanjem. Če ne z navdušenjem, z razumevanjem vsekakor.«

Planila je k očetu in ga ginjena, vzbunjena objemala in stiskala.

»Ti moj dobri oči, ti vse razumeš.«

Nejca je spravila spat, potem si je prižgala televizijo, natakala pijačo, gledala in premišljala. Naj pove Petru? Že takoj? Ali bi počakala? Le kaj se bo spremenilo, je ugotovila. Le muke se bodo nadaljevale.

Kot bi Peter nekaj zaslutil. Trudil se je, da z najmanjšim razlogom ne bi pospešil njene združenosti, ki jo ni mogla skriti.

»Sedi, Peter.« je odločno rekla in z dlanjo potolkla po mehkeem naslanjaču. Pomignila je proti steklenici. »Natoči si. Morda boš lažje prenesel, kar ti bom povedala.«

Gledala ga je, kako je prestrašen sedal. Natočiti si pa ni upal.

»Peter, imam ljubimca. Zelo mi je všeč, zelo sem zaljubljena. Sklenila sem, da se bom ločila. To te prosim – ne delaj mi težav. Ločiva se sporazumno.«

Peter je najprej zardel. Potem je videla, kako mu oči jezljivo bliskajo. Kar vrglo ga je iz naslanjača. Prišel je bliže, z drhtečimi rokami.

»Ne dam pristanka. Ne bom se ločil. Zaradi otroka. Mi veljamo za spodobno družino. Lahko pa ljubimkaš. Imaš moj pristanek. Edino to bi prosil: obzirno, na skrivaj. Zaradi ljudi...«

»Iz spodobnosti.« je v brezumju kriknila Helena in se pognala proti njemu. Bila ga je s pestmi v prsa, a se ni branil. »Zaradi tvoje prekleto spodobnosti. Vse je dovoljeno, samo da je ohranjen spodoben videz. Ločila se bom! Če boš pletenčil, bom povedala vse. Lahko mi verjameš, da ne bo zvenelo zelo spodobno, kar bom povedala.«

Zaznala je sovraštvo v njegovih očeh. Zdaj bo udaril, morda ubil, je pomislila. Saj je vseeno. Napravi naj kar hoče. Le to, kar jo je dušilo, ne bo potrajalo. Ona bo presekala, če on ni sposoben.

»Helena, dam ti popolno svobodo. Samo... ne ločitve. Ohraniva to, kar sva z muko zgradila.« je prosil Peter. Nenadno je bil ves skrušen, solzav. »Lepo prosim, ne uniči tega, kar sva dosegla.«

»Kaj, priskrbeni cepce? To, da imaš moškega...«

»Saj tudi tebi dovolim! Res. Niti besedice ne bom poočital, ne bo zdrah.«

Gledala ga je s pomilovanjem. Arhitekt, izobraženec. Zazdelo se ji je, da ga prerašča za visoko goro. Peter pozna oblike, jih zna polepšati, ne razume pa – življenja. In drugače čuti. Ostro, trdo, neizprosno mu je hotela zabiti spoznanje v spomin.

»Ti misliš, da sva oba približno na istem. Bila bi, če bi ti ljubimka z žensko ali če bi jaz ljubimkala z žensko. Narobe je to, da so nama obema všeč moški. Narobe je to, da sva različnih spolov. Počni kar hočeš, Andrej. Tudi jaz bom. Našla bom moškega, s katerim bom lahko srečna.«

Peter je še rotill, govoril, si izmišljal razloge. Helena pa je bila neizprosna. Vse predloge je zavračala. Kolikor bolj obupno si je Peter prizadeval, da bi jo preprosil, naj še premisli, odloži svoj sklep, toliko trdnjše je bila njena odločenost, da bo pretrgala z mučnim življenjem, s spodobnim zakonom, kot je to želel Peter. Slutila in verjela je, da mora biti nekje moški, ki je drugačen, ki jo bo ljubil kot žensko in zna jo lahko to ljubezen polno vračati.

Po petih mesecih, ki sem jih bil preživel v tujini (deloma kot gastarbajter, deloma kot turist plitvih žepov), sem se v začetku aprila 1978 naselil v D. Pri neki postarni vdovi v predmestju sem si poiskal podnajemniško sobo in ker sem imel prihranjenega nekaj denarja, sem sklenil, da se ne lotim nobenega rednega dela, dokler ne zapravim zadnjega beliča. Ta sklep se bo marsikomu zdel lahkomišeln, toda mogoče bom deležen večje dobrohotnosti, če povem, da si teh neplačanih počitnic nisem vzel zato, da bi pohajkoval in zganjal neumnosti, pač pa z mnogo resnejšim namenom: hotel sem namreč napisati roman. – Ne kakršnokoli brezvezno štorijo, pač pa pravi pravcati pustolovski roman, z eksotičnimi prizorišči, razburljivimi pripetljaji in vsem, kar pač spada zraven. No, ne bi vam zdaj pravil vsega, vsekakor pa naj bi bil roman tak, da bi bralci ob njem zahrepeneli po daljnih krajih in pustolovskih doživetjih, bralke pa naj bi se vse po vrsti zaljubljale v glavnega junaka in si zaželele z njim še in še ljubezenskih slasti...

Pisanje mi je sprva šlo z lahkoto od rok. Že po treh tednih sem dokončal sedem poglavij, kar je zneslo šestdeset tipkanih strani; kar precej, še zlasti, če vzamem v obzir dejstvo, da dotlej v svojem življenju nisem napisal še nič drugega kot nekaj slabo ocenjenih šolskih prostih spisov in nekaj v solzah utapljalajočih se verzov na temo »življenje-trpljenje-hrepenenje«, ki sem jih kot pubertetnik pošiljal v Ekspres popravljalnico pesnic in pesnikov v Anteni. – Na srečo mi jih niso objavili, tako da sem potem s tovrstno produkcijo nehal.

Sredi osmega poglavja pa je kar naenkrat naredilo -pk- in mojega pisateljskega zanosa je bilo konec, kot bi upihnil svečo. Da se je to zgodilo, so vsekakor morale obstajati neke skrite notranje prepreke – v snovi? v meni samem? – katerih vzroki so bili preveč zapleteni, da bi jih mogel kar čez noč razvozlati in odpraviti.

Skratka – roman mi je obstal in basta. – Kot trmast osel sredi ceste, na katerem lahko zlomiš palico, se mu dobriča s sladkorčki, ga brčneš v rit, pa bo samo trapasto buljil predse v tla in v najboljšem primeru stisnil iz sebe kakšen zategel rig kot v posmeh tvojemu brezumnemu prizadevanju – premaknil pa se ne bo nikamor.

Ta nesreča se mi je pripetila v trenutku, ko se je glavni junak romana Leon Sotlar nekega vročega, še bolj pa vlažnega popoldneva s kokosovim orehom v roki sprehajal po Dar es Salaamu (ja, prav tam, dragi bralci!), zaskrbljeno ozirajoč se navzgor proti nebu, kjer so črni oblaki in oddaljeno grmenje napovedovali skorajšnji nastop tropske nevihte. Hkrati je napeto razmišljal o tem, ali naj se še kar naprej brez cilja klati po mestu, ali naj počaka večera in si gre v bar poiskat kakšno cipico, ali naj se po najbližji poti pobere nazaj v pristanišče, kjer je privezana njegova ladja. Zares neprijetna zadeva: moj junak ni vedel ne kod ne kam, jaz kot nepristanski opazovalec in zapisovalec njegovih dogodivščin, pa se tudi nisem smel preveč vtikati v njegove privatne probleme in odločati namesto njega. Neprijetna zadeva, skrajno neprijetna – da, tudi zaradi tega, ker sem svojemu mlademu junaku pritak-

nil tudi precej avtobiografskih potez in mi je bila vsled tega njegova usoda še posebej pri srcu.

Tako lepo sem napredoval – zdaj pa je očitno kazalo, da bo šlo vse po zlu: roman in njegov junak. Nekaj dni zapovrstjo sem drsal s copati po sobi, skrbno izogibajoč se pisalni mizi in papirjem, ki so bili nametani po njej. Odmikal sem zavese in pogledoval skozi okno v zeleneče vrtove sosednjih hiš, listal po starih revijah in časopisih, ki so se prašili na omari, drobil med zobmi bonbone in piškote (zmeraj sem bil mahnjen na sladkarije), si kuhal čaj na malem sobnem kuhališču, ga zalival s prekomernimi količinami ruma – junak mojega romana pa je še kar naprej postopal po razbeljenem asfaltu Dar es Salaama, prekladal kokosov oreh iz roke v roko (branjevki, od katere ga je bil popoldne kupil na tržnici, je pozabil reči, naj mu ga prereže, sam pa tudi ni imel noža s seboj) in si otiral znoj z obraza. Vse, kar sem v tem zagatnem položaju mogel storiti zanj, je bilo to, da sem ga posadil v senco pod palme ob cesti in ga tako vsaj malo obvaroval pred vročim afriškim soncem, ki ga je tako neusmiljeno kljuvalo v glavo in mu grozilo skuhati možgane v hrano za psa. (Ta metafora se mi pa ni posrečila, kaj?). Vsej dobri volji navkljub pa mi ga nikakor ni uspelo obvarovati pred vsiljivimi tropskimi žuželkami, pa tudi ne pred malimi razcapanimi zamorčki, ki so stegovali predenj svoje koščene ročice, moledujoč: »Change, sir! Give me change!«

– No, lepa reč! Posadil sem ga, ubožca, pod palme, da bi se malce oddahnil, pa sem ga očitno postavil z dežja pod kap. Brž spet na noge, moj mladi junak! Domisli se že enkrat, kje in kako boš preživel večer, dostojno junaški vlogi, ki sem ti jo name-nil!

Junak pa ne bev ne mev, ne na levo ne na desno, ne naprej ne nazaj. Kar sedel je pod tistimi prekletimi palmami v Dar es Salaamu in se zbežano mežikajoč v sonce (kot kaže tudi z nevihto ne bo nič) nastavljal prezirljivim pogledom mimoidočih domačinov. (»Hej, tujec, ne straši naših otrok s tem svojim neumnim belim obrazom!«) Kar sedel je in sedel, se lenobno otepel muh in še naprej prekladal tisti šmentani kokosov oreh iz roke v roko – da bi ga zlodej!

Povejte mi, kako naj zdaj najdem izhod iz slepe ulice, v katero sem zašel s tem svojim pisanjem? Kako naj najdem izhod za mladega mornarja na vročem asfaltu Dar es Salaama, medtem ko pod mojim oknom avtomobili brizgajo deževnico na pločnik, medtem ko mi ledenijo noge v copatah in mi kaplja voden smrkelj iz nosu in mi od mraza otrpli prsti na rokah udarjajo napačne tipke na pisalnem stroju? Kje naj najdem moč, da bi junaka z lahkotno roko preko vseh ovir popeljal zmagovitemu happy-endu nasproti?

Kot da so se mi šele zdaj odpre oči! Kako prazne in puste so pravzaprav vse te daljne ekstotične dežele, ki sem jih kanil opisati, kako ničeve so vse te sijajne pustolovščine, ki se jih tako velikopotezno loteva moj junak. Že, že res, da pije kot žolna in preklinja kot Turek, res da iz poglavja v poglavje nenehno dokazuje trdoto svojih pesti in svojega tiča in da sploh ne omenjamo njegove nenadkriljive spretnosti pri kartah in biljardu. – V

(Nadaljevanje na 24. strani)

resnici pa se z njim ne dogaja nič, prav nič. Naivnim bralcem, ki so brali »Viharno morje« — tak je namreč naslov mojega literarnega prvenca — se je mogoče zdel njegov junak junaški in romantičen — čeprav je v resnici nad vse klavarna figura. Vse to živopisano, razburljivo življenje, ki naj bi ga živel, teče mimo njega kot film, v katerem ne najde nobene vloge zase. Od nikogar ljubljen, brez žene, brez otrok, brez prijateljev na tem svetu, brez strehe nad glavo, brez trdnih tal pod nogami — v čem je torej njegov junaštvo? Ne da ni junak — niti človek ni več. Zablodela žival je, odvržena steklenica v morju, list, ki ga nosi veter, kamor se mu pač zljubi.

Toda, naj bo tak ali drugačen, v tej vroči in neprijazni Afriki ga ne smem pustiti na cedilu. Že tako je dovolj osamljen in ubog — kljub vzvišeni predstavi, ki jo morda goji o sebi. Spravil ga bom nekako nazaj v Evropo, sem si rekel, v Marseille, denimo, potem pa naj si pomaga, kakor ve in zna. — Mene ne zanima več!

Kakšen užitek mi je bilo pluti s tem fantom po širnih svetovnih oceanih, ko sem se verjel vanj in mi je bil prijatelj! Toda kakšna muka mi je bilo deliti z njim palubo in kabino zdaj, ko se je moje toplo čustvo do njega ohladilo! Ves naslednji dan sem preždel za pisalnim strojem in v vsem tem času sem spravil skupaj komaj poldrugo stran, pa še to sem zvečer strgal in vrgel v koš. In potem sem znova začel — zgolj iz obupa in jeze nad samim seboj, nobena nova luč me ni razsvetlila. Težke megle so se zavlekle vame, se mi lepile na pljuča, mi legale na kri. Z globokim vzdihom mučenika sem zravnal hrbet in pogledal skozi okno: tema, noč. Povlekel sem svečo, ki mi je silila iz nosu. Zakašljal sem. Prižgal sem električni kuhalnik, ga postavil na tla in si nad njegovo razbeljeno ploščo ogrel od dolgočasnega sedenja premražena stopala. Zavrel sem si čaja, ga precedil v skodelico in ga pil z veliko sladkorja in veliko ruma. »Fant!« sem si rekel po tretji skodelici. »tako ne bo šlo več naprej. Kaj za vruga se siliš s tem blesavim praskanjem po papirju, če nisi rojen za to? Vzemij vilo in pojdi kidat gnoj v hlev, če ne znaš pisati. Oglasi se na Vodovodu in vprašaj, če rabijo koga za kopat jarke. Tudi pri Gradisu bi te bili veselili, močan hrbet imaš in trpežne roke — kakor nalašč za vozit malto in razbijat beton. Ali pa pojdi nazaj na barko, kot si že nekoč bil, piketat in piturat in puščaj, da ti spet kakšna govna oficirska serjeja na glavo — če nisi sposoben za kaj drugega! — In sam bog v nebesih v... da res nisi.«

Tako je minilo nekaj dni, jaz pa sem še zmeraj trmasto verjel v čudež, da bom junaka svojega pustolovskega romana le nekako uspel spraviti iz nevarnih afriških voda brez tifusa, malarije, gonoreje in hujših psihičnih travm. (Čeprav sem se zraven ves čas poigraval z mislijo, da bi mu kratkotalno zvil vrat in ga vrgel morskim psom.)

Čudež bi se skoraj zgodil. V desetem poglavju sva z Leonom Sotlarjem priplula skozi gibraltarska vrata (ves čas so naju pozdravljale sirene mimoidočih ladij), v enajstem poglavju pa sva nazadnje le vrgla sidro v toliko željenem in vroče pričakovanem Marseillu.

O ne, ni dosti manjkalo, pa bi zares naselil temu poceni triku, s katerim sem v svoji veliki želji za uspehom skušal oslepiniti samega sebe. Ko sem postavil piko na koncu zadnjega stavka v romanu, in sem začel ves tekst na novo pretipkavati in piliti, se mi je zazdela vsa stvar tako neodpušljivo plehka in za lase privlečena, da sem dokončno obupal nad svojo pisateljsko kariero in se odpravil za dva tedna k sorodnikom na primorsko podeželje. Čez dan sem kidal gnoj in pomagal orati (»vidiš, fant, to je pravo delo zate!«), zvečer pa sem zahajal s stricem Lucijanom v vaško gostilno, mu velikodušno dovolje-

val, da mi je plačeval za pijačo in ga potem ponavadi pozno ponoči mrtvo pijanega vlačil domov. V pijanosti mi je govoril grde reči o svoji ženi, o svojih sosedih, o kmečki zadruzi, o državi, v kateri živi. Trepljal sem ga po ramenih in ga tolažil, največkrat tudi jaz ne povsem trezen in da bi ga spravil v dobro voljo, sem mu včasih povedal kakšno zabeljeno — in po možnosti izmišljeno — pomorsko štorijo, ali pa kakšen star vic, za katerega sem se nadejal, da ga ljudski glas še ni zanesel v deveto vas.

Že navsezgodaj zjutraj me je prebujalo kikirikanje petelinov, godrnjava kokodasanje neprespanih kokoši, ropotanje stričevega traktorja na dvorišču. Umival sem se z mrzlo vodo pri koritu pred hišo, zajtrkoval na oko ocvrta jajca, ki sem jih bil še topla izmaknil kokošim iz gnezd, medtem ko so opravljale jutranjo toaleto, zraven pa še mleko in domač, v krušniku vzhajan in s pepelom cepljen kruh. Potem sem šel pomagat na njivo ali v hlev, ob slabem vremenu pa sem stikal po podstrešju, ali pa sem v hiši poslušal tranzistor in bral Conradovega Lorda Jima, ki sem ga skupaj še z nekaj drugimi knjigami prinesel s seboj iz D. Bolj kot sem bral ta roman, bolj prav se mi je zdelo, da sem naredil črto čez svoje literarne ambicije. Kaj bi delal sramoto slovenski literaturi, sem si mislil, saj jih je že tako preveč, ki ji jo delajo. Bolje da dobre knjige berem, kot pa da slabe pišem. — Prav na dnu te sprijaznenosti pa je še zmeraj ostal kanček grenkobe. In bolj ko sem bral Lorda Jima, več grenkobe je bilo in manj miru v meni. Če Conrad lahko, če drugi lahko, zakaj pa ravno jaz ne bi mogel? me je greblo.

Takoj ko sem obrnil zadnji list v knjigi, sem zmetal svoje stvari v tobro in se s prvim vlakom vrnil nazaj v D. Gospodinjini sem plačal sobo še za en mesec vnaprej in se zaklel, da se ne ganem nikamor, dokler ne bo v romanu vsaka besedica in vsaka vejica tam, kjer mora biti.

Ta moja odločnost pa je bila sila kratkega veka. Ko sem se znašel iz oči v oči s poslnim strojem in svojimi papirji, mi je srce spet padlo v hlače. Saj to, kar sem zmašil skupaj, komaj zadošča za spodoben potopis, še zdaleč pa ne za roman, sem si mislil. Kako naj neki zgleda roman brez vodilne misli, brez fabule, brez dramatičnih konfliktov med osebami, brez vsega torej, kar dela neko pisanje živo, zanimivo in branja vredno? In vse te silne pustolovščine mladega Leona Sotlarja bodo pri količkaj zrelih in inteligentnih bralcih vzbudile komaj kaj več zanimanja kot razpored ladijskih prostorov in sestava

jedilnika. Saj se tudi Lord Jim klati po svetu od pristanišča do pristanišča, ampak on prekleto dobro ve zakaj in tudi njegov avtor ve. — Leon Sotlar pa je že od vsega začetka slabih in izgubljenec, nikogar ne zapušča in nikamor se ne vrača, v nobeno bitko ga ne vodi pot, da bi se iz nje mogel vrniti zmagovalci ali poraženec; zanj je tako in tako že vsaka bitka že vnaprej izgubljena. Kaj sem mu koristil s tem, da sem ga pripeljal v Marseille? — in kaj sem koristil sebi? Njemu, Leonu Sotlarju, je že tako in tako popolnoma vseeno, po katerem delu zemeljske oble preklada svoje kosti. Nobena lepa panorama, nobena blaga klima ga ne more več odrešiti. Vseeno mu je, ali živi v Spodnjem Kašlju ali v Honoluluju, v Sahari ali v Indiji Koromandiji. Vse en drek mu je, ali se cipari z zamorko, Eskimko ali Dalmatinko: vse en drek mu je, ali se upijani z viskijem, tequila ali tropinovcem — samo da se upijani. Ne ve, od kod, ne ve, kam, ne ve, zakaj, pa tudi sprašuje se ne o tem. Ne zna se ne veseliti ne žalostiti, prav vseeno mu je, kje in kako bo končal svojo pot. Nič več ga ne more vreči iz njegovega smrtnega ravnotežja, kaj bi mu še naprej ponujal srečo pri kartah, kaj bi mu nastavljal ženske po vogalih, kaj bi mu ponujal prijateljstvo in ljubezen, ko pa ju ni vreden, kaj bi si še naprej izmišljal pustolovščine zanj, ko pa ga samo utrujajo.

— In s kakšno muko sem ga spravil v Marseille, tega ničvredneža, koliko časa in koliko papirja sem potrošil zanj! Ne, ne, nič ne bo s taho, bratec, kar lepo nazaj v Afriko te homo poslali, ne boš nam tukaj pohujševal otrok in izzival mirne meščane k pretepom in k hazardu. Pustili te bomo pijanega pod kakšno palmo, naj pridejo ponoči cestni razbojniki, naj te do mrtvega s kolom po glavi in naj ti poberejo vse, kar imaš — kaj dosti gotovo nimaš. Naj te raztrgajo hijene, naj ti krokari izkljuvajo oči. Boljše usode si tako in tako ne zaslužiš.

Med valje sem vtaknil nov list papirja in še tisto noč sem roman končal: — ravno ob pravem času, še preden je truplo Leona Sotlarja začelo zaudarjati. S krokari in hijenami sem mu sicer prizanesel (predvsem iz objektivnih razlogov, saj bi bilo težko verjeti, da bi se po predmestju Dar es Salaama potikale hijene), zato pa sem nadenj poslal precejšnje količine mravelj in muh. — Pohitite, mravljice in nažrite se tega mladega belega mesa, dokler ga ne najdejo in ne odpeljejo črni tanzanijski pogrebci s črnim mrtvaškim vozom! Nažrite se njegovega mesa in izpljunite njegovo dušo!

Edo Torkar

MILAN TEPINA

Naš res

Kaj je
Res —
ali to
je naš bes
ali
ljubezen,
ali tisti
del zgodovine,
poln boja,
za vse
dobro
domovine
skozi
tisočletje
za poletje
naše dobe —
ali tiste
znane nam
tegobe
iz knjige
ali tiste

brige,
ki nam
izročilo
naših dedov
ve povedat —
ali je tisto
Res,
kar nam
v jutru sine
da z večerom
ne mine,
da mi del
smo zgodovine
naše ljube
domovine.

Brez teže

Telo je
brez vsake
teže,
ko v grob
svoj leže,
nič več
ga ne veže,
je brez
vsakega
bremena,
popuste
zemeljska
vsa stremena,
a duša
plove
v stoletne
snove.

Moja roža

Moja roža
ni
iz vrta,
je beseda
iz srca
odprta —
roža oveni,
srce pogreni,
Moja beseda
ni zvit
kot trta
pač pa
je odkrita —
trta
vince poraja,
beseda moja
ponagaja,
vince dušo
priveže,
beseda nežna
bol razveže.

RIMSKI NAGROBNI NAPIS IZ LESC

Na prvem mestu moramo poudariti, da s področja dandanašnjih Lesc poznamo zgolj slučajne naključne najdbe arheološkega značaja, ki nam le v fragmentih odkrivajo skrivnosti preteklosti. Tudi sicer so te najdbe malo številne in skromne. Tako poznamo iz prazgodovinskega obdobja sporadično omenjene ustrezne najdbe (J. Pečnik, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 14 (1904) 126 ss., J. Kastelic, B. Škerlj, *Slovanska nekropola na Bledu*, *Dela SAZU* 2 (1950) 12 s.), ki nam brez sistematičnih raziskav za sedaj služijo le kot kazalec oz. dokaz za naseljenost tega področja že v prazgodovinskem času. Tudi rimskodobne najdbe so slabo dokumentirane. Po skromnih pisanih podatkih vemo, da so bili med hišami številni, 92, 94, 96, 117, 118 najdeni ostanki zidovja, kos talnega mozaika in verjono grobovi (M. F. von Zois, *Illustrierte Reise – und Bäder-Zeitung* 23 (1908) 644 s.). Na južni strani Lesc, v smeri proti Radovljici, je neki kmet pri delu našel jeseni leta 1858 zakladno najdbo 800 bronastih in 50 srebrnih rimskih kovancev, ki jih je kasneje prodal kovaču (Hitzinger, *Novice* 17 (1859) 161 s., H. Costa, Mitt, der Zentr. Komiss. 4 (1859) 280 ss., Pichler, *Repertorium II* (1879) 165 s.). Ta rimski denar sodi v čas Diocleciana (284 – 305) in njegovih naslednikov iz 4. stoletja. Iz istega področja najverjetne izhajajo tudi grobovi, ki jih omenja starinokop Jernej Pečnik (J. Pečnik, o. c., Petru /Valič, *Arh. vest* 9–10, (1958–1959) 14 s.). Vse te najdbe so registrirane s pisano besedo in jih dandanes ne moremo več vzeti v roke in na novo preceniti. To pomeni, da so zgodovinski viri sekundarnega značaja. Edina, do danes ohranjena rimskodobna najdba, ki je po času odkritja tudi najstarejša (prva polovica 18. stoletja), je kamniti nagrobni spomenik, ki ga nekateri (P. Petru, *Varstvo spomenikov VIII* (1962) 208 s.) pripisujejo nekemu emonskemu dekuronu, to je članu mestne uprave. Vsekakor je to zanimiva in za Gorenjsko pomembna ter dragocena najdba (*Corpus inscriptionum Latinarum III* 3888 10799, B. Saria, *Carinthia I* 132 (1942) 99 s.).

Leta 1735 so Marijino cerkev v Lesc pod vodstvom tedanjega benediktina Georgiusa Sigefridusa de Coppini obnavljali in pri temeljitnem delu, kajti cerkev so tako rekoč popravljali »od temeljev«, našli pri temeljih vzdani omenjeni nagrobnik. To se je zgodilo 5. maja 1735 in najdbo je omenjeni benediktinac zabeležil na zadnji strani med noticami v *Protocoll des Kaysserliche Beneficy B. M. ind S. Catherinae zu Lees de anno 1726 – 1732 item Urbarium manuale ab anno 1740*, ki ga Arhiv Slovenije hrani v zbirki urbarjev (1768) (Ana Šašel, *Arh. vest* 25 (1974) 233 ss.). Zapis pravi, da so cerkev začeli popravljati pod patronatom radovljjskega župnika Sebastijana Pogačarja in o nagrobniku pravi sledeče: *Penes ecclesiae fundamenta sequens monumentum reperit est, et inde non porocul parenti insertum: D. m. s. /M. Lartidio Dribalo et Caesarinae Severe parentibus pientissimis duo fratres posuerunt* (preprosti prevod se glasi: Pri temeljitnem popravilu cerkve je bil odkrit sledeči spomenik, ki v svojem napisu pravi sledeče: Bogovom in manom Marka Lartidia Dribala in Cezarine Severe, staršem, postavila brata – sinova, ki ju spoštujeta.). Tako je zapisal tedanji benediktinac. Pričujoči zapis je odkril arhivar Arhiva Slovenije J. Kos. V svojem zaključ-

nem delu urbar oz. kronika opisuje obnovo vitvena dela in ponovno posvetitev cerkve, kar se je zgodilo 24. avgusta 1743. Nagrobnik so po tedanji navadi vzdali v cerkveno steno, kjer je ostal do leta 1965. Po konzervatorskih posegih so ga nato vzdali v južno steno kranjske župne cerkve sv. Kancijana (Petru, o. c.).

Glede na to, da je bil ta nagrobnik odkrit časovno zelo rano, je seveda vzbujal določeno pozornost in so ga sočasni pisci v svojih zapisih in prizadevanjih upoštevali. Poleg izvornih zapisov in virov ga prvi sistematično vrednoti A. T. Linhart *Ver such einer Geschichte von Krain und den übrigen südlichen Slaven Oesterreichs* 1. ki je bila natisnjena leta 1788 (omenja pa ta nagrobnik na str. 437). Za njim ga je v *Laibacher Vochenblatt* povzel Valentin Vodnik leta 1818 (števil. 43). Nek nepoznan oz. neimenovan pisec, ga je registriral in delno ovrednotil v prilogi revije *Wiener Jahrbücher der Litteratur – 46* (1829) p. 45 s. Članek je nastal na osnovi registracije v registru *Kunsthistorisches museum* na Dunaju. Korošec Alfonz Müllner, kustos Deželnega muzeja v Ljubljani, pa ga je na novo publiciral v *Mitteilungen des Historischen Vereines für Krain* 18 (1863) 76 s. ter v delu *Emona* (1879) 263 nr. 129 s. skromnimi podatki. Vsi navedeni podatki o registraciji nagrobnika omenjajo tudi njegove mere Le-te pravijo, da kamen, ki je bil vzdian v leško cerkev meri 73×56,4 cm. Seveda je uradna arheološka publicistika spomenik tudi zabeležila in sicer dvakrat. V znameniti publikaciji Theodorja Mommsena *Corpus inscriptionum Latinarum* je objavljen v dveh variantah. Najdemo ga pod številkami 3888 in 10779. Dvakrat je bil objavljen zato, ker prvič (zapisala sta ga O. Hirschfeld in A. Frankfurter) ni bil natančno prebran V tem smislu je odločilen vsekakor zapis benediktina Coppini, vendar pa je tudi v njegovem zapisu treba videti smisel tedanjega časa, kajti on ga je zapisal v latinščini in smislu, ki je bil takrat v rabi in ki je nudil ustrezno logiko. V začetku sedemdesetih let pa so v Državnem arhivu Slovenije ta zapis odkrili in na njegovi osnovi je mogoče, seveda v primerjavi z originalom, tekst nagrobnika razbrati. Le ta pravi:

D (is) m (anibus) s (acrum)
M (arco) Latridio Dribalo et
Caeserini Severe
parenti [bus]
pientissimi [mis]
duo fra [tres]
posuerunt

Iz navedenih podatkov oz. virov je mogoče razbrati, da je bil obravnavani nagrobnik najden leta 1735 ob temeljih cerkve, ko so le-to temeljito popravljali in bil nato, v sklopu istih del v steno cerkve vzdian. V zvezi s tekstom napisa je očitno treba zaključiti sledeče: benediktinac Coppini besedila samega ni zapisal natančno po vrsticah, kot so le-te na nagrobniku, ampak je v smislu tedanje latinske sintakse besede smiselno grupiral. Sam kamen je bil na desni strani manj poškodovan in na spodnji strani bolj ohranjen kot dandanes.

Izredno pomembno oz. bistvenega pomena pa je časovna opredelitev leškega nagrobnika. Pri tem moramo upoštevati, da gre za naključno, slučajno najdbo brez dokumentacije, skratka za grobno najdbo

brez ohranjenih pridatkov, ki so navadno za časovno opredelitev odločilni. Glede na napisno formulo, način izdelave in oblikovanja črk in na splošno pojavnost samih nagrobnih spomenikov iz kamna, je najverjetneje treba staviti leški nagrobni spomenik v čas na prelomu 1. in 2. stoletja n. š. Kulturno-zgodovinsko ga je treba staviti v čas prvega viška oz. razcveta antičnega provincijalnega življenja na visokem Gorenjskem ali v zgodnje obdobje ville rustice, ki je bila odkrita pod zaselkom Rodine. Ta datacija in časovna opredelitev ni sigurna v merilu dandanašnjih norm, ampak je postavljena na osnovi primerjalnega vrednotenja in izkušenj. Seveda je prisotna v veliki meri možnost, da nova odkritja mero in vsebino vrednotenja spremenijo, vendar le v smeri dopolnitve in izpopolnitve našega znanja in vedenja.

Na splošno vzeto na današnji Gorenjski, posebno v njenem severozahodnem delu, ne poznamo mnogo rimskih nagrobnih pisanih spomenikov. Dandanes ne moremo najti pravilno mero med njihovo eventualno splošno redkostjo, ki bi jo morala lahko formulirali kot lokalno posebnost in med stopnjo raziskanosti arheološke in nenazadnje same zgodovinske preteklosti pri nas. Najdba je nedvomno pomembna in zanimiva, ker, če prevzamemo opredelitev P. Petruja (Petru, o. c.), da gre za spomenik nekemu emonskemu meščanu, lahko določimo v veliki meri tudi kulturno-zgodovinski pomen, ki nam ga to dejstvo nudi. Pri tem pa moramo predvsem upoštevati splošne politične gospodarske in kulturne razmere v tedanjem rimskem imperiju in individualni razvoju rimskodobne Emone in njenega zaledja, t. i. agra. Važno vlogo igra tudi tedanja politična situacija in notranja ureditev (meje).

Ko so Rimljani v začetku 2. stoletja p. n. š. zavzeli celotno Padsko nižino do Alp so dosegli naravno mejo Italije. Nezavzeta in v tuji lasti pa so ostala severovzhodna vrata – vhod od vzhoda v Italijo. Da bi se vsaj nekoliko zavarovali, so Rimljani leta 181 p. n. š. ustanovili Aquilejo in si leta 178 podvrgli Istro, od koder so ji še naprej napadali Histri. Leta 171 so Rimljani upustošili tudi ozemlje Japodov v današnji Liki. Proti koncu 2. stol. p. n. š. so se boji z bližnjimi in daljnimi sosedi obnovili. Tedaj so Rimljani premagali keltsko pleme Tauriskov, ki je živelo verjetno tudi na današnjem Gorenjskem (leta 129 p. n. š.) in Karne iz Posočja (leta 115 p. n. š.), dvakrat pa so prodrli tudi v notranjost Balkanskega polotoka (119 in 83 p. n. š.) do Segestike oz. Siscie ali današnjega Siska. Samo naselbino so sicer zavzeli, niso pa mogli premagati in pokoriti domorodce – ilirsko-keltska plemena.

Vzporedno s prodoranjem proti vzhodu so Rimljani širili svoj vpliv tudi proti severu v tedanji Norik, kamor so že zgodaj hodili trgovci po železo, sol, zlato in drugo

blago. Njihova politika je bila dolgo časa previdna, ker so se bali, da ne bi izžvali tamkajšnje prebivalce in le-ti ne bi sami poskušali vdreti v Italijo. To vrsto politike odraža tudi dejstvo, da so leta 113 p. n. š. celo pomagali Norikom v vojni proti plemenu Cimbrov. V bitki pri Noreji, najverjetneje Neumarkt na zgornjem Štajerskem so bili skupaj z Noriki poraženi. Sicer so bili Cimbri prvo plemo ali ljudstvo Germanov, ki je prispelo v Jugovzhodne Alpe. Vendarle pa se vidi iz poročil grškega zemljepisca Strabona, ki je živel in pisal v zadnjem stoletju pred našim letostetjem, da so italjski trgovci že pred osvojitvijo naših krajev hodili globoko v notranjost našega ozemlja in s tem prinašali za Rim pomembna obvestila o poteh, ki so vodile preko njega. Rimska oblast v naših krajih se je namreč skoraj od začetka našega letostetja omejevala zgolj na ozek pas ozemlja v Primorju. Tedaj so bile v rimski oblasti v današnji Evropi poleg Italije še Galija (današnja Francija), Hispanija (Španija) in na vzhodu Grčija ter ves vzhodni del Balkanskega polotoka. Na kopnem je bila povezava med temi kraji ne le težka, ampak tudi nezavarovana. Vsekakor je bilo to tedaj eno najslabotnejših mest v obmejnem področju rimskega imperija. Sicer pa je bilo to dejstvo le eden od vzrokov, zaradi katerih so Rimljani hoteli osvojiti področje Vzhodnih Alp in zahodnega Balkana. Pomembna pa so bila prvenstveno naravna bogastva, zlasti rudniki. Krona vsemu pa je bila ekspanzivna tendenca v rimski politiki. Rimljani so namreč vse novoosvojene pokrajine, z izjemo matične Italije, spremenili v brezpravne, do skrajnosti izkoriščene pokrajine, ki so jih imenovali province.

Državno mejo so Rimljani najraje oprli na velike reke, ker je bilo tako najlažje le-to braniti pred sovražniki. Vzhodno od Alp so imeli v tem smislu le tri možnosti: meje ob Savi, Dravi ali ob Donavi. Že prvi rimski cesar Avgust je na začetku svoje vladavine (35–33 p. n. š.) odločno posegel na vzhod z namenom dokončno osvojiti ta področja. Pri tem je pokoril Dalmate v današnji osrednji Dalmaciji, Japode med Senjem in Siscio in s tem dosegel Savo. Tem dogodkom so v rimski državi sledile razne notranje homatiije (državljanska vojna) ki so za dve desetletji prekinile ekspanzijsko politiko na Vzhodu. Ko so leta 16 p. n. š. v Istro vpadli Noriki in Panonci, se je Rim odločil, da dokončno reši vprašanje vzhodne meje. To je pomenilo nova osvajanja. Osvojen je bil Norik (le-ta je imel v okviru rimske države poseben status), Recija in Vindelicija (današnja Švica) in celotno ozemlje do Donave v vsem njenem toku. V severni Evropi pa so mejo naslonili na reko Ren. Velika bremena, ki jih je novo osvojenim področjem naložila rimska država, predvsem pa novačenje v vojsko proti Germanom na ozemlju med Renom in Labo, je leta 6 p. n. š. sprožilo velik upor v Panoniji in Iliriku, to je na zahodnem delu Balkanskega polotoka. Ta upor je povzročil veliko krizo v rimski državi in le-ta je z ogromnimi napori uspela težave premagati. Njen obstoj je bil tedaj v veliki nevarnosti in tudi ekspanzivna politika je tedaj izgubila svojo radikalno ost. Proti upornikom so poleg redne vojske, ki je bila namenjena za pokoritev Germanov, mobilizirali tudi že odslužene veterane in celo del sužnjev, ki so si s tem pridobili svobodo. Mir je bil dosežen šele po treh letih – leta 9. Tudi ozemlje na Vzhodu je tedaj dokončno pripadlo rimski državi skupaj z naravnimi zaporami na današnjem Krasu. Naslednji korak je bil urbanizacija in romaniziranje novo osvojenih pokrajin. Treba je bilo te predele politično-upravno razdeliti v province in ustanoviti upravo ter oblast. Mejo Italije je ob tej priliki Avgust potisnil (pri tem imamo v mislih Italijo kot del, in to

privilegiran, rimske države) do reke Raše v Istri. Tako sta segali italjski provinci Veneција in Histria do hribov pod Karnskimi Alpami, grebenov Julijcev Snežnika, Učke in reke Raše. Večino Vzhodnih Alp je obsegala t. i. »cesarska« provinca Norik, ki je šele za vladavine cesarja Klavdija (41–54) izgubila naslov »kraljestva«. V njen okvir so spadale dandanašnja Spodnja in Zgornja Avstrija južno od Donave in zahodno od današnjega Dunaja, vzhodna Tirolska, Koroška in večina Štajerske. Ostala, kasneje slovenska zemlja je po tej razdelitvi pripadla provinci Panoniji: Gorenjska do Karavank, Dolenjska in vzhodni del Štajerske s Ptujem in porečjem Rabe ter vse ozemlje v Panonski kotlini.

Pri razdelitvi ozemlja zunaj Italije so si Rimljani očitno prizadevali, da so prilagodili meje provinc zemljepisnim značilnostim ozemlja. Tako je Norik zavzemal v glavnem gorato področje Vzhodnih Alp, Panonija pa ravninske predele do reke Donave. Pridružitve Ljubljanske kotline k Panoniji so povzročile najverjetneje vojaške potrebe. To ozemlje je zaradi varnosti zahtevalo vojaško posadko, Norik pa je bil »cesarsko« klijentalno kraljestvo in zato v njem ni smela biti nastanjena redna vojska. Zato je bila današnja Gorenjska odcepljena od Norika, kamor je dotlej spadala in bila pridružena Panoniji.

Vse te pokrajine skupaj z Recijo v Alpah, Dalmacijo (med Jadranskim morjem in Savo na zapadnem delu Balkanskega polotoka), Mezijo (porečje reke Morave v Srbiji in med gorovjem Balkan in spodnjo Donavo v severni Bolgariji) in Trakijo (ozemlje med gorovjem Balkan in Egejskim morjem) so bile združene v večjo upravno enoto Ilirik. Po delitvi države v zahodno in vzhodno rimsko državo v 4. stoletju je to ime ostalo onim pokrajinam med njimi, ki so pripadle zahodni polovici. Tudi potem, ko so se v teku leta stoletja n. š. posamezne province v upravnem pogledu osamosvojile, so ostale našteje pokrajine povezane v enoto pri plačevanju carine. Na mejah Ilirika se je pobirala t. i. »ilirska carina« (portorium Illyricum). Taki carinski postaji sta na kasnejših slovenskih tleh izpričani po najdenih napisih pri Žabnicah v Kanalski dolini in pri današnjih Trojanah, ko se je meja Italije s priključitvijo Ljubljanske kotline tja premaknila.

Ljudska pesem

Mačkam

*Kaj pa ti po vrtu laziš
muca tiho kakor tat?
Mar li ti na ptice paziš,
rad zavil bi k 'teri vrat?*

*Mačke res ste vse hudobne:
brez srcà in brez vesti;
klati, jesti ptičke drobne,
to vas najbolj veseli!*

(Vir: Zapisano po pripovedovanju A. Legata iz Zabreznice)

Ljudska uganka

*V hišo pride dvonoga,
na rami vese trinoga.
Pod mizo leži štir 'noga.
Dvonoga urže trinoga v štir 'noga.
Kaj je to?
(čevljar – čevljarski stol – pes)*

(Vir: zapisano po pripovedovanju A. Legata iz Zabreznice).

Eno glavnih upravnih središč te carine pa je bilo v današnjem Ptuj (Poetovio). Ta carina je zajemala tako promet Ilirika z drugimi pokrajinami rimske države kakor tudi promet z barbarskimi pokrajinami onstran meje rimske države.

Ilirik je bil sprva, z izjemo Norika, dodeljen k t. i. senatskim pokrajinam. To pa je trajalo le kratek čas, ker je prešel v zvezi s posledicami velikega panonskega upora leta 11. n. š. v cesarsko upravo. Izjema v tem razvoju uprave je bil Norik, ki je kot »kraljestvo« pripadel takoj spočetka cesarju, in to kot njegova »hišna« posest. Upravljali so ga »hišni« ne pa vojaški ali državni upravitelji. Šele v drugi polovici 2. stol. je bil za vladavine cesarja Marka Avrela (161–180) izročen v navadno državno upravo.

Pokrajinska uprava pa ni bila vseskozi in v vseh stvareh v rokah iz Rima poslanih oblastnikov. Vsaj deloma so soodločali v njej tudi prebivalci provinc sami, seveda pa ne vsi. V glavnem so bile province razdeljene na »mesta« (civitates), ki jim je bilo dodeljeno večje ozemlje (ager) v okolici, vendar pa često omejeno v skladu z nekdanjimi mejami posameznih plemen. Ta delitev v mestne okoliše je vsaj ponekod dopuščala še vedno tudi življenje in obstoj slabih ostankov plemenske samouprave. Rimska mesta so postala delno že starejša domača naselja, ki so dobila pravice rimskih mestnih naselbin, deloma pa so Rimljani taka mesta ustanavljali na novo. Mesta so se po svojih pravicah delila v kolonije in municipije. Kolonije so se imenovala mesta, ki so dobila rimsko državljansko pravo. Njihovi svobodni prebivalci so torej bili »rimski meščani« (cives Romani) in so imeli glede ženitve in trgovine ter glede volitev državnih uradnikov iste pravice kot prebivalci Rima. Municipiji pa so dobili samo pravice z Rimom zvezanih mest v Italiji. Njihove pravice glede ženitve in trgovine so bile omejene, pač pa so imela samoupravo. Mesta so imela urejeno upravo po vzorcu mesta Rima. Na čelu le-ta sta bila dva sodnika (duumviri iure dicundo). Tema sta pomagala dva edila (nadzornika javnega reda), blagajnik (quaestor) in člani mestnega sveta (ordo decurionum), ki so vsako leto iz svoje srede volili te uradnike.

Mestni okraji pa so sodelovali tudi pri upravi province kot celote. V vseh provincah so namreč sodelovali pri upravi tudi t. i. zbori poslancev mestnih okrajev, ki so odločali predvsem o razdelitvi davkov med posamezne sestavne dele pokrajine, predlagali pa so tudi razne prošnje in pritožbe na cesarja. Ti zbori so imeli na pol verski značaj. Načeloval jim je namreč svečenik pokrajine (sacerdos provinciae), ki je upravljal premoženje svetišč, verskih bratovščin in podobno. To velja za ves čas do 4. stoletja, ko ga je zamenjal krščanski škof s svojo versko organizacijo.

Na osnovi navedenega razvoja rimske upravne politike v novoosvojenih pokrajinah moramo predpostaviti, da je bil leški nagrobni napis postavljen v čast in spomin Marku Lartidiju Dribalu in njegovi soprogi Cezarini Severi, ki sta bila italjska priseljenca. On je najverjetneje pripadal rimskemu upravnemu aparatu, dasiravno to na spomeniku ni omenjeno, kar je ponekod običaj. Skromne antične najdbe (ostanki zidov, talnega mozaika in grobovi) v okolici in na mestu leve cerkve nam verjetno izpričujejo obstoj manjšega naselja ali večje podeželske kmetije (villa rustica). Posebno podeželska posestva so bila tedaj dokaj pogost pojav in so bila last članov rimske uprave kamor so se ti navadno za stalno preselili po upokojitvi.

Pomen in vloga Lesc v antičnem obdobju zaradi slabe raziskanosti dandanes še ne moremo pravilno vrednotiti. Nagrobni kamen pa moramo prišteti v sklop sicer maloštevilnih epigrafskih spomenikov v bližnji okolici (Radovljica, Begunje, Poliče)

O GRBOSLOVJU IN »IZIGRANEM« OSNUTKU

Ker ta čas v jeseniški občini resno razmišljajo o občinskem grbu, kot trajni označbi naše industrijsko turistične občine, in ker o tem obstaja poseben nauk, objavljamo gradivo, ki ga je v zvezi z natečajem za grb občine Kranj leta 1978 obdelal in pripravi eden od predlagateljev osnutka grba — **BRANKO ČUŠIN**, član likovnega kluba **DOLIK** pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice. Njegovo gradivo dokazuje, da se je takega dela potrebno lotiti z vso odgovornostjo in velikim znanjem, ki pa sta lahko, zaradi različnih »kuhinj«, kakor se je to tudi zgodilo Čušinu, izigrana.

KAJ JE GRB IN KAJ MORA VSEBOVATI

Grb je trajna označba posameznih oseb, družin, združenj, političnih in cerkvenih ustanov ter organizacij, izražena z likovnimi sredstvi, po posebej za to določenih pravilih. Po opredelitvah heraldike — grboslovja, ki se ukvarja s proučevanjem nastanka, razvoja in umetniške izdelave grbov od prvih pojavov grba v 11. stoletju do danes, mora biti grb sestavljen iz treh obveznih delov in sicer:

GRBOVE PLOSKVE, tako imenovane grbovnice, ki so v preteklosti skoraj vedno imele obliko bojnega ščita in sicer zato, ker je bil ščit prva ploskev v času križarskih vojn, na katerega so naslikali simbol. Ščit pa že sam po sebi simbolično predstavlja moč in obrambo pred sovražniki. Oblika ščita pa izhaja še iz pradavnine, ko so razpeli na lesene palice živalsko kožo, ki je služila za ščit in ta razgibana oblika »meha« še danes prija ljudskim očem.

Seveda danes ne moremo več operirati s tako obliko grbove ploskve, ker tak ščit danes ne obstaja več in je ta oblika kvečjemu aktualna še pri modnem oblikovanju žepov pri konfekcijskem oblikovanju oblek.

Razumljivo je, da grbova ploskev za današnjo rabo mora biti sodobna in kakor je razvidno iz skice — osnutka, se je predlagatelj Branko Čušin odločil za čist pokončni pravokotnik, ki s svojo neokrnjeno površino in čistim stabilnim likovnim izrazom predstavlja suvereno, zaokroženo in kompaktno enoto naše samoupravne socialistične družbe. Pravokotnik v navedenem pomenu predstavlja tudi delček v mozaiku naše celotne družbe in s tem nakazuje njegovo povezovanje — nizanje v celoto. Ta pravokotnik pa predstavlja tudi ščit in sicer v tem pomenu, da dobro organizirana socialistična samoupravna skupnost, v okviru občine, zagotavlja najboljšo obrambo pred sovražniki našega samoupravnega socialističnega sistema. Pravokotna ploskev je tudi sicer najbolj značilen lik sedanjosti. Ta grbova ploskev je danes osvobodjena oblika ščita in mora biti odraz sedanjosti.

Grbi naših republik in državni grbi imajo prav tako zgradbo po heraldičnih pravilih in je grbova ploskev svobodna oblika omejena s klasjem, hrastovimi listi, tobakovimi listi in podobno, vendar je grbovnica!

LIK — ZNAK NA ŠČITU — SIMBOL: Po grboslovnih pravilih so na grbovi ploskvi, grbovnici imenovani, lahko dvojne vrste likov in sicer:

— geometrijske razdelbe grbovnice (francosko *pieces honorables*, nemško *Teilungen*),

— naravni liki (francosko *charges communes*, nemško *natürliche oder gemeine Figuren*)

Predlagatelj je za osnutek kranjskega grba izbral na lasten način stiliziran nagelj. Ta lik spada med rastlinske-like, čeprav je stiliziran. Pa tudi sicer je lahko umetni lik na grbovnici. Izbira nageljna in njegova stilizacija je originalna zamisel avtorja Čušina.

HERALDIČNI LIKI, KI SO POSTAVLJENI NAD GRBOVO PLOSKO in **SO TUDI OBVEZNI DEL GRBA** in morajo označevati poreklo lastnika grba in njegov stan ter družbeni položaj. To zahtevo preneseno v današnji čas je avtor rešil na ta način, da je označil to kot okrasje današnjega časa, ki ga označujejo ploskve kot letališče, ki je eden glavnih elementov sodobnega življenja, potem pa še ostale ploskve nanizane v zaporedju, ki simbolizirajo skladje teh ploskev in tudi soodvisnost (podrobnosti v obrazložitvi osnutka).

Po grboslovnih pravilih ne sme biti nobenega napisa na grbovni ploskvi, ampak ob grbovnici v obliki napisanih trakov, zastavic in podobno. Naše državne grbe sklepa grbovo ploskev peterokraka zvezda, rojstni datum nove Jugoslavije pa je na traku, ki povezuje žitno klasje.

UTEMELJITEV IDEJNEGA OSNUTKA GRBA ZA OBČINO KRANJ

GRBOVA PLOSKEV — ŠČIT — OBČINSKO POLJE: Na osnovi temeljnega značaja in pomena naše socialistične samoupravne ureditve, je simbol občine zasnovan kot pokončni pravokotnik, ki s svojo neokrnjeno površino in čistim stabilnim likovnim izrazom predstavlja suvereno, zaokroženo in kompaktno enoto naše samoupravno organizirane družbe. Pravokotnik v navedenem pomenu predstavlja samostojen delček v mozaiku naše celotne družbe in nakazuje s tem njegovo pove-

zovanje — nizanje v celoto. Pravokotnik predstavlja tudi ščit in sicer v tem pomenu, da dobro organizirana socialistična samoupravna skupnost (občina) zagotavlja najboljšo obrambo proti vsem vrstam sovražnikov našega socialističnega samoupravnega družbenega sistema.

Na ta ščit — pravokotnik je postavljen simbol, na poseben način stiliziran nagelj, ki ima dva izraza in pomena in sicer: nagelj kot rastlina — cvetlica in pa čisto likovno izrazni pomen. Oba se med seboj pogojujeta in smiselno dopolnjujeta.

SIMBOL NAGELJNA KOT RASTLINE — CVETLICE: Nagelj je rastlina iz širše družine nageljnov (Caryophyllaceae) in jih je okoli 250 vrst. Rastejo v glavnem na območju Mediterana. Že od nekdaj so bili privlačni zaradi lepote obarvanih cvetov in lepega vonja. Naš gorenjski ali slapeči nagelj pa je doma v alpskih predelih in kot tak se je zasidral v življenju naših prednikov in ohranil svoj poseben značaj in pomen vse do danes.

Tako nas nageljnov cvet dobesedno spremlja od zibelke do groba. Nesemo ga novorojenim in materam v pozdrav veselemu dogodku in kot čestitko k rojstvu novega življenja. Ob izteku človekovih dni polagamo šopek nageljnov na gomilo kot izraz spoštovanja in priznanja pokojniku za vse kar je koristnega in plemenitega naredil v življenju. Simbolizira neko vrednoto v najzlahtnejšem pomenu. (Tudi pesem poje ... nageljnov kranjskih šopek na grob).

Nageljnov cvet pomeni nekaj pozitivnega: cvet — razcvet — napredek — uspeh — dosežek v najširšem smislu, zato ga tudi uporabljamo v tem pomenu na raznih področjih našega življenja.

Tako je bil in je še obvezen pri narodni noši, dekle ga daje fantu kot znak ljubezni in naklonjenosti. Imajo ga novoporočenci in svatje na ohceti. Fantje na naboru se ponašajo z njim.

Naše osvoboditelje — partizanske borce smo pozdravili z njim ob koncu vojne in na ta način izpričali največjo simboliko kar jo nagelj ima — **ZMAGO**.

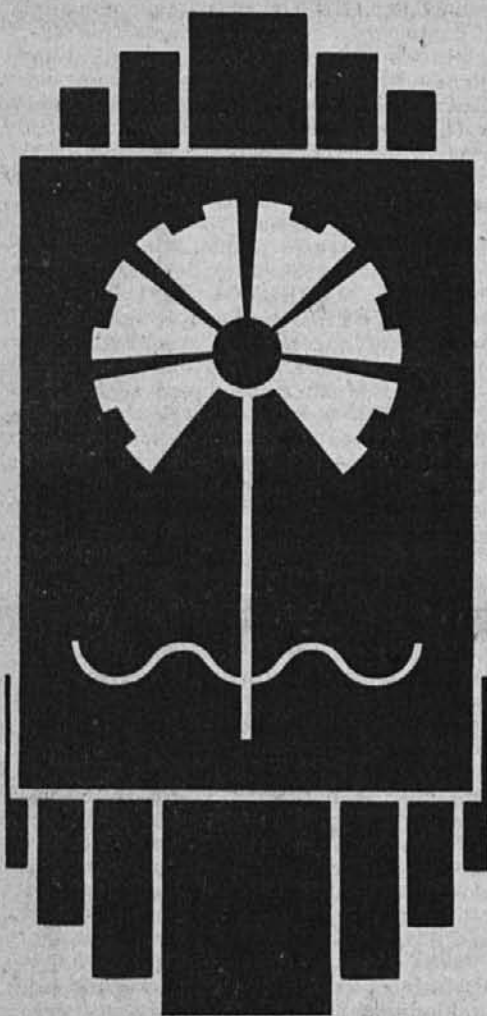
Rdeč nagelj je spremljal napredno delavsko gibanje med obema vojnoma, z njim v gumbnici so in praznujemo praznik dela — 1. maj.

S šopkom nageljnov smo vedno pozdravljali našega dragega predsednika Tita, kadar je prihajal v Slovenijo in na Gorenjsko.

(Nadaljevanje na 28. strani)

Franci Sluga: Impresija II

Osnutek grba

(Nadaljevanje s 27. strani)

Nagelj krasi prsi udeležencev raznih manifestacij tako političnih — kongresi, volitve, zborovanja, obletnice — kot gospodarskih — otvoritve raznih sejmov, zgraditev in otvoritev večjih gospodarskih in drugih objektov — kulturnih in turističnih.

Z nageljni čestitamo ob življenjskem ali delovnem jubileju k opravljeni maturi ali diplomam...

Avgust Šenoa je po obisku groba našega največjega pesnika dr. Franceta Prešerna v Kranju leta 1857 napisal povest in ji dal naslov: **KARANFIL SA PJESNIKOVA GROBA**. V njej med drugim lahko preberemo naslednje zanimive odlomke:

— »Cvjetaše karanfil dižuci žarke, rumene zvezdice k nebu...«

— »Ako pogleda s neba na svoj grob, veselil će ga to, da na njegovom grobu žive ruže i karanfil...«

Nežica v tej povesti pravi:

— »Čekajte — zaustavite se — ponesite si spomen sa pjesnikova groba! Evo Vam karanfila — čuvajte ga, bar ćete se sjećati poslije mnogo godina Prešernova groba!«

Nežica, ki je utrgala nagelj in ga dala Šenoi pravi:

— »Tu ti ne cvatu gospodski tulipani i georgine, tu cvate samo ruža i karanfil — samo kranjsko cvijeće! In Šenoa je spravil ta nagelj z groba v knjigo Prešernovih pesmi.

Gorenjski balkoni in okna s kovanimi mrežami so in še danes s svojimi visečimi nageljni pomenijo simbol Gorenjske.

Tudi narodna pesem ni pozabila nanj, ko pravi: »Navzgor se širi rožmarin, navzdol se nagelj vije...«

Nagelj je tudi etnografski motiv v ornamentih, predvsem na vezeninah, ki predstavljajo pravo narodno zakladnico s to motiviko in so tudi posebnost, ki na ta način povezuje preteklost s sedanjostjo.

Nageljni cvet je znan tudi izven slovenskih meja in je znan kot simbol, ki pomeni Slovenijo in še posebno Gorenjsko.

LIKOVNI IZRAZ IN POMEN STILIZIRANEGA NAGELJNA: Valovnica v podnožju kot stilizirana vitica pomeni dinamiko — valovanje — življenje v najširšem smislu. Tako zajema tudi, seveda simbolično, samoupravni sistem, ki izhaja iz osnove (baze) širše občinske skupnosti in se njegove silnice in interesi prepletajo ter vključujejo v splošno rast — steblo — ki vodi premočrtno, organizirano proti središču, to je občinskemu središču, ki ga simbolično predstavlja manjši krog. Ta krog pravzaprav predstavlja v konkretnem primeru, tudi zgodovino Kranja, kot gorenjske metropole. Beseda **CHERN** (**CERN**, **CREINA**) pomeni središče, jedro, svetišče, iz katerega se je Kranj razvil kot središčno mesto. Beseda **CARNIUM** pravzaprav pomeni isto, le da so Rimljani s to besedo poimenovali trgovsko središče. **CAR** pomeni trgovino, potujočega trgovca ali trgovca na splošno. Beseda je staroperzijska. Tudi Karavanke so iz istega pomena in dobesedno označujejo gore, prek katerih je potekala »pot trgovcev«.

Krogec tudi simbolizira občinsko središče, kjer se vsi interesi združujejo, dosežejo družbeno širino, se razcvetajo in spet potekajo nazaj med volivce, v bazo — občinsko skupnost kot sadovi te skupnosti.

Šest cvetnih listov naj bi simbolično predstavljalo šest glavnih dejavnikov: politično dejavnost, gospodarstvo, kulturo, šolstvo, zdravstvo in šport. Zobati robovi cvetnih listov, ki cvetu nakazujejo silhueto zobatega kolesa, bi nekako predstavljali kranjski industrijski bazen.

Valovnica v vznožju osnutka grba lahko pomeni še staroslovansko ornamentalno linijo, ki je značilna za predmete, ki so bili najdeni tudi v okolici Kranja. Nasplošno pa je valovnica tudi simbol današnje dobe — dobe elektronike. Tako ima lahko valovnica kar trojni simbol.

OKVIR ROBOVE PLOSKVE: Okras in čuvarje grba pa predstavljajo same čiste ploskve, ki simbolizirajo naš čas. Danes je čas ravnih ploskev, kock in kvadrov, ki dominirajo na vseh področjih — arhitektura, industrijsko oblikovanje, slikarstvo, kiparstvo. Prevladujejo letališke piste kot ena glavnih značilnosti nove dobe, avtostrade, tovarniške hale, kontejnerji, blokovski stanovanjski sistem, pohištveni elementi..., vse do otroških igračk — lego kock. Glavna in najširša perspektivna ploskev, ki leži pod grbovo ploskvijo, pomeni naše slovensko brniško letališče, ki je v kranjski občini. Ostale ploskve so nanizane ena do druge na enoten in zaokrožen estetski izgled, v skladu z opisanimi pomeni.

PRIPIS: Na kranjski razpis so, »zanimivo«, prišli še trije osnutki za grb z osnovo nageljna, od katerih pa nobeden niti približno ni ustrezal temeljnim zakonitostim grba, poleg seveda še drugih osnutkov. Opisani predlog ni prišel niti v ožji izbor, niti avtorju niso rekli hvala, čeprav je vanj vložil veliko znanja, časa in truda, poleg stroškov. Komentar si bo vsak ustvaril sam, te napake pa v naši občini ne bi ponovili.

LJUDSKA PRIPOVEDKA

O ZIDANJU CERKVE

Pred več sto leti je bilo v Bohinju ljudi komaj za eno župnijo. Pa so se dogovorili, da si postavijo vsi skupaj cerkev na vrhu Senožeti, v sredi med Zgornjo in Spodnjo dolino. Fužinarji, bistriški in izpod Hudičevega mostu, so skovali krampe in lopate. Jerekarji so jih nasadili, Češnjani pa zvozili na Senožeti. Bitenjci in Nomenjci, Studorci in Poljci so lomili kamen, kuhali apnenice in sejali pesek. Koprivnikarji in Gorjušci so podirali les. Pomagali so jim tudi Rovtarji, Podjelci in vsi drugi. Ves Bohinj, stari in mladi, so prijeli za delo, in vsak otrok je vedel povedati: »Čez leto dni bo cerkev stala«. Toda...

Kar so med tednom v tlaki za temelje izkopali, je bilo v nedeljo

SV. MARKA V BOHINJU

zjutraj na grob zasuto, orodje pa preneseno s Senožeti na Ravni nad Srednjo Vasjo. Vse do zadnjega krampa in lopate. Po vaseh je zašumelo. Sama od sebe je zrasla govorica, da je svetnik kakor s prstom pokazal, kje hoče, da mu zidajo cerkev.

Pa so Bohinjci možvali, ugibali in se prepirali; končno je zmagalo mnenje, da se cerkev svetega Martina postavi tja, kamor jim je bilo na omenjeni način nakazano — na Ravni. Saj nazadnje: kako naj bi pa iz Zgornje doline hodili k maši, kadar nastopi voda na Blatih? Morebiti okoli in okoli Bohinja?

(Vir: J. Jalen, Previsi, 81 ss.)

Marijaroža je dvojno ime, in ženska, ki je to ime nosila, je bila dvojna, tako po telesu, kot po značaju. V obraz je bila debela, bela in rdeča; široka kakor polna luna, nesorazmerna z vitkim telesom; spominjala je na tiste vrtnice, ki se imenujejo kapusnice, prav tako so zgoščene in debele kot zeljnate glave. In kakor hitro jo zagledaš se domisliš, da bi se iz podobnega obraza zlahka napravila dva. Ta njen obraz je bil poleg tega vedno miren, smehljajoč, angelski; povsem nasproten njenemu značaju, ki je bil, kakor sem ga občutil na lastni koži, ves hudičev. In prav zato sem dejal, da je dvojna tudi njena morala.

Nekoč sem ji dvoril na vse mogoče načine: spočetka previdno, dostojno in vljudno, nato, ko sem sprevdel, da tako ne bom uspel, vsiljivo in nasilno. Često sem jo čakal kje v najtemnejših kotih stopnišnih ploščadi, da bi jo poljubil na silo, toda vselej se me je otrsela s komolci in za zaključek še z zaušnico. To me je seveda razjezilo tako, da sem sklenil biti napram njej nejevoljen in užaljen; sklenil sem, da je ne bom več niti pozdravil in da se bom ob srečanju z njo obrnil stran: še več, delal se bom kot da jo sploh ne poznam. Mislim sem si, da jo bom naposled le prisilil do ponižnih prošnja in moledovanja, da me bo s solzami v očeh za prosila in mi zatrjevala, da me ljubi: toda nič. Pripravil jo bom vsaj do obupanosti enkrat za vselej. Ali, ko sem bil na tem, da jo pošljem k vragu, me je, coprnica, zopet pritegnila z besedico, z očmi, ali kretnjo. Pozneje sem doumel, da ženski pomenijo častilci le toliko, kolikor ogrlice in zapestnice, okrasje, med katerim po možnosti izbira, ne da bi ga odložila. Toda ob tistih pogledih in kretnjah sem vselej mislil: »vendar se za tem nekaj skriva... to je dokaz. Nenadoma pa sem zvedel, da se je ta sava zaročila z mojim najboljšim prijateljem Atilijem. Novica me je razkačila iz več razlogov: predvsem, da mi tega ni prej povedala, da me je, meni nič tebi nič, vodila za nos in potem, zakaj z Atilijem: jaz sem jo namreč z njim spoznal; tako me je, ne da bi slutil, postavila pred dejstvo.

Toda jaz sem zvest prijatelj in prijateljstvo mi pomeni vse. Marijaroži sem želel vse dobro; od trenutka, ko je postala Atilijeva zaročenka, je bila zame sveta. Ona bi bila rada nadaljevala z zapeljivanjem, ali izmikal sem se ji na vse mogoče načine, in ji naposled nekega dne tudi jasno povedal: »Ti si ženska in prijateljstva ne razumeš... glej, odkar si zaročena z Atilijem, meni pomeniš toliko, kot da te ni... ne vidim te in ne slišim... si razumela?»

Tam pa tam, se zdi, da mi je dala prav. Navzlic temu, da je nadaljevala s spogledovanjem, sem se odločil, da je ne bom pogledal več in da bom pri tem tudi vztrajal. Kasneje sem zvedel, da sta se poročila in preselila k njeni sestri, bolniški strežnici. In ker je bil Atilij vsakih deset, vsaj devet dni brez posla, si je našel delo pri nekem prevoznem podjetju, medtem ko je bila Marijaroža še nadalje uslužbena kot likalka na dnine. Te novice so me iz gotovih razlogov celo pomirile, čeprav sem že v naprej vedel, da gmotno ne bodo na dobrem, in da v tem zakonu ne bo posebne sreče. Toda kot pošten prijatelj v zadevo nisem hotel vtikati nosu. Prijatelj je prijatelj in prijateljstvo je sveto.

Sem klepar in seve, kleparji hodijo iz hiše v hišo in takó potujejo jih doleti marsikaj, česar si ne bi želeli. Nekega dne, ko sem koračil nekam zaradi popravila, s torbico z orodjem čez ramo in z dvojnim svitkom svinčene cevi okoli komolca, zaslišim klicati svoje ime: »Ernest!« Okrenil sem se in glej, bila je ona. Na pogled prav taka kot nekoč, s tistim debelim, bedastim obrazom, mirnim in potuhnjenim na kačje

živem telesu, z napetimi boki in okroglimi dojkami, se je prebudilo v meni nekdanje občutje, da sem obstal skoro brez sape. Vendar sem mislil: »Prijatelj si... zadrži se kot prijatelj.« Suho sem ji rekel: »Dokler ne umremo, se še vedno lahko srečamo.«

V roki je nosila cekar, navrhan s tem kar je bila nakupila: z zelenjavo, in z zavojčki v rumenem papirju. Smehljaje me je vprašala: »Me nisi prepoznal?»

»Če pa sem ti dejal: dokler ne umremo, se še vedno lahko srečamo.«

»Zakaj me ne bi spremil domov?« povzame. »Prav danes jutraj sem ugotovila, da se je pri likaju v kuhinji pokvarila cev... spremi me, daj!«

Dejala sem ji odkrito: »Če gre za neko popravilo, grem...« In vrgla mi je enega tistih pogledov, s kakršnimi mi je svoj čas mešala glavo in nadaljevala: »Pa bi mi pomagal nesti cekar...« In tako sem obložen kakor osel, s torbico z orodjem s svinčeni cevmi in z navrhanim cekarjem stopal za njo, ki me je prehitela.

Hodila nisva kdovekak dolgo, zavila sva še v prečno ulico in vstopila skozi hišne duri, podobne vhodu v podzemsko jamo; nato sva se povzpela po vlažnih, temnih in smrdečih stopnicah, da se jih je bilo sramovati. Nekje sredi stopnic se ona nenadoma okrene in mi smehljaje pravi: »Se spominjaš, kilokokrat si name prežal na stopnicah, v temi... kako sem se te prestrašila... ali si že pozabil?« Strogo sem ji rekel:

»Marijaroža, ne spominjam se ničesar... spominjam se samo, da sem Atilijev prijatelj in da cenim prijateljstvo nad vse drugo.« Ona pa odvrnila v zadreg: »Kdo ti je dejal, da bi mu ne mogel biti več prijatelj?»

Naposled sva vstopila v stanovanje: v tri podstrešne sobice, z okni na dvorišče, ki je bilo črno in brez sonca kakor jašek. V temno kuhinjo je prihajala svetloba skozi okence v vratih, ki so vodila na majhen balkon s straniščem. Marijaroža je sedla na enega izmed stolov, se razkoračila in si v predpasnik nasula fižola za luščenje; jaz pa sem položil torbico na tla in pokleknil k likaju, da ga popravim. Nenadoma sem ugotovil, da je cev nagnita, da jo bo treba nadomestiti z novo in jo opomnim: »Glej, tu bo treba namestiti novo cev... jo boš mogla plačati?«

»In prijateljstvo?«

»Hm, dobro.« ji rečem z vzdihom, »namestiti ti jo bom zastonj... hoče reči, v zameno za poljub.«

»In prijateljstvo?«

Ugriznem se v ustnico in mislim: »prijateljstvo na dvojen rez:« toda ne črhnem. Vzajem kleše in odvijem tesnilo, prav tako nagnito kakor cev, snamem cev in potegnem iz torbice aparat za spajkanje, prilijem bencina — vse v največji tišini. Prav v tem hipu pa zaslišim, da me ona vprašuje: »Si v resnici Atilijev prijatelj?«

Okrenem se in jo gledam: bila je mirna, s spuščeni vekami, s priljubljenim nasmehom in pazljiva na fižol. In dejal sem ji: »Zakaj pa ne...«

»Tedadaj, nadaljuje ona mirno, »morem s teboj govoriti, odkrito... prav od tebe, ki ga dobro poznaš, bi rada zvedela, če so nekatere moje domneve o njem pravilne.«

Počakam, naj bi še govorila: poleg tega pa urejam plapolajoči plamen. In ona povzame: »Na primer, se ti ne zdi, da posel, ki ga on opravlja, ni kdovekak... je nosač...«

»Hočeš reči: fakin...«

»In biti nosač — je to kakšen poklic... vztrajam na tem, da bi se izučil za bolniškega strežnika... potem bi ga moja sestra morda vrhila še na polikliniko...«

Končno sem namestil novo cev. Vzajem aparat in ga neodločno držim v roki. Skoraj brez misli sem jo vprašal:

»Želiš, da ti povem resnico, ali si morda željna samo laskanja?«

»Resnico!«

»Beh, sem Atilijev prijatelj, a to me ne zadržuje, da ne bi opazil njegovih napak. Predvsem je lenuh.«

»Lenuh?«

Vzamem košček cinka, se z aparatom približam in začnem s spajkanjem. Plamen je bučal in da bi preglasil šumot, dvignem glas: »Da, lenuh... draga moja, navaditi bi se morala na moža pohajkovača... jaz sem delavec... on ni; njemu godi pozno vstajati, pohajkovati, iti v kavarno, brati časopise s športnimi novicami, se pogovarjati o njih... da praviš fakin, nič drugega... pa naj bi bil bolniški strežnik... to je predgovoren posel... ne, ne on ni za to sposoben.«

»Toda jaz«, povzame ona, »se vedno s tistim mirnim refleksivnim glom, nisem niti prepričana, če je sploh kje zaposlen... pravi, da hodi na delo... denarja pa doslej še nisem videla... domišljam si, da me je že kdaj pa kdaj nalagal... kaj ti rekel na to?«

»Nalagal!« sem dejal brez pomisleka... »sploh je največji lažnivec kar jih poznam... on ti vse kaže v drugačni luči... kako se laže, potem pa bodi mirna...«

»In prav o tem sem razmišljala... toda, če ne hodi na delo, kaj vendar le počenja? Ne morem verjeti, da ne dela ničesar drugega kakor da pohajkuje in hodi v kavarno... nekaj že mora biti... vedno odhaja... tako nestrpnostjo, vedno je tako zaposlen.« Povzpne se in v zame na mizi lonec v katerega vsuje izluščeni fižol. Gledal sem jo od zgoraj izza ramen: smehljajočo, mirno, jasno. Čez trenutek povzame: »Veš, kaj mislim? verjetno ima neko žensko... ti, ki ga dobro poznaš, mi moreš povedati, če je res?«

Glas v moji notranjosti me čedalje močnejše opominja: »Pazi se, Ernest, da ne boš padel v past.« Toda naj je bila mrznja močnejša od previdnosti, naj se je še tako izblebela o svojem možu, naj je morda začela znova upati vame, nisem mogel storiti manj kot odgovoriti: »Pravim, da imaš prav... ženske so njemu vse... lepe in grde, mlade in stare... kaj tega nisi vedela?«

Medtem sem končal s spajkanjem. Upihnem varilni aparat, otipam s prsti, če se je cink že strdil, nato začnem z angleškim ključem navijati matico vijaka. Zdajci povsem mirno rečem: »Da, nekaj sem vedela, toda nič točnega... zdaj pa pomisli, kaj sem si domislila... on se sestaja z Emilijo, s tisto deklino z rdečimi lasmi, saj jo poznaš, zaposlena je bila v isti likalnici kakor jaz... kaj rečeš k temu?«

Polagoma se dvignem na noge; tudi Marijaroža se je dvignila, prvdignila krilo, da ne bi raztresla stroča, nato je vzela lonec stopila z njim k likaju, in ga postavila pod pipo ter odprla vodo. Potihoma stopim za njo, in jo, vitko, primem z obema rokama, rekoč: »Da, res je, slednji večer vidim Atilija ko čaka nanjo pred likalnico, nato pa jo spremi domov. Zdaj veš vse, kaj še čakaš?«

Komaj vidno se je okrenila in s smehljajem dejala: »Ernest, ali nisi dejal, da si mu bil prijatelj? Pusti me!«

Kljub temu sem jo skušal objeti, toda ona se mi je spretno izvila iz rok in dejala s trdim glasom: »Opravil si s popravilom... zdaj je boljše da 'odideš'. Ugriznem se v jezik in rečem: »Imaš prav... ampak ti si mi zmešala glavo... lepo bi bilo od mene, da bi se bil vedno spominjal, da sem Atilijev prijatelj in da si ti njegova žena. Tako sem rekel in osramočen pobral orodje, hotel še pozdraviti in oditi toda prav v tem trenutku se odpru kuhinjska vrata in na pragu se pojavi Atilij. Ves zadovoljen me je prijateljsko pozdravil: »Zdravo Ernest!« Odgovoril sem mu: »Marijaroža me je prosila, naj ji popravim cev... zdaj je popravljena: namestil sem novo cev.« »Hvala.« reče on in se mi približuje: »Najlepša hvala...« V tem hipu pa je spregovorila Marijaroža mirno, a tako glasno, da sva se oba obrnila: »Atilij...«

(Nadaljevanje na 30. strani)

Vzravnan je stala ob štedilniku s smehljajem na obrazu in z roko oprta na marmor. V eni sapi nadaljuje, ne da bi dvignila glas: »Atilij, tudi Ernest je dejal, da si lenuh in da ne maraš prijeti za delo...«

»Ali si res to rekel?«

»In kakor vem, je tudi dejal, da si velik lažnivec in da morda nisi niti zaposlen niti kot fakir...«

»Ali si res to rekel?«

»In potem mi je potrdil, kar sem že domnevala: da hodiš slednji večer z Emilijo, da z njo ljubimkaš, medtem ko sem ti jaz služkinja in se trudim z likanjem po hišah, se ti zabavaš z Emilijo... in meni zatrjuješ, da hodiš na delo... zaman je, če rečeš, da ni res... zdaj... Ernest, ki je tvoj prijatelj in te pozna, mi je vse potrdil...« govorila je z najmirnejšim glasom in jaz sem se prvič prepričal, da sem zaupal in nasedel taki trapi, čisto popolnoma bedasti ženski.

Medtem ko je vtihnila, se mi je približeval on, venomer ponavljajoč: »Ali si res to rekel?« je ona, pograbila likalnik z železom, ki je stal na štedilniku ter ga njemu zaludala naravnost v glavo, toda on je spretno sklonil glavo in se s tem rešil smrti. Kar je sledilo, ne bi znal ne vedel ponoviti. Ona stroga, mirna in bedasta, je venomer segala po težkih in nevarnih predmetih na štedilniku, kot so noži, valjalniki, lonci, in jih meče proti njemu; on pa, po dveh ali treh poizkusih, da bi se ubranil, jo pobere skozi vrata in zbeži. Zbežal sem tudi jaz in pozabil na tleh tista dva ali tri metre svinčene cevi; na stopnicah sem prehitel Atilija ker se je bil prekucnil, videč me je kričal za menoj: »Da se mi več ne prikažeš pred oči, sicer te ubijem.«

Nisem se čutil varnega vse dotlej, dokler nisem prekoračil mosta in se znašel med vrtniki na trgu Svobode. Sedel sem na klopcu in se oddahnil. Tedaj sem se zamislil. Kje je bilo prijateljstvo, da sem se mogel tako spozabiti. Žal pa mi je bilo tudi Atilija, kljub temu, da je tako opravil z menoj. Od tega dne dalje nisem nikomur več prijatelj.

Iz knjige »Racconti romani«
prevedel Črtomir Šinkovec

ALBERTO MORAVIA

Alberto Moravia je eden najbolj znanih naprednih italijanskih pisateljev. Rodil se je v Rimu leta 1907. S svojim prvim romanom »Ravnodušnik«, ki ga je napisal v svojem 22. letu, je vzbudil zanimanje po vsem svetu, saj je v tem romanu pokazal, kako zna z lepo besedo ponazarjati resnično stvarnost. Odtlej je Moravia napisal več romanov in povesti, v njih pa nepristransko, objektivno orisal rimsko okolje in življenje. Z ostrim čutom za opazovanje je prodrl v dušo malega človeka. Od njegovih romanov je v slovenščino prevedena »Rimljanka«, ki so jo tudi filmali.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

SAMO DVA STA OSTALA ŽIVA

Vseh je bilo osemindesetdeset. Stiskali so se v Feltrinovem hlevu v Jesenici, vasi na vznožju Porezna. Pred hlevom so stali esesovski stražarji s strojnimi. Med njimi so bili tudi domači domobranci.

Ujetniki so ždeli in premišljevali. Danes 25. marca 1945 so doživeli vrh Porezna, kamor so se bili zatekli obkoljeni, po prvih krvavih sunkih »aprilske« ofenzive, veliko tragedijo. Bili so premraženi, lačni in utrujeni. V njih se je nekje globoko v podzvesti oglašalo bridko vprašanje: Ali je bil med njimi izdajalec? Da, nekaj se je šušljalo o načelniku Kosovelove brigade! Je mogoče, da je potajeni gestapovec s podlim dejanjem pognal toliko dobrih tovarišev v smrt? Morda pa je bila le gosta megla, ki je po mesečni noči zakrila vrh in pobočja Porezna, tista strašna sovražnikova zavezница? Megla ga je zakrivala, sovražnika, pred očmi partizanskih straž, da se je nemoten priplazil na vrh, tik pred vhode bivših, na pol podrtih italijanskih obmejnih utrd.

Osemindesetdeset ujetnikov v Feltrinovem hlevu je v mislih prehodilo te zadnje dni. Vrtnice ofenzive jih je nagljal v bivše italijanske kasarne v Črni vrh nad Novake. Bili so iz Gorenjskega vojnega področja, s Komande mesta Škofja Loka, iz Škofjeloškega odreda in Delavskega bataljona. Kosovelovi brigadi se je pridružila še godba 31. divizije, številni aktivisti in domačini z živino vred. In ko so proboj na Jelovico Nemci pri Davči odbili, se je z nočjo 23. marca ena skupina odpravila preko Blegoša v Selško dolino, druga pa proti Poreznu, Baški grapi in Črni prsti proti Bohinju. Najstarejši v tej skupini je imel že osem križev, najmlajši, sin komandanta Gorenjskega vojnega področja, Krtine, ki ga je mati, partizanka Francka, nosila na rokah, pa je imel komaj štirinajst dni.

Bila je svetla noč in mesečina je odsevala v snegu, ko se je kolona več kot tisočih ljudi počasi pomikala po grebenih v strmino. Načrt je bil čimprej se izviti iz obroča ter se umakniti proti Bohinju. Žal pa pohod zaradi starih in onemoglih ljudi ni potekal po načrtu. Medtem ko je čelo kolone doseglo vrh Porezna kmalu po polnoči, so ga zadnji dosegli tik pred jutranjim svitanjem. Z jutrom pa je vrh zakrila megla in zajel snežni vihar. Kot nalašč so bili tu, sicer vlažni in mrzli bunkerji, kamor so se zatekli utrujeni borci, posedli in se zvil v dve gube.

Nenadoma pa je nekdo kričnil: »Nemci!« Počitek so presekali rafali in se razbesneli v bitko. V trenutku je nastala velika zmešnjava. Borci so se gnetli ob vhodih in padali pod nemškimi rafali. Za ceno najtežjih žrtev so se skoro po prepadnih strminah Porezna posamezne skupine prebijale skozi obroč. Bilo je ko v živem pekl. Z eno tako skupino se je prebijal kapetan Andrej Žvan-Boris. Toda kmalu je obležal mrtev; ob njem in med mnogimi mrtvimi borci tudi junaška bolničarka Minka. Drugo tako skupino je vodil kapetan

Milče; le-ta se je srečno prebila iz ognja. Skozi ta ogenj se je prebijala tudi partizanka Francka. Otrok je mirno spal v njenem naročju. Ničesar ni vedel o grozoti, o morda največji tragediji, ki jo je doživel IX. korpus. Od več kakor tisoč partizanov se je živih prebilo le nekaj sto, med njimi tudi partizanka Francka s svojim otrokom. Nekaj nad sto se jih je zbralo v grapi pod Poreznom. Še istega večera so se prebili čez Črno prst v bohinjski kot.

Za tiste, ki so ostali v kavernah, ni bilo rešitve. Nemci so jih polovili, zvezane odpeljali v Jesenico ter zaprli v Feltrinov hlev.

In danes, 25. marca je osemindesetdeset ujetnikov preživljalo v Feltrinovem hlevu svojo temno negotovost. Vzodbujala jih je misel na skorajšnji konec vojne, misel na pomlad in svobodo. Morda jih ne bodo ustrelili zdaj, ko tudi zanje ni več rešitve. Nekateri so se kratkočasili z živino, z nekaj kravami in ovčami, pobirali raztreseno mrvo in jo polagali v jasi. Polagoma se je zmračilo in ujetniki v Feltrinovem hlevu so legli k počitku.

Tudi Stefan, doma iz ene izmed vasi pod Čavnomo, se je zavlekel h kupu gnoja, nagrebel pod ležišče stelje ter se zleknil. Kljub utrujenosti mu ni bilo do spanja, preveč ga je glodala skrb. Kaj vse lahko z njimi počno te sive esesovske bestije, ki jih stražijo zunaj s strojnimi? In če si v sili, se oprimeš zadnje bilke. Ali je kakšna možnost na beg, na rešitev. Ne, te možnosti ni! Morda pa je v hlevu kaka rešilna luknja? Kako jo najti v tej gneči spečih ljudi? Zdaj se mu je zasvetila nova misel in že je segel z obema rokama v kup gnoja. Z vsakim zamahom je luknja postajala večja. Ni se bilo še zdanilo, ko se je ritenski kakor rak povlekel v jazbino ter za seboj zadela slednjo sled. Kratek čas nato so v hlev udri esesovci in odbrali prvih deset ter jih naglali iz hleva. Kmalu so nad vasjo zdrdrali smrtni streli... Tako so v skupinah po deset ustrelili vseh sedemindesetdeset... Kaj se je zgodilo z ujetniki so Jeseničani zaslužili šele, ko so jim krvniki hoteli prodati čevlje svojih žrtev...

Ko se je vse pomirilo in so Nemci odšli, se je Stefan povlekel iz jazbine. Ženske so zastrmele vanj, kot da je vstal od mrtvih. Drugega so našle v kupu postreljenih partizanov. Čeprav ves prestreljen, je bil še živ. Ženske so ga hitro spravile k zavesti, mu prinesle okrepčila ter ga spravile na varno... To je bil samo majhen žarek veselja — dva sta ostala živa — ob veliki žalosti nad šestindesetimi mrtvimi...

Pod Poreznom, med cvetočim drenom in prvim pomladanskim cvetjem, je bilo mrtvaško tiho, ko so ženske z otroci in starčki pokopavale žrte velikega pokola. Izpod grmovja leske se je smehljaj zlati cvet trobentic, prvih znanih pomladi, velike pomladi, čeprav so v dolini Idrije, po cerkljanskih in šebreljskih vrhovih še vedno divjali pobesneli domači in tuji volkovi...

MARJAN ČUFAR

Utrinki slučajne zavesti

1.

Črevesje noči
polni prazne kozarce.
Peč, ki pri oknu spi
izgublja že svojo zavest.

2.

Rastlinice časa
gorijo
in praproti v zrcalnih
že ugaša.
ko v jutranjem trsu
spreminja mrak
svojo zavest.

Čas je noč, ki pada v dan

Le kje visijo ceniki
do srečnega spanja —
morda na stenah
vseh časov — vseh dob.
Visijo na prsih deklet,
na zavesah iskanja.
V smehu otrok,
ki kot trhel les
pada v grob.

Zakladnica pozabe

Trepalnica spomina,
rdeče gohe spanja.
Očesce iz pepela
želje noge.

Slasčica svinčnika
ugaša v rji svetlobe.
A čas je sok luči
in sveti na stonoge.

Pigmentacija Aurore

Žejna okna pijejo
svetlobo,
V temnem sodu
luč gori v slovo.
Rjav sok noči
v zelenem ogledalu
kot gora tiho
vzpenja se v nebo.

V megli obrazov

Šum vetra v jadrnih
našega otroštva
in trilobiti sanj
razbiti na čereh.
Modra piramida
v vzdihih spanja
in slina zlatih polžev
na poteh.

Nejasne poteze

Vino namaka
zavese iz spanca
v pozabo.

Sod je kot gora —
iz spužve
iztisnjena sreča.

V mehu pozabljenih
rastejo črne ličinke.

Tramvajev nožice
kot dim
drobencljajo
v to noč.

Rdeče šepetanje

Stebri iz črne zemlje —
spužve zvoka.
Mraz, kot pločevina
me pokriva.
Sveče ugašajo
in tiho spanje
v vitalnih polžjih
hišicah se skriva.

Cvetoča vejica spoznanja

Kisla sled stopal
v antičnem snegu.
Jagode posluha
za minulim.
Limona, — anus psa,
ki laja v Mesec.
Luč kresnic —
in zemlja nad minulim.

Tiktakanje prizorov

Keramika iz pasjih
kož na steni.
Posthumni hlad —
pinakoid prešušstva.
Statično meso
s pokopališča.
Prelesten sok življenja
in tri pike ...

Latovščina mojstrov

Premagan z vedrom prošenj
v komorah narečja.
Zverinice v zrcalu
mi grizejo obraz.
Kanjoni polni vrtnic —
v strupu skrita blaznost.
Danes misel v svet gre —
jutri jaz.

Franci Sluga: Impresija III

Franci Sluga: Impresija IV

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Polžje leto

Dobro leto, polžje leto
gob bogato je; presneto,
polži h gobam so pritekli,
modro kimali in rekli:
»Kdo, če polž ne, naj se ženi?
Strici troti so preleni!
Murni mar, ki v svitu lune
brenkajo na stare strune
in so strašni nemaniči.
Ali polži — to smo tiči,
to smo ljudstvo imovito,
kar ni več nikomur skrito;
polž usak v hišo pelje ženo,
kar povsod je zaželeno.«
Ožene se, so sklenili,
svatovščino priredili.
Ko so svatje zaplesali,
s hišami so mahedrali,
godli so jim strici murni,
stregli jim komarji urni
in svetile jim kresnice
prav do konca veselice.

Skokica bolha

Zgodilo se je
v temnem lesu,
o kresu
pri črnem gabru:
skokica bolha
je skočila na polha
in da večja je zmeda,
s polha na medveda,
pa na lisico,
hrčku na smrček,
volku na rep,
in spet nazaj na potep,
na hrčka, lisico, medveda
in da še večja je zmeda,
z medveda na polha,
ta se popraska in pravi
nazaj:
»Ena sama bolha,
pa tak direndaj!«

Svatovanje

Sraki dve, dve klepetulji
za zeleni grm sta seli.
Prva pravi: »Mar ste čuli,
kaj so ptički danes peli?«

Druga pravi: »Kaj ne veste,
da so izbrali si neveste:
sredi hoste pomladanje
bo ženitev, svatovanje?«

Sod masti je polh privalil,
ogenj očka čuk zapalil,
žolne zdolble take sklede,
da bo sit, kdor zraven sedee.

Pravljica o Sladki gori

Za devetimi gorami,
za devetimi vodami
Sladka gora dviga se v nebo,
ptice pravljicne na njej pojo
pesmi sladke, mlečne in medene
z vej, ki so vse dni zelene.
Sladka gora gora je iz čokolade,
beli se v melinah sladkor kaže,
smetana kot slap v golido pade
in če kdo bi več povedal, ta ne laže,
saj medice polne gorske so kotanje,
s štruklji ograjen je breg potoka
in še jezera — kdor pade vanje,
ta do grla se malinova naloka
in krog jezer raste cvet gozdičev
pomarančevcev, banan, rožičev.

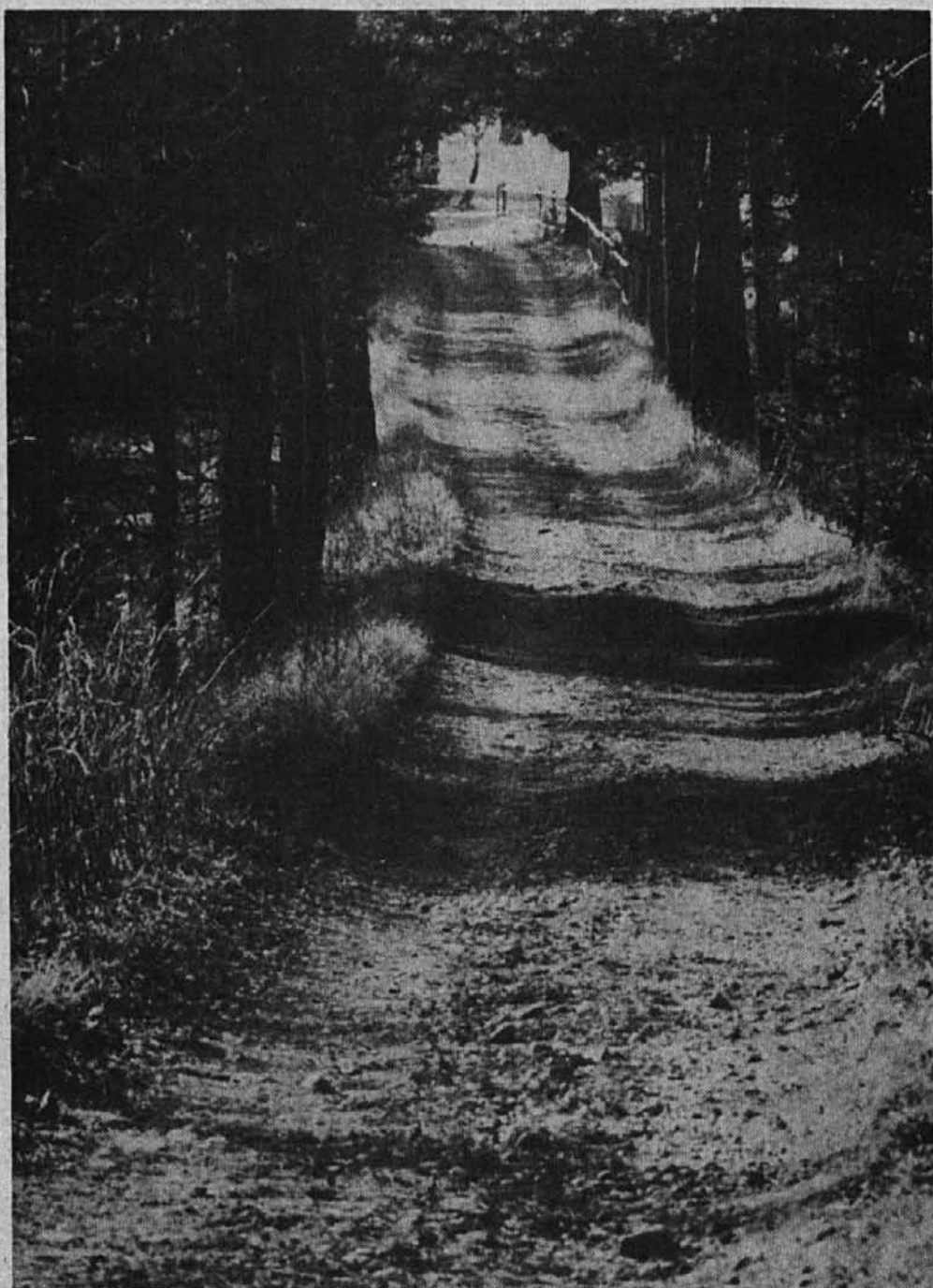
»A kako se na to goro pride?«
»Ne, otroci, tja se pa ne pride,
tja ne smejo, ne, ne smejo sladkosnede,
sicer bi postali debeli tumpasti medvedi
in okrogli kot napihnjeni baloni,
težki in nerodni kakor sloni...«

Otroci sprašujejo

»Kaj najlepše je v aprilu?«
— Češnje v cvetju sredi jase.
Mladim češnjam v belem krilu
sonce češe bele lase. —

»Kaj je čudovito v maju?«
— Češnje zrele, češnje rdeče.
Češnje so podobne mlaju,
vrh na njih je mlade sreče. —

»Kdo pa se na češnjah smeje?«
— Vrabci, glejte jih, požrešne!
Vrabcem ni težko na veje,
ni težko jim brati češnje. —

LISTI izhajajo kot priloga tedni-
ka Železar — glasila delovnega
kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA
JESENICE. Ureja kulturno umet-
niški klub pri DPD Svoboda
Tone Čufar Jesenice, glavni in
odgovorni urednik Joža Vari.